

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

4/2022 • 14 €

Rauhattomat unet ja painajaiset

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

120. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen

TOIMITUSSIHTEERI: Helena Laukkoski

TOIMITTAJAT: Simo Mikkonen, Tiina Männistö-
Funk, Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Niklas Jensen-

Eriksen, Sari Katajala-Peltomaa, Petri Karonen,

Maarit Leskelä-Kärki, Mikko Puustinen

ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihiteeri: Helena Laukkoski, helena.laukkoski@helsinki.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen

Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2022: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2021 14 €/kpl.
Painatus: PunaMusta Oy Viksbergintie 2-4, 30300 Forssa

Kannen kuva: David Giovanni, A Nightmare. Piirustus (n. 1775–80). Lähde: Metropolitan Museum of Art/Wikimedia Commons, Public domain.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihiteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Arvon mekin ansaitsemme 370

Teemajohdanto

Anu Korhonen

Rauhattomat unet – Painajaisien historiaa
372

Artikkelit

📖 *Kaarina Koski*

Painajaisen merkityksen muutos Suomessa
376

📖 *Marko Lamberg*

Pahoissa paikoissa – 1600-luvun suomalais-
ten painajaiset tilallisina kokemuksina 391

📖 *Mia Korpiola*

Nuoren Pehr Stenbergin levottomat unet
(1775–1788) – Enteitä, painajaisia ja unien
sosiaalisia merkityksiä 405

📖 *Kirsi Kanerva*

”Hirvittävät unet” – Käsityksiä pahoista unista
1800-luvun lopun Suomessa 418

📖 *Ville Kivimäki*

Taistelun ja tappion näyt – Kesän 1944 koke-
mushistoria suomalaisissa painajaisissa ja
elokuviissa 431

Syväloutaus

Marja Jalava

Kohti monilajisen yhteiskunnan historiaa
446

Arvioita

Guy Windsor, *The Art of Sword Fighting in*

Earnest – Philippo Vadi’s De Arte Gladiatoria
Dimicandi (Antti Ijäs) 452

Ilkka Huhta & Juha Meriläinen (toim.), *Käsitteet*
Suomen kirkkohistoriassa (Joonas Tammela)
453

Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä, *Tasavallan*
ensimmäiset – Presidenttipari Ester ja Kaarlo
Juho Ståhlberg 1919–1925 (Kati Katajisto) 455

Mali Fritz, *Elämä jälkeen Auschwitzin (Anna-*
Leena Perämäki) 456

Tiedemaailma

Marjatta Hietala

Kansainvälisen historiantutkijoiden maa-
ilmanjärjestön XXIII kongressi Poznanissa,
Puolassa 21.8 –28.8.2022 459

Heini Hakosalo

Historiateko-palkinto jaettiin ensimmäistä
kertaa 461

Anu Lahtinen

Tilaushistoriakeskus: paikallis- ja tilaushisto-
rioita pian 90 vuotta 463

Abstraktit • Abstracts 465

Historian ystävä

Kari Salmi

Hyvät historian ystävät! 469

Vuosikertaluettelo 471

Arvon mekin ansaitsemme

Monien historiantutkijoiden ja historian ystävien syksyä on värittänyt keskustelu siitä, miten yleistajuisessa tietokirjassa voi käyttää historiantutkijoiden aineistoja. Aihe on noussut esiin, kun tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota Suomen historian naisia käsittelevään yleistajuiseen teokseen. Teoksen julkaisuluettelossa näyttää olleen puutteita, ja kirjan tekstistä on vertailussa nostettu esiin osuuksia, jotka näyttävät olevan lähellä historiantutkijoiden aiemmin julkaisemia tekstejä.¹

Tapaus ei ole ainutlaatuinen, mutta siinä kiteytyy monien historioitsijoiden viime vuosina jakama toistuva kokemus, ettei tutkijoiden työ saa ansaitsemaansa tunnustusta. Kuten totesin *Historiallisen Aikakauskirjan* pääkirjoituksissa 3/2021 ja 4/2021, oma roolinsa on kustantamoilla ja medialla, koska uutisoinnissa usein korostetaan salatun, vaietun ja ennenkuulumattoman elementtejä. Tällöin kirjailija tai toimittaja saatetaan esittää tutkijan ja asiantuntijan asemassa, vaikkei hän itse tällaista asemaa hakisikaan.

Käydyssä keskustelussa tieteenekijät, tietokirjailijat, toimittajat tai taiteilijat eivät välttämättä ole ammattialallaan aivan samaa mieltä tiedon käyttämisen ja viittaamisen tavoista. On paljon toimittajia ja tietokirjailijoita, jotka hyvin tarkasti kertovat, mitä aineistoa ovat käyttäneet ja keitä haastatelleet, ja joille tuntuu olevan hyvin selvää se, miten lähteet ja tutkimuskirjallisuus voidaan ilmoittaa. On kaunokirjailijoita, joiden mielestä kaunokirjallisuudessa teoksessa voi hyvin olla lähdeluettelo lopussa.

Monet kirjailijat pohtivat Sirpa Kähkösen tapaan menneisyyttä hyvin vivahteikkaasti ja kertovat myös suhteestaan menneisyyteen ja sen jättämiin aineistoihin. Lisää voi lukea esimerkiksi Kähkösen haastattelusta *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 4/2017. Toisaalta on tutkijoitakin, joiden puolesta moniin tietokirjoihin ja yleisluontosiin teksteihin riittää lähde- ja kirjallisuusluettelo. Tieteentekijät julkaisevat itse paljon teoksia, jotka liikkuvat tiede- ja tietokirjan välimaastossa ja joita arvostetaan teoksina, kuten esimerkiksi syksyn 2022 Kanava-palkinto -ehdokkaudet osoittavat.

Suomen tietokirjailijat ry. on jo syksyllä 2012 vahvistanut ja julkaissut sivuillaan tietokirjailijan eettiset ohjeet, joissa on muun muassa kehoitus kunnioittaa toisten oikeuksia. Tämä ei sinänsä yksiselitteisesti edellytä juuri tietynlaista viittaamisen tapaa. Yleistajuisessa tekstissä tietolähteitä ja kirjallisuutta voi hyvin kuljettaa mukana leipätekstissäkin.² Myös tässä pääkirjoituksessa olen tilan, tekstin luettavuuden ja tekstityypin vuoksi jättänyt osan käyttämästäni kirjallisuudesta leipätekstissä kulkeviksi maininnoiksi.

Käyty keskustelu on saanut minut ajattelemaan, että suhde tiedon hakemiseen tai tiedon käyttämiseen on jossain määrin murroksessa. Eräässä kirjatapahtumassa kiinnitin huomiota siihen, että useat haastatellut kirjailijat totesivat perehtyneensä historiallisiin aiheisiinsa ”luemalla paljon internetistä”; viime vuosisadalla vastaavan tiedonhaun olisi voinut ehkä kuvata sanomalla, että on viettänyt paljon aikaa kirjastoissa, museoissa ja arkistoissa.

1. Aiheesta esimerkiksi Aino Frilander, ”Voisi pitää vähättelynäkin”, *Helsingin Sanomat* 15.9.2022 (verkkoversio); Kirsi Vainio-Korhonen, ”Ujostelematonta kopiointia à la Maria Pettersson”, *Turun Sanomat* 25.10.2022.

2. Sanna Nyqvist, ”Tiedon alkuperä ja reilu käyttö”, *Kritiikin uutiset* 19.9.2022, <https://www.kritiikinuutiset.fi> (viitattu 19.11.2022).

Internet on tietenkin erinomainen väylä, siel- lähän on väitöskirjoja, harrasteblogeja, viran- omaisaineistoja ja vaikka mitä. Ylimalkainen viittaus ”internetin käyttöön” ei sinänsä tarkoita, etteikö tietoa olisi voitu hakea sieltä huolellisesti ja luotettavista lähteistä. Silti tuntui jotenkin 2000-luvun tiedonhaulle syvästi tyypilliseltä, että internetin kautta haettu tieto- ja lähdeaineisto jäi tarkemmin nimeämättä. Mahdollista tutkimus- kirjallisuutta, tietokirjoja tai arkistolähteitä ei nimetty, ei paperisina eikä sähköisinä.

Jos eri yhteyksissä tiedon kerrotaan olevan peräisin internetistä, ei ehkä ole ihme, jos aineisto kuin aineisto, niin sähköiset kirjat, blogit kuin sanomalehdetkin hämärtyvät toistensa kaltaisiksi, internetistä löytyviksi ”lähteiksi” tai dataksi, joiden tekijyys tai alkuperä jää miettimättä. Tällaista tapahtuu myös historiantutkijoille ja opiskelijoille. Monilla aineistoilla on kuitenkin tekijänsä, ja esimerkiksi verkossa julkaistut Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat punnit- tua tulkintaa, joiden kirjoittajat toivovat tulevansa nimetyiksi muutenkin kuin ”lähteinä”.

Käydyssä keskustelussa historioitsijoita on osittain vaivannutkin juuri se, että alkuperäis- lähteiden ja tutkimuskirjallisuuden ero on hämär- tynyt. Historioitsijoiden tekemät tulkinnat eivät kuitenkaan ole pelkkää lähdereferaattia – ne ovat tulkintaa itsessään. Historian tutkimustulokset ja historia-alan monografiat eivät itsestään selvästi pelkistyäkään dataksi. Tieto, tulkinta ja kirjoittami- nen kietoutuvat toisiinsa.

Syksyn kirjamessuilla FT Maria Vainio-Kur- takko kuvasi niitä näkökulma- ja teemavalintoja, joita hän teki kirjoittaessaan Albert Edelfeltin ja Ellan de la Chapellen parielämäkertaa. Paris- kunnan elämänvaiheiden kuljettaminen vaati monenlaisia valintoja ja tarkkaa pohdintaa: missä järjestyksessä kertoa havaintoja kahden ihmisen

elämästä, kohtaamisesta ja yhteisestä taipaleesta? Mitä asioita painottaa ja millaisin sanankään- tein?

Ajattelin kuunnellessani, että historia-alan monografiat saattavat olla kerronnallisilta valin- noiltaan hyvin luovia, ja niissä kulkee mukana vuosien työ, joka ei palaudu vain yksittäisen rahoituksen puitteissa tehtyyn työhön. Tieteellis- ten Seurojen Valtuuskunnan julkaisupäällikkö FT Sami Syrjämäki onkin some-puheenvuoroissaan toistuvasti pohtinut, pitäisikö tieteellisten mono- grafioiden nauttia patentinkaltaista suojaa myös avoimen tieteen maailmassa.

Konfliktitilanteissa on tapana peräänkuuluttaa laajempaa keskustelua tiedon käytön, kirjoittami- sen ja julkaisemisen perusteista. Muiden toimien lisäksi tärkeää olisi nytkin, että haettaisiin lisää ymmärrystä ja vuoropuhelua. Ilmeiseksi on käy- nyt, että esimerkiksi historiantutkijoiden työläs tulkintatyö saattaa jäädä sujuvan kerronnan kat- veeseen.

Historioitsijan työtä ja sen arvoa on varmasti hyvä tuoda esiin mahdollisimman paljon, samoin kuin nostaa esiin hyviä käytänteitä ja hyviä yhteis- työn ja keskinäisen arvostamisen keinoja. Maail- massa on monia voimia, jotka eivät arvosta sen enempää historian tutkimusta, historian tieto- kirjoja kuin historiallista fiktiotakaan – mennei- syyden ystävillä on paljon yhteistä jaettavaa ja puolustettavaa. Välillä puhumme toistemme ohi, mutta jos saa sanottua A:n, voi seuraavaksi ehkä täsmentää B:n.

Näiden ajatusten myötä minulla on jälleen kerran tilaisuus kiitollisena tervehtiä *Historialli- sen Aikakauskirjan* tilaajia, lukijoita, kirjoittajia ja muita tukijoita monenlaisesta lehdelle osoi- tetusta tuesta ja toivottaa kaikille oikein hyvää jouluaikaa sekä kaikkea hyvää alkavalle vuodelle 2023.

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Anu Korhonen

Rauhattomat unet: painajaisten historiaa

Kannattaako historiantutkimuksessa tutkia asioita, joita ei ole oikeasti tapahtunut? Voivatko vaikkapa unet, jotka uneksija toki unissaan kokee mutta joiden suhde ulkoiseen todellisuuteen on hämärä ja välittynyt, auttaa meitä ymmärtämään menneisyyttä? Tarkastelemme tässä teemanumerossa pahojen unien ja painajaisten historiaa ja esitämme, että unilla on paljon annettavaa historiantutkimukselle. Unien historialliseen tutkimukseen liittyy kuitenkin monia käsitteellisiä ja menetelmällisiä haasteita, ja niiden suhdetta menneisyyden ihmisten maailmaan ja kokemuksiin on syytä pohtia kriittisesti.

Kaikissa tämän teemanumeron artikkeleissa poraudutaankin kysymykseen unien ja menneisyyden suhteesta: miten pahoja unia voidaan tutkia historiallisesti ja mitä ne kertovat meille menneisyydestä? Unet ja niiden näkeminen ovat historiallisia ja kulttuurisia ilmiöitä monin tavoin. Unet on ymmärretty ja käsitteellistetty eri aikoina eri tavoin, niitä on käytetty erilaisiin tarkoituksiin ja niitä on merkitty muistiin kullekin ajalle tyypillisellä tavalla. Uneksijan historiallinen merkitystodellisuus tunkeutuu aina mukaan uniin ja niiden selittämiseen: unet liittyvät usein tavalla tai

toisella uneksijan arkielämään, ja myös tapamme ymmärtää ja kertomuksellistaa uniemme sisältöä ovat syvästi kulttuurisia.

Kansainvälisessä historiantutkimuksessa unet ja unikäsitykset ovat olleet viime vuosina kasvavan kiinnostuksen kohteena. Suomalaisten unien historia on lähtenyt liikkeelle hitaammin, mutta kuten tämän teemanumeron artikkelit osoittavat, näkökulmia ja lähestymistapoja menneisyyden unien tutkimukseen kehitetään nyt vauhdikkaasti.¹ Suomen Akatemian rahoittamassa *Pohjoiset painajaiset 1400–2020* -tutkimushankkeessa,² jossa useampi tämän teemanumeron kirjoittajista on ollut mukana, on lisäksi havaittu, että unien historia kiinnostaa yllättävän paljon myös historiaa harrastavaa suurta yleisöä.

Syy unien historian melko hitaaseen heräämiseen on kuitenkin helppo ymmärtää. Unien historiallinen tulkinta on sangen vaikeaa. Hankalin kysymys unien historialliselle tutkimukselle on tietenkin niiden monimutkainen suhde aikansa todellisuuteen. Unisisällöt ja -kokemukset eivät tietenkään ole ”totta” siinä mielessä, että niiden tapahtumat olisivat todella tapahtuneet, mutta niiden tarkastelu voi avata näkymän menneisyy-

1. Kansainvälisestä unien historiasta ks. esim. Claire Gantet, *Der Traum in der Frühen Neuzeit*. De Gruyter 2010; Helen Groth & Natalya Lusty, *Dreams and Modernity. A Cultural History*. Routledge 2013; Ann Marie Plane, *Dreams and the Invisible World in Colonial New England. Indians, Colonists, and the Seventeenth Century*. University of Pennsylvania Press 2014; Jesse Keskiäho, *Dreams and Visions in the Early Middle Ages. The Reception and Use of Patristic Ideas, 400–900*. Cambridge University Press 2015; Janine Rivière, *Dreams in Early Modern England. Visions of the Night*. Routledge 2017; Jonathan W. White, *Midnight in America. Darkness, Sleep, and Dreams During the Civil War*. The University of North Carolina Press 2017; Bernard Dieterle & Manfred Engel (toim.), *Historizing the Dream. Le rêve du point de vue historique*. Königshausen & Neumann 2019. Suomalaisten unien tutkimushistoriasta ks. Kirsi Kanerva, Kaarina Koski & Marko Lamberg, Suomalaisten unet historian- ja perinteentutkimuksessa. Aineistojen ja muuttuvien näkökulmien jäljillä. *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (2021), 348–360.

2. Tämä erikoisnumero on toimitettu ja osin myös kirjoitettu juuri *Pohjoiset painajaiset 1400–2020* -hankkeen puitteissa. Kiitämme Suomen Akatemiaa työmme mahdollistamisesta.

den uneksijoiden tapoihin merkityksellistä ja ymmärtää unikokemuksiaan. Unista kertovien historian lähteiden etsiminen ja tulkitseminen on sekin haastavaa. Unia on kirjattu muistiin vain sattumanvaraisesti, eikä todella nähtyjä unia voi aina erottaa täysin keksityistä kertomuksista. Ennen modernia unikulttuuria ei myöskään aina ollut selvää, oliko kerrottuja näkyjä nähty valveilla vai unessa. Kerrotut ja muistiin merkityt unet ovat pitkän järjeistämisen tulosta: emme muista uniamme kovin hyvin tai pitkään, ja niiden kertomuksellinen rakenne ja unitapahtumien sisäinen logiikka muodostuvat tyypillisesti vasta jälkikäteisessä tulkinnassa ja kerronnassa. Koska unet eivät toimi arkielämän johdonmukaisuudella ja niiden muuntuminen kirjalliseen säilyneeseen muotoon on muuttuvien tulkintojen tulosta, unet on usein koettu sekä vääristyneeksi että merkityksettömäksi lähdeaineistoksi. Myös unien erityisen henkilökohtainen luonne on voinut estää historian tutkijoita ottamasta niitä kovin vakavasti tutkimuskohteena tai lähdeaineistona. Siinä missä unen näkeminen on hyvin yksilöllinen kokemus, unista kertominen tai niiden kirjaaminen tekstiksi on kuitenkin aina sosiaalista ja kulttuurista toimintaa. Muistiin kirjatut unet taas kertovat aihepiireistä ja asioista, jotka on koettu tavalla tai toisella tärkeiksi.

Meillä ei nykyäänkään ole yksiselitteistä jaetua ymmärrystä siitä, mikä lopulta on unien tarkoitus ja merkitys. Myös psykologian alalla, jossa unia on eniten tutkittu, teorioita unien ja unen näön funktioista on monenlaisia.³ Tässä erikoisnumerossa emme yritäkään saavuttaa yhteisymmärrystä unien yleisestä luonteesta, vaan historian tutkimukselle luonteenomaisesti lähdemme pohtimaan, mitä unet ovat merkinneet menneisyyden ihmisille, miten niistä on puhuttu ja miten ihmiset ovat omia uniaan tulkinneet. Lähtökohtamme on, että unet ja niiden kertominen kuuluvat arkisen inhimillisen kokemuksen

piiriin ja kertovat menneisyyden ihmisten ajatusmaailmasta, käsityksistä ja niin yksilöiden kuin yhteisöjenkin elämästä.

Omassa populaarikulttuurissamme unia tarkastellaan usein tienä itsetuntemukseen tai jopa omaan alitajuntaan. On ollut myös tyypillistä ajatella, että unet ovat tulleet tällaisen arkisen analyysin kohteiksi vasta 1900-luvun kuluessa ja psykoanalyysin vaikutuksesta. Varhaisempia unikuvauksia lukiessa voi kuitenkin huomata, että unia on myös ennen modernia tulkittu juuri yksilöä luonnehtivassa valossa yllättävänkin samankaltaiseen tapaan kuin itse teemme.⁴ Tämä näkyy esimerkiksi Mia Korpiolan artikkelissa tässä numerossa. On kuitenkin hyvä huomata, että esimodernissa unien yksilöllisen merkityksen pohdinnassa keskitytään usein tarkastelemaan, mitä uni ehkä ennakoiki tulevasta, kun taas oman kulttuurimme unien selittäjät tyypillisesti näkevät unien ennemmin ammentavan heidän yksilöllisestä menneisyydestään.⁵ Siinä missä me ymmärrämme unet sisäsyntyisiksi ja yksilöllisiksi, varhaisemmissa unikäsityksissä niiden ajateltiin ainakin osittain olevan ulkopuolisten voimien – esimerkiksi Jumalan, paholaisen, pyhimysten, noitien tai vihamielisten kanssaihmiten – aiheuttamia.⁶ Selkeä ero nykyisten ja vanhempien unikäsitysten välillä on myös se, että unia ei aiemmin tyypillisesti luokiteltu affektiivisin perustein hyviksi ja pahoiksi eikä unien tunnesisältö muutenkaan ollut ratkaisevassa asemassa niitä tulkittaessa. Tärkeämpää oli unien alkuperä ja viesti.

Teemanumerossa tarkastelemme tästä huolimatta juuri rauhattomia ja pahoja unia uuden ajan alusta aina 1900-luvulle asti. Tätä voi perustella sillä, että unien affektiivisuus ei ollut menneisyydenkään ihmisille merkityksetöntä: vaikka tunnelataukset eivät olleet ratkaisevassa asemassa unia luokiteltaessa, unien herättämästä levottomuudesta, pelosta ja kauhusta mainittiin usein niistä kerrottaessa.

3. Psykologisen unitutkimuksen nykysuuntauksia yhdistää peruskäsitys unista valveilla kerätyn informaation kognitiivisena prosessointina. Viime aikoina mielenkiintoa on herättänyt etenkin Antti Revonsuon ja Katja Vallin uhkasimulaatiomalli, ks. esim. Katja Valli & Antti Revonsuo, The threat simulation theory in light of recent empirical evidence. A review. *The American Journal of Psychology* 122:1 (2009), 17–38. Painajaisten psykologiasta ks. Nils Sandman, *Nightmares. Epidemiological Studies of Subjective Experiences*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B osa 432, 2017.

4. Katherine Hodgkin, *Dreaming Meanings. Some Early Modern Dream Thoughts*. Teoksessa Katharine Hodgkin, Michelle O’Callaghan & S. J. Wiseman (toim.), *Reading the Early Modern Dream. The Terrors of the Night*. Routledge 2008, 109.

5. Hodgkin 2008, 109.

6. Plane & Tuttle, Introduction. The Literatures of Dreaming. Teoksessa Ann Marie Plane & Leslie Tuttle (toim.), *Dreams, Dreamers, and Visions. The Early Modern Atlantic World*. University of Pennsylvania Press 2013, 6.

Kokonaisuuden aloittavassa Kaarina Kosken artikkelissa tarkastellaan painajaisen käsitteen monipolvista historiaa sekä kansanperinteen että painettujen lähteiden valossa ja kartoitetaan ikävien unikokemusten menneisyydestä erottuvaa olennaista muutosta: painajaisolennon vähittäistä syrjäytymistä nykyisen painajaisunen tieltä. Vanhemman painajan kiusaavat ja puristavat voimat näkyvät kuitenkin yhä painajaisen epätoivotaviin ja kauhistuttaviin tapahtumiin viittaavassa merkityksessä.

Marko Lambergin artikkelissa sukellaan unien sisältöihin tilallisuuden näkökulmasta ja pohditaan pahoissa unissa koettuja paikkoja varhaismodernien oikeuspöytäkirjojen valossa. Vaikka tilan ja paikan kokemus muodostuu unissa tyypillisesti katkonaisista vaikutelmista ja yllättävistä siirtymistä, varhaismodernit unikerromukset paljastavat mielenkiintoisella tavalla ajan näkemyksiä niin nukkumiseen tarkoitetuista tiloista kuin ihmisten tilan kokemisen rajoista laajemminkin. Lambergin artikkeli toimii näin esimerkkinä siitä, miten unikerromusten sisältö-

■ Kuva 1. Painajaiset ja rauhattomat unet ovat innoittaneet ajan saatossa myös taiteilijoita. Kuvassa Latvialaisen Jāzeps Grosvaldsin maalaus *Painajaisen polku* vuodelta 1916. Lähde: Latvian National Museum of Art / Wikimedia Commons Public Domain.

jen temaattinen tulkinta avaa uusia näkökulmia menneisyyden ihmisen maailmaan.

Mia Korpiolan artikkelissa keskitytään yksittäisen menneisyyden ihmisen, talonpoikaisesta taustasta opintielle lähteneen Pehr Stenbergin 1700-luvulla muistiin merkitsemiin uniin ja hänen niille antamiinsa merkityksiin. Ainutlaatuisia aineistoa tulkitessaan Korpiola liittyy Stenbergin laajempaan aikakauden eurooppalaiseen unikulttuuriin ja siinä näkyviin yhtäältä yksilön moraalista itsetuntemusta ja toisaalta unien sosiaalista merkitystä painottaviin suuntauksiin. Korpiolan artikkeli valaiseekin oivallisesti unien subjektiivisen tulkinnan avaamia mahdollisuuksia historiantutkimukselle.

Kirsi Kanerva taas hahmottelee artikkelissaan pahoja unia koskevia käsityksiä 1800-luvun lopun ruotsinkielisen kaunokirjallisuuden valossa. Lähilukemalla ja kontekstualisoimalla Anders Allardtin useita painajaiskuvauksia sisältävää tarinaa Kanerva avaa ajan unikäsitysten ja -uskomusten moniaineksisuutta ja ajallista kerrostuneisuutta. Kanerva tuo artikkelissaan mainiosti esiin, miten unien historiallista merkitystä voi lähestyä myös fiktion välityksellä.

Rauhattomien unten pohdinnan päättää Ville Kivimäki artikkelilla, jossa tarkastellaan kesän 1944 käsittelyä yhtäältä suomalaisten rintamaveteraanien väkivaltaisissa unissa ja toisaalta elokuvan piirissä. Kivimäen kokemushistoriallinen analyysi kartoittaa painajaisten roolia rintamalla olleiden jaetussa elämysmaailmassa mutta tulkitsee unikuvausten myös rakentavan sodanjälkeistä todellisuutta ja viitoittavan historiallista muutosta. Kivimäen analyysissä pahat unet eivät jää vain yksilölliseksi trauman käsittelyksi vaan näyttävät laajana ja monisuuntaisena yhteiskunnallisena prosessina.

Unien historiallisen tutkimuksen mahdollisuuksia ensimmäisten joukossa pohtinut Peter Burke kiinnitti jo 1970-luvulla huomiota siihen,

miten moninkertaisen muokkaamisen ja sensuroinnin prosessin unet käyvät läpi ennen kuin ne päätyvät historian tutkimuksen lähteisiin: jo valveilla muistettu uni eroaa nukkuessa koetusta, mutta kerrottaessa ja kirjattaessa uni muuttuu edelleen niin kuulijoiden kuin kielen ja sosiaalisten normienkin vaikutuksesta.⁷ Vaikka tämän prosessin voi ajatella hämärtävän varsinaista unikokemusta, juuri unien kulttuurinen käsittely – kertominen, muistiin merkitseminen, tulkitseminen ja merkityksellistäminen – tekee niistä historian tutkimukselle kiinnostavia.⁸ Tämän teemanumeron artikkeleissa unien historiaa tarkastellaan monella eri tavalla, mutta niissä kaikissa voi huomata saman perusajatuksen unien ja unikokemusten merkittävydestä niin menneisyyden ihmisten elämässä kuin heidän jakamansa maailman tulkitsemisessa.

Anu Korhonen on Alue- ja kulttuurintutkimuksen professori Helsingin yliopistossa sekä *Pohjoiset painajaiset 1400–2020* -tutkimusprojektin johtaja. Sähköposti: anu.korhonen@helsinki.fi

7. Peter Burke, *L'histoire sociale des rêves. Annales, Economies, Sociétés, Civilisations* 28:2 (1973), 329–342.

8. Plane 2014, 11.

Kaarina Koski

Painajaisen merkityksen muutos Suomessa

Painajaisen käsite on nykymuodossaan modernin ajan tuote. Painajaisilla tarkoitetaan arkikielessä intensiivisen ahdistavia unia, joskus myös valvetodellisuuden karmeita kokemuksia ja uhkakuvia. Vanhemmissa lähteissä painajainen kuitenkin on häiriötila, joka ilmenee hengityksen salpautumisena ja kehon lamaanuksena, tai olento, joka aiheuttaa tällaisen häiriötilan. Painajaiskuvaukset muistuttavat kokemuksia, joita nykypäivänä nimitetään unihalvauksiksi. Nykykeskustelussa painajaisunen ja unihalvaus ovat kaksi eri asiaa, ja unihalvauksen fysiologinen perusta REM-unen häiriönä tunnetaan.

Tässä artikkelissa esitän, että vastaava ero on tunnettu myös aiempina vuosisatoina ja että painajaisella on tarkoitettu pelkästään öistä halvaantumisen ja hengenahdistuksen tilaa, ei ahdistavia unia. Vaikka lääketieteelliset selitykset öiselle häiriölle olivat pitkään horjuvia ja kilpailivat yliluonnollisten selitysten kanssa, painajainen tulkittiin todelliseksi, sairauskohtaukseen rinnastuvaksi tapahtumaksi, jonka epäiltiin voivan johtaa vakaviin sairauksiin tai jopa kuolemaan.¹ Tällainen häiriö edellytti vastatoimia tai lääkintää, joten se on täytynyt kategorisoida ja nimetä tunnistettavasti sekä erottaa tavanomaisista ahdistavista unista.

Tämä tutkimukseni on folkloristista kansanuskontutkimusta hyödyntävä semanttinen ana-

lyysi kulttuurihistoriallisessa kehityksessä. Se kiinnittyy kotimaisiin ja kansainvälisiin tutkimuksiin painajaisesta tarkoittavien sanojen etymologiasta ja kysyy, miten ja milloin merkityksen muutos taudista ja tautiolennosta pahaksi uneksi tapahtui suomen kielessä.

Muutoksen jäljittämiseksi on ollut välttämättöntä hyödyntää kolmea erilaista lähdetyyppiä. Olen käyttänyt 1) vanhan kirjasuomen vanhimpia aihepiiriltään soveltuvia tekstejä ja niiden tutkimusta, 2) kansanomaista uskomusperinnettä, kansanlääkintää ja sananselityksiä sisältäviä arkistoaineistoja sekä 3) sanoma- ja aikakauslehtiä pääosin 1900-luvun alusta. Vanhan kirjasuomen lähteet osoittavat, millaisia merkityksiä painajaiselle on annettu 1600-luvulta lähtien – ja myös, millaiset merkitykset sanalta ovat puuttuneet. Kansanperinneaineisto puolestaan kuvailee yksityiskohtaisesti, millaisia merkityksiä sanalla on ollut 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa sekä millaiseksi painajaisolento on kuviteltu. Koska perinneaineistot ovat ajallisesti epätarkkoja ja vanhoihin perinteisiin painottuneita, merkityksen muutos näkyy selvästi vain lehtiaineistoista. Lehtitekstien pääosin metaforiset viittaukset painajaiseen eivät kuitenkaan avautuisi eikä niiden edustama muutos hahmottuisi ilman perinneaineistojen tukea.

1. Tilan vakavuudesta lääketieteen lähteissä antiikista 1800-luvulle Wilhelm Heinrich Roscher, *Ephialtes. Eine pathologisch-mythologische Abhandlung über die Alptraume und Alpdämonen des klassischen Altertums*. B.G. Teubner 1900, 13, 21–22; Brian Sharpless & Karl Doghramji, *Sleep Paralysis. Historical, Psychological, and Medical Perspectives*. Oxford University Press 2015, 56–58, 65–67. Kansanperinteessä esim. SMSA. Juva. Iida Remonen 1929 s.v. 'painajainen'; SKS Savonlinna. Aleks Seppänen 3429. 1936; SKS Orimattila. Aino Järvinen 12. 1936.

Nukkujaa painavan olennon kansainvälinen tausta

Tarkastelen aluksi painajaisilmiötä koskevaa kansainvälistä tutkimusta, joka pohjustaa erilaisten unikokemusten ja -häiriöiden välisiä eroja. Painajaisunta merkitsevä sana pohjautuu useissa maailman kielissä uhriaan painavan tai puristavan olennon nimitykseen; merkityksen muutos olennosta ja taudista uneksi on siis kansainvälinen. Olentoa ovat tarkoittaneet esimerkiksi englannin painajaista merkitsevä *nightmare*, hollannin *nachtmerrie*, venäjän *kikimora*, puolan *zmora* ja tšekin *můra*². Niiden ydin on samaa juurta kuin germaaninen *mahr*, slaavilainen *mora* tai muinaisskandinaavinen *mara*, nukkujaa tukehduttava olento. Mara-elementin lisäksi sana voi sisältää painamista tai murskaamista kuvaavan osan, kuten ranskan *cauchemar* (< *caucher*, 'tallata päälle') tai islannin *martröð* (< *troða*, 'puristaa, painaa'). Eurooppalaiseen traditioon kuuluu mielikuva, että painajainen ratsastaa uhrillaan. Uhrin tilaa kuvaavat norjan sana *mareritt* sekä englannin *witch-ridden* ja *hag-ridden*, jotka samalla viittaavat noitien ja vanhojen akkojen rooliin painajaiseksi muuttuneina tai sen lähettäjinä. Ilmiö tunnetaan myös muissa maanosissa, joissa sille annetut uskomuspohjaiset tulkinnat vaihtelevat.³ Antiikissa painajaisolento tunnettiin kreikaksi ja latinaksi nimillä *ephialtes* (< kr. 'hyppää päälle') ja *incubus* (< lat. 'makaa päällä').⁴ Suomen kielen *painajainen*,

painainen ja *painaja* sekä viron *luupainaja*⁵ seuraavat siis laajaa, kansainvälistä kaavaa. Kansanlääkinnässä tauti ja tautiolento ovat usein sama asia; joko vaiva ja sen aiheuttaja samastetaan tai tauti itsessään kuvitellaan olennoksi.⁶ Häiriötilalle annettu nimitys on pysynyt samana riippumatta siitä, onko olentoa pidetty uskottavana selityksenä.

Antiikista periytyvät sanat *ephialtes* ja *incubus* vakiintuivat Euroopassa yleistermeiksi sekä uskonnollisissa että lääketieteellisissä teksteissä. Ilmiölle annetut fysiologiset selitykset ja hoito-ohjeet pysyivät samantapaisina antiikista 1700- ja 1800-luvuille saakka.⁷ Tavallisia selityksiä ovat olleet esimerkiksi ruoansulatuksen ongelmat, huonosta asennosta seurannut veren seisahduminen tai ruumiinnesteiden epätasapaino ja mahdollisesti niistä johtuva höyryn nouseminen aivoihin. Syytä on etsitty myös juopumuksesta, kuumesairauksista ja 1700-luvulta lähtien yhä enemmän myös astmasta ja psyykkisistä syistä.⁸ 1800-luvun lopulta lähtien psykologiassa alettiin tutkia ohimeneviä yöllisiä halvauskohtauksia, joiden nimeksi vakiintui vähitellen unihalvaus (*sleep paralysis*). Aluksi keskeistä oli unihalvauksen yhteys narkolepsiaan, ja vielä 1900-luvullakin unihalvaus yhdistettiin psyykkisiin ja emotionaalisiin ongelmiin.⁹ Psykoanalyysin näkökulmasta sitä tulkittiin patoutuneen seksuaalisuuden aiheuttaman neuroosin oireena, mikä oli omiaan leimaamaan kokijoita.¹⁰

- Useissa painajaisen nimityksiä listaavissa lähteissä tšekinkielisen sanan kirjoitusasuksi merkitty *muera* on virhe, joka voi johtua ongelmista *ů*-merkin kanssa. Yöperhosta, painajaisolentoa ja painajaisunta merkitsevän *můra*-sanan lisäksi painajaisesta käytetään myös vampyyriin viittaavaa sanaa *morous*. Alexandra Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad 2004, 303–304; *Lidová Kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska A-N*. Mladá Fronta 2007, 585.
- Charles Stewart, *Erotic Dreams and Nightmares from Antiquity to the Present*. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 8 (2002), 282; Owen Davies, *The Nightmare Experience, Sleep Paralysis, and Witchcraft Accusations*. *Folklore* 114:2 (2003), 183–184; José de Sá & Sérgio Mota-Rolim, *Sleep Paralysis in Brazilian Folklore and Other Cultures. A Brief Review*. *Frontiers in Psychology* 7:1294 (2016), 3; Fabio Armand & Christian Abry, *Past and Present Alpine-Dinaric Folklore and Religious Concerns with Malevolent Mora-like Ontologies*. Teoksessa Katica Jurcevic, Ljiljana Kaliterna Lipovcan & Ozana Ramljak (toim.), *Reflections on the Mediterranean*. Institute of Social Sciences Ivo Pilar 2019, 43–45.
- Esim. Stewart 2002, 285–286; Louise Milne, *Spirits and other Worlds in Nightmare Imagery*. *Cosmos* 24 (2008), 179.
- Matthias Johann Eisen, *Luupainaja. Seletused luupainaja kohta ja 25 juttu luupainajast*. Pöder 1896.
- Esim. F.A. Hästesko, *Länsisuomalaiset tautien loitsut*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1910, 83, 131, 166–167; Ilmari Manninen, *Die Dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben. Vergleichende Volksmedizinische Untersuchung*. *Folklore Fellows Communications* 45. Academia Scientiarum Fennica 1922, 28.
- Davies 2003, 182–183; Sharpless & Doghramji 2015, 55–59.
- Roscher 1900, 22–26; Sharpless & Doghramji 2015, 60–63; Charlotte-Rose Millar, *Dangers of the Night. The Witch, the Devil, and the "Nightmare" in Early Modern England*. *Preternature. Critical and Historical Studies on the Preternatural* 7:2 (2018), 161–163.
- Robert Ness, *The Old Hag Phenomenon as Sleep Paralysis. A Biocultural Interpretation*. *Culture, Medicine and Psychiatry* 2:1 (1978), 25; Sharpless & Doghramji 2015, 58, 62.
- Psykoanalyttinen näkökulma: Ernest Jones, *On the Nightmare*. Hogarth Press 1931; sen kritiikkiä: Davies 2003, 183; David Hufford, *Sleep Paralysis as Spiritual Experience*. *Transcultural Psychiatry* 42:1 (2005), 22–23.

Unihalvauksessa kokija tiedostaa ympäristönsä ja saattaa kokea olevansa täysin hereillä, mutta keho on osittain unessa, lihakset eivät reagoi ja unikuvia sekoittuu valvetodellisuuteen. Tilaan liittyy kehollisia hallusinaatioita kuten tunne halvaantumisesta, päällä olevasta painosta, joka vaikeuttaa hengitystä, sekä usein kokemus myös pahan läsnäolosta.¹¹ Aivokuvantaminen lisäsi tietoa unisyksistä 1970-luvulta lähtien, ja unihalvaus tulkittiin REM-unen häiriöksi. Yhteisötutkimuksissa unihalvausta todettiin esiintyvän myös terveellä väestöllä erityisesti tiettyjen riskitekijöiden kuten univajeen takia.¹² Unihäiriötutkimusta hyödynnettiin 1970-luvulla *old hag*-perinteen kenttätutkimuksissa Newfoundlandin rannikkokylissä. Omakohtaiset *old hag*-episodien kuvaukset vastasivat luotettavasti unihalvauksen tuntomerkkejä. Ne olivat tavallisia etenkin kalastajilla, jotka tekivät fyysisesti raskasta työtä ja kärsivät REM-unen vajauksesta aamuöisin alkavien työvuorojen tähden.¹³

Painajaiskokemusten fysiologisen taustan löydyttyä painajaisolento – *mara, incubus, old hag, Alp* – alettiin monissa asiayhteyksissä tulkita suoraan unihalvaukseksi.¹⁴ Vaikka tulkinta unihalvaukseksi auttaa ymmärtämään, että ilmiön taustalta löytyy todellisia, hereillä koettuja kohtausta, emme voi tulkita jokaista menneisyyden painajaistapausta automaattisesti unihalvaukseksi. Käytännössä painajaisolennoksi on tulkittu todennäköisesti muitakin kokemuksia, kuten öisiä astmakohtauksia tai maatalousympäristössä helposti muodostuvan homepölykeuhkon aiheuttamia oireita.¹⁵ Lisäksi osa kertomuksista on pikemmin opettavaisia kuin todelliseen kokemukseen perustuvia. Niiden avulla on käsitelty

esimerkiksi moraalisia kysymyksiä ja sosiaalisia jännitteitä yhteisöissä.¹⁶ Suomessa painajaisolentoon liitettiin vahvasti kateus ja maaginen vahingoittaminen, joiden uhreiksi joutuvat usein talousyksikön haavoittuvimmat jäsenet eli pikkulapset ja kotieläimet.¹⁷ Painajaisolennon tekosiksi tulkittiin siis myös lasten yöllinen itkeminen sekä lehmien ja hevosten kova hikoilu ja uupumus.

Painajainen ja paha uni vanhassa kirjasuomessa

Painajaisella ja painajalla tarkoitetaan vanhan kirjasuomen lähteissä tautia ja tautiolentoa. Sanat löytyvät temaattisiin tulkiskanakirjoihin sisällytyneistä tautiluetteloista 1600-luvulta lähtien.¹⁸ Vanhimpia ovat Erik Schroderuksen vuonna 1637 julkaisema latina–ruotsi–saksa–suomi-sanakirja *Lexicon Latino-Scondicum* sekä tuntemattoman tekijän latina–ruotsi–suomi-sanakirja *Variarum Rerum Vocabula Latina, cum Suetica et Finnonica Interpretatione* vuodelta 1644. Niissä painajaisen muunkielisinä vastineina ovat ruotsin kielen *mara*, saksan *Alp* ja latinan *incubus*.¹⁹

Painajaisen mainitsivat samassa taudin ja tautiolennon merkityksessä 1700-luvulla Johan Haartman vuonna 1759 ilmestyneessä yleistajuisessa tautioppaassaan sekä Christfrid Ganander useassa eri teoksessa 1780-luvulla.²⁰ Gananderin laajassa suomen kielen sanakirjassa *Nytt Finskt Lexiconissa* painajainen on unessa koettu paino ('tryckning i sömn') sekä tauti, ja sen käännöksinä ovat *mara* ja *incubus*.²¹

Suomalaisen runouden ja mytologian ymmärtämiseksi laatimassaan ensyklopediassa *Mytologia Fennicassa* Ganander esitti uskomus-

11. Esim. David Hufford, *The Terror That Comes in the Night. An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions*. University of Pennsylvania Press 1982, 25; Davies 2003, 182; Julia Santomauro & Christopher French, *Terror in the Night. The Psychologist* 22:8 (2009), 672–675; de Sá & Mota-Rolim 2016.

12. Ness 1978, 28, 33.

13. Hufford 1976; Ness 1978; Hufford 1982.

14. Esim. Davies 2003; Santomauro & French 2009; de Sá & Mota-Rolim 2016.

15. Astmaksi tulkitseminen esim. Marjatta Jauhiainen, *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999, 304; *Lidová kultura* 2007, 585. Homepölykeuhkosta: Allerginen alveoliitti. Työterveyslaitos. <https://www.ttl.fi/teemat/tyoterveys/ammattitaudit/allerginen-alveoliitti> (6.4.2022).

16. Esim. Catharina Raudvere, *Föreställningar om maran i nordisk folktrö*. Lunds universitet 1993.

17. Toivo Vuorela, *Paha silmä suomalaisen perinteen valossa*. Suomi 109:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1960, 103.

18. Kirsi-Maria Nummilla, Kurkunkuristaja, jäsenkolottaja ja rinnanpistäjä. Eräiden eläviksi olennoiksi käsitettyjen tautien nimityksistä suomen kielessä. *Sananjalka* 50:1 (2008).

19. Nummilla 2008, 38–39, 52.

20. Nummilla 2008, 50–53.

21. Christfrid Ganander, *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1997, 653.

pohjaisille käsitteille pitempiä luonnehdintoja. Valistuksen hengessä hän selitti tautiolennot erehdyksiksi ja harhoiksi: Painajainen on hoh-tava olento, jonka ”pernasairaat” eli raskasmieliset ihmiset näkevät yöllä, kokevat sen puristavan heitä rinnan päältä nukkuessa ja pitävät tästä kärsiessään pahaa ääntä. Pieniä lapsia puristavan painajaisen, jonka kerrotaan tekevän lapsista kierosilmäisiä, yrittävät taikauskoiset ihmiset karkottaa teräksen ja puntarin avulla, vaikka kyse on tosiasiaassa hermo- ja kouristustaudista.²² Ganander käsitteli eläinten painajaista erikseen *Eläinden Tauti-Kirjassa* ja nimesi hevosen hikitaudiksi tilan, jossa eläin tulee yön aikana märäksi navetassa ja maran eli painajaisen luullaan ajavan sitä yöllä.²³ Gananderin kuvaukset ovat pääosin yhtäpitäviä myöhemmän painajaista koskevan uskomusperinteen kanssa.

1800-luvulta lähteitä on jo enemmän.²⁴ Käsit-telen tässä kahta, jotka lähestyvät asiaa eri näkö-kannoilta. Johan Fredrik Ticklénin väitöskirja *Termini medici in Lingua Fennica occurrentes* vuodelta 1832 on oppisanasto, johon hän listasi myös uskomuspohjaista sanastoa opastaakseen lääkäreitä kansankielisiin termeihin ja kansan-lääkinnän ajattelutapaan. Ticklénillä ephialtes on suomeksi painaja, läävämato ja talvikko; incubus on painaja ja talvikko.²⁵ Talvikko tai läävämato mainitaan toisinaan painajaisen yhteydessä; se on karjanhaltijaan rinnastuva lumikonkaltainen olento, jonka on kerrottu näykyvän karjan reisiä tai aiheuttavan utareisiin rohtumaa. Sille on

annettu perinteessä toisinaan myös karjaa tai ihmistäkin ajavan painajaisen piirteitä.²⁶

Elias Lönnrotin *Suomalaisen talonpojan koti-lääkäri* vuodelta 1839 puolestaan on suunnattu rahvaalle. Sen ote on valistava ja uskomuspohjaisia selityksiä korvataan lääketieteellisillä. Painaja-kin käsitellään yksiselitteisesti fyysisenä vaivana:

Painaja, joka muutamia rasittaa, ikääskuin rinnalle polkisi, ei ole muu kuin äkkiä tulewa kohtaus, yhtä laatua kuin suonenwetjä. Siltä waiwatut tekewät hywin, jos he heittäwät iltasyönnin, juowat sen sijaan korttelin kylmää wettä, nukkuwat korkialle päänaluselle, ei seljälle, waan kyljellensä, ja kowemmissa tiloissa toimittawat erityisen walwojan, joka painajan tultua olisi walmis herättämään.²⁷

Näistä lähteistä käy ilmeiseksi, että vanhassa kirjasuomessa painajaisella ei ole tarkoitettu unta.²⁸ Asiaa voi varmistaa etsimällä pahoihin uniin viittaavia lähteitä. Ganander mainitsee *Nytt Finskt Lexiconissa* uni-hakusanan kohdalla *hirmuttawat unet*, ’förskräckeliga drömmar’, eikä esitä yhtäläisyyttä painajaiseen.²⁹ Pahoja unia on mainittu myös *Raamatussa*. *Vanhan Testamentin* Jobin kirjassa Jumala lähettää Jobille pahoja unia, joista Job valittaa. Suomennoksissa 1600-luvulta 1930-luvulle saakka niitä nimitetään uniksi ja näyiksi. Vasta vuonna 1992 käytetään sanaa painajainen.³⁰ Näissä kaikissa unien mahdollista pelottavuutta tai ahdistavuutta on ilmaistu muilla

22. Christfrid Ganander, *Mythologia Fennica*. 3. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1960, 65. [Alkuperäisteos 1789.]

23. Christfrid Ganander, *Eläinden Tauti-Kirja, Josa Hewoisten, Lehmän, Lammasten, ja muun pienen Karjan ja Rahwaan Irujamen ja Itikkain Taudit Ja Parannuxet, Lääkityxet ja Koti Huusauxet Löytään A-B-Ceen jälkeen sowitetun Registerin johdatuxesta ja Numeroin osotuxesta Kirjahan. Suomexi tulkitut ja Monesta Kirjasta, niin kuin myös korwa kuulosta ja wälittää, omasta koettelemuxesta waarin otetut*. Kuning:sa Suomalaisesa Präntisä 1788, 37. https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/ganander/gan1788b_rdf.xml (14.11.2022).

24. Muista vanhan kirjasuomen lähteistä painajaisen ja painajan osalta ks. Nummila 2008.

25. Johan Fredrik Ticklén, *Termini medici in Lingua Fennica occurrentes*. J.C. Frenckell 1832, 1–4, 7–8.

26. Martti Haavio, *Suomalaiset kodinhaltijat*. WSOY 1942, 526–527, 531.

27. Elias Lönnrot, *Suomalaisen talonpojan koti-lääkäri*. Project Gutenberg 2011, 15. [Alkuperäisteos 1839] https://www.gutenberg.org/files/38224/38224-h/38224-h.htm#Page_55 (14.11.2022).

28. Myös ruotsinkielisissä teksteissä painajaisolentoa merkitsevään *mara*-sanaan perustuva *mardröm* loistaa poissaololaan. Se otettiin ruotsin kielessä käyttöön vasta 1800-luvun jälkipuolella. SAOB, hakusana ’mardröm’ / Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (SO) från 2009: ”mardröm”, https://svenska.se/saob/?sok=mardr%C3%B6m&pz=4#U_M157_144562 (15.11.2022). Suomalaisessa ruotsinkielisessä kirjallisuudessa kuvattiin vielä 1800-luvulla painajaisen sijaan kauheita, kammottavia, hirveitä ja kamalia unia (förfärlig, fasansfull, gräslig, ohygglig). Esim. G.H. Mellin, Öjunga. *Robinsonad för unga flickor*. Albert Bonniers Förlag 1877, 57. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1985295?page=67>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. Kiitän Kirsi Kanervaa ruotsinkielistä kirjallisuutta koskevistä tiedoista.

29. Ganander 1997, 1043.

30. Job 7:14. *Coco Pyhä Raamattu* 1642; *Vanha Kirkkoraamattu* 1776; *Raamattu* 1933–1938; *Raamattu* 1992. Suomalaisia raamatunkäännöksiä. <https://www.finbible.fi/index.htm> (14.11.2022).

tavoilla kuin nimittämällä painajaiseksi. Päätteen, että vanhan kirjasuomen lähteissä painajainen-sanaa on käytetty vain taudin ja sitä aiheuttavan olennon nimityksenä.

Painajaisolento kansanomaisessa perinteessä

Kansanomaista painajaisen käsitettä tutkiesani olen käynyt läpi yhteensä noin 500 arkistoitua tiedonantoa. Niihin sisältyy sanaselityksiä, joita säilytetään Kotimaisten kielten keskuksen suomen murteiden sana-arkistossa, sekä folkloreaineistoja kuten kertomuksia, parannusmenetelmiä ja loitsuja, jotka löytyvät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinteen ja nykykulttuurin arkistosta sekä *Suomen Kansan Vanhat Runot*-kokoelmasta (SKVR). Tästä aineistosta suurin osa on tallennettu 1930-luvulla, mutta kokonaisuutena aineistoa on 1880-luvulta 1970-luvulle. Koska perinteen keräämistä perusteltiin menneisyyden tallentamisena, painajaisuskokset esitetään aineistoissa pikemmin 1800-luvun maailmankuvaa kuin keruuajankohtaansa edustavina.³¹ Valistavat sanoma- ja aikakauslehtiartikkelit kuitenkin osoittavat uskomusten olleen merkittäviä vielä 1900-luvulla etenkin syrjäseuduilla.³²

Folklore- ja kieliaineistoissa painajaisella tarkoitetaan pääasiassa yliluonnollista olentoa, joka käy painamassa nukkuvia ja aiheuttaa fyysisiä oireita. Se kiusaa aikuisia ihmisiä, lapsia ja kotieläimiä.³³ Aikuisten ihmisten kohdalla sen hyökkäys aiheuttaa painon tunnetta tai kipua rinnalla sekä joskus jaloilla, tukehtumisen tunnetta sekä kyvyttömyyttä liikkua tai huutaa. Uhri voi nähdä olennon päällään tai kokea unessa sen tulevan päälle.³⁴ Sivulliset voivat huomata uhrin ähkivän tai murisevan, hengittävän erityisen raskaasti tai kangistuvan ja kylmenevän.³⁵ Vauvojen kerrotaan reagoivan hyökkäyksiin parkumalla. Painajaisen

on sanottu myös vetävän lapsen päätä taakse ja aiheuttavan pitkään jatkuessaan kierosilmäisyyttä. Eläimillä painajainen ajaa tai ratsastaa niin, että ne ovat aamulla hikisiä ja voimattomia. Painajaisen kiusaamat hevoset eivät jaksakaan tehdä töitä eivätkä lehmät jaksaa lypsää. Lapsia kiusaavasta painajaisesta käytetään myös nimitystä yöitkettäjä tai itkettäjä ja vastaavasti kotieläinten kiusaajaa kutsutaan myös ajajaiseksi tai ajajaksi. Olento on silti sama ja voi siirtyä kohteesta toiseen. Esimerkiksi aikuinen voi auttaa painajaisen piinaamaa lasta siirtämällä vaivan itseensä, jolloin hän näkee aiheuttajan ja pystyy ajamaan sen pois.³⁶ Hevosta kiusaava painajainen voidaan palauttaa painamaan lähettäjänsä.³⁷

Perinteen mukaan painajaisen kourista voi päästä, kunhan saa edes varvastaan liikutetuksi tai huudetuksi.³⁸ Myös muut ihmiset voivat olla avuksi koskettamalla uhria tai huutamalla tätä nimeltä. Näin neuvotaan esimerkiksi seuraavassa varsinaissuomalaisessa tiedonannossa, jossa uhri ei pysty liikkumaan (*häälymään*):

Munki isävainaa oli semmone, et hänt painaja ajo. Mää olen kuullu, et se on toisen ihmisen viha. Yäl ku nukku, tule rinttote pääl ikän ihmine ja rutista nii kovast, etei saa mittää häälytetyks, ei huutta eikä mittä. Sit ku joku toine ihminen nimelläs huuta, nii sit se mene pois. Kyl semmossi paljo on ollu, ku painaja aja.³⁹

Savosta tallennetussa kertomuksessa Jussi-niminen isäntä emäntineen on saanut kyläpaikassa yösijakseen sängyn, johon oli aiemmin kuollut Kirppi-niminen mies. Vainaja on kehottanut isäntää nousemaan pois hänen sängystään, ja kun tämä ei ole totellut, seuraus on dramaattinen:

Ja se ol' alakana äkkäästee ja se emäntäsä' ollu sev vieressä, ja se ol' ollu' ihan kylmä

31. *Sanastaja* 1/1927, 1; Martti Haavio, *Kalevalan Riemuvuoden Kilpakeräys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1935. Myös aineistossa kerrottu voidaan sijoittaa esimerkiksi 1800-luvun puoliväliin tai "taikauskaiseen aikaan". SMSA. Jaala. Aino Oksanen kesäk. 1924; SMSA. Saarijärvi. V. Mäilä 9.12.1954 N:o 1839.

32. Esim. *Sairaanhoidajalehti* 5/1927, 88.

33. Esim. SMSA. Viitasaari. Astrid Reponen 1930; SMSA. Pyhämaa – Pyhäranta. Saimi Laurikkala 1928; SMSA. Sippola. Pirjo Viksten 1958.

34. Esim. SKS. Vihti. Vilho Halen 33. 1936.

35. Esim. SKS. Kalanti. Kustaa Valo KRK 11:10.

36. Esim. SKS. Heikki Haavio 168. 1933.

37. SKVR XII2:7419. Vihanti 1929.

38. Esim. SKS. Saarijärvi. Heikki Haavio 119. 1933; SMSA. Kiikala, Reikijoki. Helmi Laiho 3.6.1971, 3.

39. SKS. Karjala T.I. L. Laiho 5704. 1938.

ja tönnkö ja eij olluk ku' örännä vua. Ja se ol' emäntä männyt tupaaj ja sanona: "Lähtekee kahtomaan, se Jussi kuoloo!" Ja ne ol' sieltä männeet ja alakaneet hieroo sitä, ja se ol' sillon selevinnä, ja sanona ite', että Kirppi ol' hänen selässään ja meinas' tappoo. Sitä vanahat sanoi paenaeseks!⁴⁰

Painajainen voidaan nähdä, kuten yllä olevissa esimerkeissä, tuntemattomana ihmishahmona tai nimeltä mainittuna henkilönä, joka voi olla elävä tai kuollut. Se voidaan nähdä myös eläimen, erityisesti kissan tai koiran hahmossa⁴¹, epämääräisenä karvaisena olentona tai esineenä kuten kirnunmäntänä.⁴²

Kansanomaisessa diskurssissa painajaisesta on puhuttu sekä ihmisten että eläinten kohdalla tautina, jolle on esitetty myös fysiologisia syitä kuten vähäverisyys, verenkierron estyminen eli "veriseisatti"⁴³ tai eläimillä kuumuus ja huono ilmanlaatu karjasuojassa.⁴⁴ Perinteiset hoitoimet ovat yleensä olleet olennon karkottamiseen tai pelottamiseen viittaavia: esimerkiksi kiinnitetään hevosen tai lehmän eteen peili, jotta olento säikähtäisi ja poistuisi, tai asetetaan sen selkään haisevia tai teräviä esineitä estämään "ajamista".⁴⁵

Painajaisen on katsottu olevan pahansuovan ihmisen lähettäjä; tämä on suuttunut uhrilleen taikka kadehtii tai himoitsee jotain, mitä toisilla on. Aiheuttaja voi aktiivisesti kirotta uhrinsa tai olla myös tietämätön kadehtimisensa aiheuttamasta vahingosta.⁴⁶ Painaja voi yksittäistapauksissa olla myös petetty ja jätetty morsian⁴⁷

tai himolla voi olla seksuaalinen luonne, kuten seuraavassa: "Painajainen. Vaimonpuoli painaa ihmistä, kun se ajattelee miehen päälle, että hänen pitäisi tuo saaha."⁴⁸ Ruotsiksi painajaisen syystä käytetään kokoavasti nimitystä *starka tankar*, vahvat ajatukset. Se kattaa kateuden, vihan, himon ja mustasukkaisuuden.⁴⁹ Suomeksikin viitataan samaan: "toisen ajatus on voimakkaampi kuin toisen."⁵⁰

Aineiston perusteella painajaisen kulttuuriset tulkinnat seuraavat Suomessa noituuteen ja kateuteen liittyvän tradition yleistä maantieteellistä jakaumaa. Kateuden vuoksi aiheutettu vahinko on tyypillisempää Länsi-Suomelle, jossa kiinteämpi kyläasutus ja varallisuuden arvostaminen ovat näkyneet naapurivertailuna ja tarinoissa oman varallisuuden paranteluna naapurien kustannuksella. Kansainvälistä noita-perinnettä kuten tarinoita karjasuojassa häärineen noidan tai painajaisen rankaisemisesta on kerrottu vakavasti vain läntisellä alueella.⁵¹ Itä-Suomessa ja Karjalassa painajaiskokemuksen taustalla on usein loukattu vainaja⁵² ja karjan tapauksessa piru. Painajaisolennon tulkinta ja relevanssi riippuvat siitä uskomusympäristöstä, jossa siitä kerrotaan.

Monimerkityksisyys painajastraditiossa

Uskomusperinteen sanastolle on tyypillistä epäselvyys ja monimerkityksisyys. Monimerkityksisyydellä voidaan tarkoittaa sanan toisiinsa liittyviä mutta itsenäisiä merkityksiä (*täyspolysemia*), sen erilaisia vivahteita ja merkityksen sumeutta (*mikrovariaatio*) tai jotakin niiden väliltä.⁵³ Tyy-

40. SKS. Tuusniemi. N. Väättäinen 508. 1950.

41. Esim. SMSA. Pyhämaa. Maria Guseff 2.11.1929; SKS. Lapväärti. Artturi Railonsala 840. 1936. Loitsuaineistoissa korostuvat kuitenkin enemmän hiiri, oravat ja lintu. Hästesko 1910, 166.

42. Hästesko 1910, 167; SKS. Kittilä. S. Paulaharju b)13339. 1930 [1920]. Tarinoissa lehmää kiusaava painajainen muuttaa itsensä äkkiä talikoksi, kun joku tulee navettaan. Jauhiainen 1999, 305–306.

43. SMSA. Isojoki. O.V. Haaramo kesäk. 1924; SMSA. Kiikala, Rekiä. Helmi Laiho 3.6.1971.

44. SMSA. Heinola. Tuusjärvi. Jaakko Sivula kesäk. 1963.

45. Esim. SMSA. Vieremä. Kyllikki Kääriäinen 1950; SMSA Vanaja. A. Aarni 14.6.1927; SMSA. Iitti. M. Salpala 12.1.1929.

46. SMSA. Sonkajärvi. Josef Mähönen 27.5.1927; SMSA. Hartola. Astrid Reponen 1930, 15; SKS. Tyrväntö. Terttu Tupala 634. 1948; Vuorela 1960, 14–17, 19, 24; Hästesko 1910, 168, 228.

47. SKS. Tyrväntö. Terttu Tupala 634. 1948.

48. SKS. Enontekiö. Samuli Paulaharju b)13356.

49. Esim. Raudvere 1993, 108, 114, 116.

50. SKS. Tyrväntö. Terttu Tupala 634. 1948.

51. Matti Sarmela, Talonhaltijat sosiaalisessa kilpailussa. *Sampo ei sanoja puutu*. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1974, 354–355; Sirku Piispanen, *Kansanomainen maraali. Tutkimus savolaisista ja pohjalaisista uskomustarinoista*. Helsingin yliopisto 2009, 261.

52. Esim. SKS. Tuusniemi. N. Väättäinen 507. 1950; SKS. Koivisto. Ulla Mannonen 1142. 1936.

53. Matti Larjavaara, *Pragmasemantiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 108–111; Kaarina Koski, *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011, 119–120, 132–133, 154–155; Jutta

pillisiä teitä merkitysten jakautumiseen ovat metafora eli sanan kuvaannollinen käyttö sekä kansanuskossa erityisesti metonymia eli sanan käyttäminen muusta ilmiöstä, jolla on olennaista samankaltaisuutta alkuperäisen merkityksen kanssa.⁵⁴ Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että painajaisesta käytetään myös sellaista nimitystä, joka tarkoittaa ensisijaisesti jotain muuta – kuten edellä mainittu, lumikkoa merkitsevä talvikko – mutta jonka varsinainen merkitys on riittävän samankaltainen. Vastaavasti painajainen-sanaa käytetään myös muista ilmiöistä, joilla on olennaista samankaltaisuutta sen päämerkityksen kanssa. Esimerkiksi parannusloitsussa painajainen rinnastuu muihin ihmisen ulkopuolelta tuleviin tauteihin kuten kiroihin ja ruttoon, jotka kaikki karkotetaan loitsussa rautaisen vuoren rakoon. ”Kiru siellä kiusajainen / paru siellä painajainen” -sisältöiset säkeet kirojen ja ruton sanoissa⁵⁵ kuvaavat tätä osittaista samastamista. Tutkijalle sanan metonymisten laajennusten tarkastelu voi kertoa, millaisia merkityksiä kyseisessä ilmiössä on pidetty olennaisina.

Etenkin Länsi-Suomessa painajainen liittyy olennaisesti noituudella vahingoittamiseen, ja sille on keskeistä myös painaminen ja liikkumisen estäminen. Tältä pohjalta painajaiseksi on kutsuttu myös rekeen taiottua yliluonnollista painoa, jonka vuoksi hevonen ei saa kuormaa liikkeelle ilman vastatoimia.⁵⁶ Hevosten väsymisestä on kerrottu erityisesti hautausmaahan yhteydessä, jolloin painolle, ”ruumispinajaiselle”,⁵⁷ on esitetty myös muita syitä kuten vainajan syntisyys tai siitä kielivä piru istumassa näkymättömänä arkun kannella.⁵⁸ Reen painavuudesta ja painajaisolennosta kertovat traditiot ovat pääosin erillisiä, mutta niiden väliltä löytyy myös suhde.

Lapissa lehmää vaivaavasta painajaisesta on kerrottu päästävän eroon pyyhkimällä siitä hikeä heinätukkoon ja piilottamalla tukko matkalaisen rekeen. Teko voidaan tulkita myös tahalliseksi vahingon aiheuttamiseksi sille, jonka matkanteon painajainen keskeyttää.⁵⁹

Keski-Suomessa, Savossa ja Karjalassa, missä painajainen tulkitaan tyypillisemmin vainajan aiheuttamaksi, painajaiseksi nimitetään aineistossa myös muunlaista vainajaperäistä häirintää tai vainoa, joka on luonteeltaan fyysistä. Seuraavassa kertojan isä on kompastunut hautausmaalla ja kiroillut:

[..] niin sillo sieltä hautausmaalta lähtikii häntä seuraamaa sellanen painajainen, ei näkynyt mittää, mutta kuului, kun se kulki perästä ja tuppais ihan kurkkuu kuristammaa ja koko matkan kulki perässä ja hää kun tuli kottii ja mäni luhtii makkaamaa, niin se tuli ja työnsi niin kuin karvasen kintaan kurkkuun, että ei saanut huutaakaa, [..]⁶⁰

Painajainen toimii tässä vainajien tapaan; vainajat tai niitä edustavat voimat voivat ahdistella etenkin normirikkomuksen tehnyttä ja myös puristaa tai pusertaa uhriaan.⁶¹

Painajaiseksi on nimitetty myös muuta liikkumisen estävää, lumouksenkaltaista tilaa ja lamaanusta. Esimerkiksi karhun on kerrottu aiheuttavan saalistamilleen eläimille painajaisen. Sillä tavoin karhu voi saada kiinni vaikka hevosenkin.⁶² Painajaisen kerrotaan yllättäneen myös haaskalla väijyneen metsästäjän, joka ei pystynyt ampumaan, vaikka kettu tuli lähelle.⁶³

Painajainen-sanan merkitys vivahteet sisältävät siis toisaalta noituuteen ja vainajiin liittyviä

Salminen, *Epäilemisen merkitys. Epäillä-sanueen polaarin kaksihakmotteisuus kiellon ja kielteisyiden semantiikan peilinä*. Helsingin yliopisto 2020, 33–36.

54. Dirk Geeraerts, *Prototypicality Effects in Diachronic Semantics. A Round-up*. Teoksessa Günter Kellermann & Michael Morressey (toim.), *Diachrony within Synchron. Language History and Cognition*. Peter Lang 1992, 183; Larjavaara 2007, 123–124.

55. SKVR XIII4:12737; SKVR XII2:6174.

56. SMSA. Juva. Arvo Inkilä talv. 1936, 12; SMSA Juva. Astrid Reponen 1931; SKS. Lahti < Hollola. Hakala, Ida 114. 1937; SKS Karstula. Samuli Paulaharju b) 14269. 1930. Muist.kirj. 1928; *Nuori Karjala* 11/1910, 211–212.

57. Esim. SKS. Asikkala. Hilda Maria Hirsikoski b) 43. 1928.

58. Koski 2011, 207–211.

59. SKS. Karunki. Aukusti Kantojärvi KRK 245:711; SKS. Enontekiö, Hetta. S. Paulaharju b) 13315. 1930. (Muist. kirj. 1920)

60. SKS. Uusikirkko. Ulla Mannonen 8367. 1938.

61. Esim. Kaarina Koski & Pasi Enges, ”Mi en ossaas sanoa mitem mie näin.” Erikoisten aistihavaintojen tulkinta uskomusperinteen pohjalta. *Elore* 17:1 (2010), 32–33; Koski 2011, 215.

62. SMSA. Vuolijoki. Lauri Lounela 24.5.1945, 19; SMSA. Sotkamo. Lauri Lounela 4.6.1941, 19.

63. SKS. Sortavala. Matti Moilanen 2276. 1937.

yliluonnollisia viittauksia, toisaalta taas painoon, lamaantumiseen ja toiminnan estymiseen liittyviä käytännöllisiä merkityksiä.

Tieteellistyvät näkökulmat

Sivistyneistö nimitti kansanomaisia käsityksiä taikauskoksi. Edellä siteeratun Lönnrotin *Suomalaisen talonpojan koti-lääkäriin* tapaan myös lehdistö kävi uskomusten kanssa jatkuvaa vuoropuhelua. Lähestymistavat sekä ihmisen että eläinten painajaiseen ovat pääosin neljänlaisia: 1) etnografisia kuvauksia parannustoimista,⁶⁴ 2) kaskuja, joissa taikauskaiset toimet esitetään koomisessa valossa⁶⁵ tai joissa jossa apu löytyy taikojen sijaan moderneista keinoista,⁶⁶ 3) valistavia puheenvuoroja, joissa kiistetään taikauskoisten näkemysten pätevyys joskaan ei esitellä tarkemmin tieteellisiä vaihtoehtoja⁶⁷ sekä 4) tietopohjaisia lehtiartikkeleita, joissa selitetään tarkemmin painajaisista synnyttäviä mekanismeja.⁶⁸ Erityisesti lehmien painajaisen kohdalla artikkelien pääviesti eli karjan elinolojen kohentaminen tuli selväksi:

Huono ja pilaantunut navetta ilma vaikuttaa suorastaan eläinten terveyteen. Niinpä on lantanavetoissa tavallisena tautina n.k. ”painajainen”, joka öisin ahdistaa lehmiä ja hevosiakin. Taudin aiheuttaa hapen eli raittiin ilman puute, sillä ylenmäärin pilaantunut navetta ilma ei sisällä niin paljon puhdasta eli todellista ilmaa (happea), että se riittäisi hengittämiseen, jonka vuoksi eläimet tukehtuvat tai ainakin kärsivät ilman puutteesta.⁶⁹

Ihmisten painajaisen kohdalla lääketieteellisiin annettujen ohjeistukset olivat huomattavasti kirjavampia. Yhteistä niille on painajaisepisodin tar-

kasteleminen unena, ja unien katsottiin syntyvän kehollisista ärsykkeistä ja häiriöistä. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa julkaistujen tekstien mukaan painajaisen nimellä tunnettu ahdistuksen tunne syntyy, kun hengitys syystä tai toisesta tulee estetyksi,⁷⁰ mikä puolestaan selitettiin esimerkiksi lihavuudella, sydäntaudilla tai vaillinaisella verenkierrolla, veren liiallisella sakeudella ja hidasjuoksuisuudella, liian tukevalla iltasyönnillä tai mahaan kertyneellä ilmalla.⁷¹ Erikoisimman teorian mukaan syynä oli suun kautta hengittäminen. Silloin suu, kurkku ja lopulta keuhkotkin voivat kuivua ja lakata toimimasta. Painajaisen aiheuttamat tuskat ja kauhukuvat ovat kehon yritys havahduttaa nukkujia, koska muuten seurauksena voi olla kuolema.⁷²

Tieteelliset selitykset korostivat ajan unikäsitysten mukaisesti painajaiskokemuksen tapahtuvan unen aikana. Niiden mukaan hengenahdistus ja rinnan puristus fyysisinä seikkoina saivat nukkujan uneksimaan, että hänen päälleen istuu jokin hirviö. Hirviön ulkomuoto perustui kokijan omiin odotuksiin ja ajatuksiin.⁷³ Toisin sanoen tämä fyysinen tuskatila, painajainen, aiheutti pahoja unia. Paikoin ahdistavia unia luonnehditaankin lehdissä painajaisen tuomiksi.⁷⁴ Murreaineistoissakin muutama tiedonanto sisältää ajatuksen, että painajainen näyttää tai aiheuttaa ihmisille pahoja unia tai kiusaa nukkujaa pahoilla unilla.⁷⁵ Ne poikkeavat perinneaineistojen yleislinjasta mutta voivat selittyä aikansa tieteellisten näkemysten pohjalta.

Edellä on todettu, että unihalvauksen uhri kokee yleensä olevansa hereillä. Myös perinneaineistoissa etenkin omakohtaiset kertomukset kuvaavat usein kokijan olevan hereillä, kuten seuraavassa:

64. Esim. *Saimaa* nro 94, 26.11.1895, 2; *Satakunta* nro 24, 25.2.1893, 2.

65. Esim. *Hämeen sanomat* nro 16, 9.2.1895, 3; *Suomalainen* nro 44, 19.4.1899, 2.

66. Esim. *Raahen lehti* nro 44, 4.6.1898, 3; *Pellervo* nro 13, 3.4.1930, 239.

67. Esim. *Turun lehti* nro 36, 29.3.1898, 3.

68. Esim. Uni ja unennäöt. *Kyläkirjaston kuvalehti* 4/1892, 42–45; Unesta ja nukkumisesta. *Hämeen sanomat* nro 16, 16.4.1889, 3.

69. Raittiin ilman merkitys navetoissa. *Sosialisti* nro 20, 26.1.1926, 7.

70. Unesta ja unennäöstä. *Opiksi ja huviksi* 3/1899, 44.

71. Hengenahdistus. *Ravinto ja terveys* 3/1933, 9; *Haminan Sanomat* nro 48, 28.6.1895, 2.

72. *Uudenkaupungin sanomat* nro 121, 28.10.1916, 4.

73. Esim. *Suomen Kuvalehti* nro 23–24, 16.12.1893, 365; Uni ja unennäöt II, *Kyläkirjaston kuvalehti* 4/1892, 45; Unesta ja nukkumisesta. *Hämeen sanomat* nro 16, 16.4.1880, 3.

74. Esim. *Sirkka. Nuorten toveri* 12/1939, 228.

75. SMSA. Hämeenkyrö. Ilmari Kohtamäki 12.7.1935, 5; SMSA Pielavesi. Olavi Nuutinen 1959 C; SMSA. Töysä. Erkki Peltonen 14.2.1929, 16.

Kerran kun olin hereillä yöllä, kuulin kuin joku tuli ovesta, kuulin askeleetkin. Tunsin sen henkityksen ja sit se kuristi minua kurkusta pitkän aikaa. Se oli painajainen.⁷⁶

Ilmiötä yleisluontoisesti kuvaavissa kansanomaisissa tiedonannoissa sen sijaan on tavallista mainita nukkujan rintaa puristavan painajaisen tulevan kiusaamaan unessa.⁷⁷ Uni on ollut kansanuskossa legitiimi yliluonnollisen kokemisen väylä. Siinä missä henkilökohtaiset kuvaukset pyrkivät toistamaan koetun mahdollisimman uskollisesti, muiden kertomat versiot ottavat enemmän vaikutteita perinteestä.⁷⁸ *Haminan Sanomissa* vuonna 1895 kahden miehen vuoropuheluksi puettu valistava esitys tarttuu eksplisiittisesti valveen ja nukkumisen kysymykseen. Yliluonnolliseksi tulkitsemansa kissanmuotoisen painajaisen kokenut taikauskoinen mies toistaa itsepintaisesti olleensa hereillä, mutta ajankohtaisemman lääketieteellisen tiedon hallitseva ystävä ilmoittaa päättäväisesti hänen vain luulleensa niin ja olleen unessa. ”Unia pidetään sitte puoli heränneinäkin täytenä totena.”⁷⁹

Vaikka 1900-luvun alussa esitetyt tieteellispohjaiset näkemykset eivät nykypäivän näkökulmasta katsoen aina osuneet oikeaan, niihin perustuvan valistuksen ansiona on ollut terveyttä ja hyvinvointia koskevan tiedon jakaminen. Käytännöllisten neuvojen avulla sekä ihmisten että eläinten ahdistustiloja on voitu ehkäistä ja lievittää. Perinneaineistossa mainitaan 1930-luvulla, että ihmisiä vaivaava painajainen oli aiemmin yleinen mutta sittemmin kadonnut.⁸⁰

■ Kuva 1. Pilapiirros *Matti Meikäläinen* -pilalehdessä nro 11, 28.5.1897. Painajaisen vaivaamana on todennäköisesti svekomaanien johtohahmo Axel Olof Freudenthal (1836–1911), joka julkaisi kirjoituksiaan *Viking*-lehdessä.

Painajainen yhteiskunnallisena ja poliittisena metaforana

Suurin osa painajainen-sanan käytöstä lehdistössä 1900-luvun alkupuolella liittyy yhteiskunnalliseen keskusteluun. Analyysini sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta perustuu noin 500 lehtiartikkeliin,⁸¹ jotka on etsitty painajainen- ja painajaisuni-sanojen eri muotoihin perustuvilla sanahauilla Kansalliskirjaston digitaalisista kokoelmista. Otos ulottuu vuodesta 1880 vuoteen 1956.

Painajainen-sanan käyttö taloutta ja politiikkaa käsittelevissä teksteissä perustuu haitan, kiusan, rasitteen ja väkivaltaisenkin sorron merkitykseen. Sanaa käytetään metaforisesti ei-toivotuista

76. SKS. Orimattila. Anja Huttunen 463. 1948.

77. SMSA. Hattula, Katinala. Urho Tuomola syysk. 1933, 6; SMSA. Kymi. Väinö Tala kevät 1946, 8.

78. Esim. Lauri Honko, Memorates and the study of folk belief. *Journal of the folklore institute* 1:1–2 (1964), 11–12; Koski & Enges 2010, 20.

79. *Haminan Sanomat* nro 48, 28.6.1895, 2.

80. SKS. Savonlinna. Aleks Seppänen KRK 85:49. 1935.

81. Luku on epätarkka muun muassa siksi, samoja tekstejä julkaistiin useissa eri lehdissä.

ilmiöistä. Yhteiskunnallisten epäkohtien, kehitystä haittaavien ja toimintakykyä lamauttavien tekijöiden sekä toimijoiden kerrotaan rasittavan *kuin* painajainen tai ne nimetään suoraan painajaiseksi: esimerkiksi korkea vero on painajainen maan kaupalle ja teollisuudelle ja perunarutto puolestaan perunaviljelijöille.⁸² Tietämättömyys on ”painajainen, joka raskaana taakkana painaa tietoisien, eteenpäin pyrkivän joukon hartioilla”⁸³.

Painajaisen tavallisin attribuutti lehtiaineistossa on raskas,⁸⁴ mutta talouspoliittisessa kirjoittelussa se on myös taannuttavasti vaikuttava, elämää tukahduttava ja elinvoimia jäytävä.⁸⁵ Poliittinen tilanne ja kanta vaikuttavat siihen, mikä tai kuka on painajainen. Vuosituhannen vaihteen molemmin puolin puhutti kielikysymys. Suomenkieliset esittivät painajaisenaan kielen epätasa-arvon: ”Vieläkin siis haittaa painajaisen tavoin oikeustojamme ruotsinkielen ylivalta.”⁸⁶ Vastaavasti fennomaanit esiintyivät pilapiirroksessa svekomaanin eli ”Viikinkin” painajaisena (Kuva 1).

Jo 1800-luvulta lähtien työväestön painajaiseksi on luonnehdittu heidän työllään herroiksi elävää omistavaa luokkaa, porvareita ja pappisäätyä.⁸⁷ Painajaiseksi on luonnehdittu vanhaa tsaarinvaltaa,⁸⁸ mutta kohta jo paljon yleisemmin sen kumonnutta kommunismia. Sekä bolshevismia että Suomen sisällissodan punaisia ja heidän valtaansa on kutsuttu punaiseksi painajaiseksi.⁸⁹ Kristilliset viestit sijoittivat olojen levottomuuden ja ahdistuksen syyn toisaalle:

Mitäs nukkunut tietää, se kuorsaa vaan ja näkee unta painajaisesta, joka hänen sydänalustassaan ahdistaa. Hän nimittää sitä milloin sosialismiksi, milloin kapitalismiksi ja milloin milläkin nimellä, mutta ei tiedä, että se on saatana, joka hänen kanssaan kujeilee.⁹⁰

Painajaisena niin yhteiskunnassa, puolueissa kuin seurakunnissakin ovat myös huonot toimintakäytännöt kuten epäluottamus, eripuraisuus ja loanheitto.⁹¹ Ongelma voidaan henkilöidä nimeltäkin mainittuihin ihmisiin, joiden toiminta haittaa yhteisten asioiden edistämistä tai joiden kanssa on hankala työskennellä.⁹² Painajaiseksi on luonnehdittu myös rikollisjoukkoja, huligaaneja ja mielivaltaisia sotilasjoukkoja.⁹³ Painajainen-sanan runsas käyttö aseistetuista toimijoista ja ei-mieluisesta hallinnosta tuo siihen sorron ja vallankäytön vivahteen.

Painajaismetaforaa on käytetty erityisesti suurten ja vakavien haittojen kuten työttömyyden, juopottelun, sairauden, velkaantumisen tai sodan kohdalla. Se oli kuitenkin monikäyttöinen ja viittasi myös hiukan vähäpätöisempiin huoliin. Sellaisia ovat esimerkiksi pelko, että puvusta putoaa nappi,⁹⁴ liian ahtailla kengillä käveleminen⁹⁵ taikka koululaulujen painajainen: että rytmi on laimea ja sitkeä, sanoja ei kuulu ja konsonantit häviävät kuulumattomiin.⁹⁶ Arkisimmillaan painajainen oli vain haittapuoli, ja niinpä esimerkiksi kahdella eri työntekijäryhmällä voi olla ”samat edut ja samat painajaiset”⁹⁷

82. *Kätkäsalmen Suomalainen* nro 33, 20.4.1910, 2; *Käytännön maamies* 9/1934, 14.

83. *Tie vapauteen* 8/1930, 8.

84. Esim. *Suur-Savo* nro 15, 9.2.1915, 4; *Sanomia Turusta* nro 39 15.2.1901, 1; *Sosialisti* nro 276, 29.11.1915, 5; *Savon Kansa* nro 3, 11.1.1919, 1.

85. *Kansan Lehti* nro 20, 18.2.1904, 2; *Riihimäen Sanomat* nro 27, 8.3.1919, 3; *Hämeen Voima* nro 15, 5.2.1907, 2.

86. *Vaasan lehti* nro 30, 13.4.1889, 1.

87. *Hämeen Voima* nro 15, 5.2.1907, 2; *Uusi Aura* nro 28, 4.2.1906, 7.

88. *Kaleva* nro 26, 3.2.1919, 2; *Työmies* nro 1, 2.1.1918, 2.

89. *Salmetar* nro 41, 12.4.1919, 3; *Riihimäen Sanomat* nro 31, 16.3.1920, 2; *Haminan Lehti* nro 32, 29.6.1918, 4; *Hämeen Kansa* nro 77, 25.4.1931, 3.

90. *Länsi-Suomen kristilliset sanomat* 11–12/1909, 76.

91. Esim. *Kansan Lehti* nro 20, 18.2.1904, 2; *Keskisuomalainen* nro 76, 4.4.1918, 2; *Savon Kansa* nro 3, 11.1.1919, 1; *Totuuden todistaja* 4/1926, 6.

92. Esim. *Vapaus* nro 22, 22.2.1928, 3; *Tampereen Sanomat* nro 68, 24.3.1906, 2.

93. *Haminan Lehti* no 107, 28.9.1915, 3; *Savonmaa* nro 137, 5.12.1925, 1; *Satakunta* nro 89, 13.8.1912, 3.

94. *Kotiliesi* 6/1929, 190.

95. *Hopeapeili* 6/1939, 28.

96. *Säveletär* nro 21, 15.11.1909, 222.

97. *Suomen Sosialidemokraatti* nro 150, 5.7.1926, 6.

■ Kuva 2. Maalaisliitto ja Sosialidemokraatit tanssivat vuoteessaan hikoilevan virkamiehen painajaisena. Kuva viittaa tilanteeseen, jossa kumpikin puolue odottaa toisensa ajavan palkkojen nostoa mutta kumpikaan ei tee sitä. "Ja siten nämät molemmat suuret puolueet yhdessä muodostavat sen raskaan painajaisen, joka liikistää maan virkakuntaa, vahingoksi koko yhteiskunnalle ja loppujen lopuksi myöskin näille puolueille." *Virkamiesten aikakauskirja* nro 5, 28.5.1930, 113.

Metaforan yhteys painajaisolentoon

Poliittisiin painajaismetaforiin viittaavat kuvat osoittavat, että yhteiskuntaa tai ihmisryhmiä painavat, sortavat, liikistävät ja puristavat tekijät palautuivat mielikuvaan vaivoista tai hahmoista, jotka piinaavat sängyssään hikoilevaa ihmistä. 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä julkaistiin myös useita tekstejä, joissa rinnastus painajaisolentoon selitettiin eksplisiittisesti. Muutama näistä teksteistä noudattaa samaa kaavaa: ensin muistutetaan, mikä painajainen on, kuinka se istahtaa rinnan päälle ja kuristaa kurkkua. Painajainen tunnistetaan pelkäksi uneksi, jonka kyn-

sistä onnistutaan vapautumaan, tai taikauskoksi, josta ei tarvitse välittää. Mutta sitten havaitaan, ettei kaikki olekaan hyvin: tosiasiaassa olemme edelleen lamaantuneita tai sorrettuja. Lopuksi tunnistetaan se valvetodellisuudessa rasittava "painajainen" ja kehotetaan toimimaan sitä vastaan.⁹⁸ Rinnastus painajaisolentoon voi olla myös toisenlainen. *Lapatossu*-lehdessä julkaistiin sarkastinen kuvaelma parannustapahtumasta. Potilaana oli paikkakunnan henkitorissaan kituva sosialisti-osasto. Potilas vietiin parantajalle, ja hengenahdistuksen syyksi paljastuivat painajaiset, joiksi tunnistettiin eräät sosialistiset liikkeet. Kun köysi niihin katkaistiin, potilaan olo keveni ja hän pystyi ottamaan jo vaappuvia askeleitakin.⁹⁹

Vaikka painajainen oli osin haalistunut vain haittapuolta tarkoittavaksi sanaksi, siihen liittyi edelleen fyysisen puristuksen ja hengenahdistuksen mielikuvia. Esimerkiksi sortovuosien "painajaisen alla oli vaikea hengittää vapaasti" ja moraalittomien tekojen tuoma velka oli "näkömätön painajainen, joka ahdistaa ihmiskunnan vapaata hengitystä".¹⁰⁰ Metaforat myös kasautuvat. Rasi-tettu osapuoli voi olla myös painajaisen *ikeessä*, ja painajainen mielletään taakaksi, jolloin se on nostettava tai ravistettava hartioilta.¹⁰¹

Aineistoni osoittaa, että muutkin uskomus-traditioon perustuvat metaforat olivat yleisiä lehtikirjoittelussa 1900-luvun alkupuoliskolla. Ongelmana saattoi olla suursodan kaamea aave, kommunismin painajainen tai pulakauden kummitus.¹⁰² Painajaisiksi luonnehdittuja sortojärjestelmiä ihmiskunnan historiassa on nimitetty myös pahansuoviksi jättiläisiksi.¹⁰³ Poliittisessa kirjoittelussa ei ole ollut välttämätöntä tietää, viittaako vertauskuva uskomusperinteen demoniseen olentoon vai yksinkertaisesti vain tuskaan ja rasi-tukseen. Olennaista oli painajaisiksi nimettyjen ilmiöiden kielteisen vaikutuksen tunnistaminen, ja kukin on voinut tulkita viittauksen mieleisellään tavalla. Merkityksen epäselvyys jättää tilaa yksilöllisille tulkinnoille ja mahdollistaa sanan monenlaiset käyttöyhteydet.

98. *Nuori Suomi* nro 20, 24.5.1907, 171; *Länsi-Suomi* nro 2, 9.1.1915, 1; *Viipurin Sanomat* nro 115, 7.11.1917, 5; *Käkisalmen sanomat* nro 147, 29.12.1925, 1-2.

99. *Lapatossu* nro 22, 15.11.1914, 3.

100. *Kasvatus ja koulu* 1/1934, 5; *Tietäjä* 9/1910, 291.

101. *Lapatossu* nro 22, 15.11.1914, 3; *Suomen terveydenhoito-lehti* 4/1898, 54; *Laatokka* nro 86, 6.8.1941, 2.

102. *Länsi-Uusimaa* nro 99, 31.12.1929, 1; *Karjala* nro 160, 17.6.1937, 1.

103. *I.S.R.K. Liiton joulujulkaisu* 1919, 90.

Yleistyvät tieteelliset selitykset laajensivat tulkintavaihtoehtojen kirjoa, kun painajaisolento selitettiin tuskatilan aiheuttajan sijasta tuskatilan seuraukseksi eli hengenahdistuksen synnyttämäksi pahaksi uneksi. Lähtökohta oli kuitenkin edelleen se, että painajainen oli fyysinen ilmiö ja siinä mielessä eri asia kuin paha uni. Asiaa valaisee osuvasti katkelma novellista, jossa ukko oli nukkunut yönsä rauhattomasti: ”Pahat unet olivat raastaneet hänen sieluaan ja painajainen kiusannut raihnaista ruumista.”¹⁰⁴ Painajaisen ja pahan unen suhde on tässä katsannossa jo niin kiinteä, että pahojen unien kutsuminen painajais-uniksi tai koko epämiellyttävän tilanteen nimittäminen toisinaan painajaiseksi ahdistavine mielikuvi-neen on odotuksenmukaista; palaan tähän jäl-jempänä. Sanan varsinaisen merkityksen muut-tuminen kehollisesta tuskatilasta pahaksi uneksi edellytti vielä painajaisen ruumiillisen luonteen sivuuttamista.

Painajaisen psykologisoituminen

Painajaisen psykologisoituminen tapahtui 1900-luvun alkupuolen julkisessa keskustelussa kahdella rintamalla. Ensinnäkin uudemmat uniteoriat painottivat unien psyykkistä alkupe-rää ja toiseksi painajaisena alettiin lehdistössä käsitellä yhä enemmän myös henkisiä taakkoja. 1800-luvulla unia oli selitetty reaktioina ulkoiisiin ärsykeisiin, jolloin unisisältöjä oli pidetty mer-kityksettöminä.¹⁰⁵ 1920-luvulta lähtien Suomessa keskusteltiin kuitenkin jo paljon Freudin uniteo-rioista, ja näkemys unien tärkeydestä yksilön ali-tajuisten halujen ja pelkojen selvittämisessä alkoi saada jalansijaa.¹⁰⁶

Yhteiskunnallisia epäkohtia kuten työttö-myttä, köyhyyttä tai epäoikeudenmukaisuutta, joita oli aiemmin luonnehdittu yhteiskunnan toimintaa haittaaviksi painajaisiksi, alettiin

1930-luvulla lähestyä yksilön mieltä painavina ongelmina. Niiden lisäksi painajaisina kuvailtiin monia muitakin huolia ja pelkoja. Muutos näkyy useissa eri tekstilajeissa. Aikakauslehtien novel-leissa kuvattiin värikkäin sanankääntein pelon tai huonon omantunnon aiheuttamaa painajais-ta, joka vainoo ihmistä päivin ja öin.¹⁰⁷ Myös poliit-tiset tekstit vakuuttivat vetoamalla tunteisiin ja näyttämällä yhteiskunnalliset ongelmat yksilön kokemuksena ja häntä kalvavana painajaisena, kuten seuraavassa:

Työttömyys kasvaa päivä päivältä. Kurjuus kurkistelee tuhansiin työläiskoteihin. Huo-lestuneina astelevat tuhannet perheenisät ja -äidit kaupunkien katuja ja kylien kujia kalvava painajainen povessaan. Tuo huolestuneisuus johtuu siitä, etteivät he tiedä keinoa millä pelastaisivat perheensä painumasta asteettain yhä syvemmälle kurjuuden kuiluun. Tuo pai-najainen on kalmantuoksuinen nälkä.¹⁰⁸

Varallisuudesta riippumatta painajaisena olivat epävarmuus, huoli ja niistä kumpuava pelko, joka ”aiheuttaa meille moninaisia häiriöitä ja hei-kentää suuresti toimintakykyämme”.¹⁰⁹ Epävarmuuden ja pelon painajaismaisuu-teen vetosivat myös vakuutusyhtiöt mainoksissaan. Kun huoli rakkaiden kohtalosta elämän arvaamattomuuden vuoksi vaivaa painajaisen lailla, henkivakuu-tuksen hankkiminen palauttaa mielenrauhan ja toimintakyvyn.”¹¹⁰

Aikakauslehdissä pohdittiin myös henkisen kuormittumisen syitä: ”nykyajan” levottomuutta, vaativuutta ja kärjistynyttä olemassaolon taiste-lua. Niiden todettiin aiheuttavan unettomuutta ja tekevän ihmisistä huolestuneita, kiihkoisia ja ärtyisiä. Ongelmana olivat ajatukset, jotka ”seu-raavat toinen toistaan niin nopeassa tahdissa,

104. *Työväen joulualbumi. Suomen sosialidemokraattisen sanomalehtimiesliiton joulujulkaisu* 1929, 60.

105. Esim. Oskar Reinhold Strömfors, *Om drömmar. Ett bearbetadt utdrag i öfversättning från ett föredrag af biskop Monrad hållet den 6 april 1862 i Köpenhamn*. Pennibibliothek för svenska allmogens i Finland utgifwet af nyländingar 10. Edlund 1867, 13.

106. Yrjö Kulovesi, Lääkeopillisen psykologian alalta. *Valvoja-Aika* nro 9/1923, 490–495; Erik Ahlman, Psykoanalyysin kehityksestä. *Valvoja-Aika* 7–8/1924, 300–301; Oiva Elo, Vähän unesta ja unettomuudesta. *Sielunterveysseuran aikakauslehti* nro 1–2/1934, 54–55; ks. myös Sigmund Freud, *Unien tulkinta*. Suomentanut Erkki Puranen. Gummerus 2001, 25–26, 41–42. (Saksankielinen alkuteos *Die Traumdeutung* ilmestyi vuonna 1899.)

107. Esim. *Jännike* 6/1937, 3; *Lukki* 16/1934, 9.

108. *Sosialisti* nro 264, 13.11.1930, 3.

109. *Yhteistyö. Pienviljelijäin keskusliiton järjestölehti* 12/1939, 281; ks. myös esim. *Suomen konttoristilehti* 12/1930, 161; *Herää valvomaan* 12/1936, 255.

110. *Suojattu koti* 2/1934; *Kaleva. Tietoja Kalevan asiamiehille* 10/1933, 87.

Katkeamaton sitkeys

ja rohkea intomieli saavat suuria aikaan. Mutta epävarmuuden raskasta painajaista ne eivät voi karkoittaa. Henkivakuutus luo turvan silläkin varalta, että elämä katkeaisi kesken.

KESKINÄINEN HENKIVAKUUTUSYHTIÖ
SALAMA
Puhtaasti suomalainen suuryhtiö

■ Kuva 3. Henkivakuutusyhtiö Salaman mainoksessa näkyy lumen painosta taipunut oksa kuin kutsuen pohtimaan, vieläkö se voi kestää vai joko katkeaa. Teksti viittaa epävarmuuden raskaaseen painajaiseen, joka sekin lisää painolastia. Mutta siitä henkivakuutus voisi vapauttaa. Mainos julkaistiin vuosina 1938 ja 1939 yli kymmenessä eri lehdessä. Esim. *Uusi huomen* nro 7, 30.4.1939,2; *Joulukynttilät* 1938, 44; *Taistelija* 11/1938, 2 ja *Naisten ääni* nro 20, 15.10.1938, 2.

etteivät aivot saa hetkenkään rauhaa”¹¹¹ tai jotka ”saavat vaikeutesi, surusi, harmisi, huolesi tai todelliset onnettomuutesi matelemaan ylitsesi kuin kasvava ja ahdistava painajainen.”¹¹² Lehdissä kuvailtiin kokemuksia, joita nykyään kut-

suisimme stressiuniksi. Niiden aiheuttajana oli ”kiireen painajainen”: ”Unissanne kiirehditte asemalle juoksujalkaa, vaikka jalkanne ovat lyijynraskaat ja matkaa on viisi kilometriä ja aikaa viisi minuuttia.” Aseiksi tätä aikakauden levottoman rytmin luomaa painajaista vastaan suositeltiin rauhallisuutta, keskittymistä ja tyyneyttä.¹¹³

Näissä teksteissä painajainen on öin ja päivin vaivaava murhe, joka voi aiheuttaa myös pahoja unia. Pahoja unia nimitettiin 1900-luvun alkupuolella myös *painajaisuniksi*. Fysiologisen uniselityksen pohjalta kun ”nukkujalla on oikein kylmä tai kuuma, näkee hän n.k. painajaisunia.”¹¹⁴ Vaikka painajaisunta käytettiin toisinaan metaforana esimerkiksi punaisten vallasta samalla tavalla kuin painajaista,¹¹⁵ sen käyttö ja merkitys olivat pääosin erilaisia kuin painajaisen. Kun painajainen oli epäkohta, johon pitää tarttua, painajaisuni oli vain kuvitelmaa, joka haihtuu. Vastoinkäymiset hävisivät kuin ilkeä painajaisuni, vaikka saattoivatkin jättää ikävän muiston.¹¹⁶ Vaikeuksien päättymistä verrattiin painajaisunesta heräämiseen.¹¹⁷ Todellisten tapahtumien rinnastaminen painajaisuneen korosti niiden kauheutta. Esimerkiksi höyrylaiva Kurun uppamista vuonna 1929 kuvattiin tuoreeltaan kuin pahaksi painajaisuneksi, ja punaisista oli muistona ”kauhu, jonka veroista eivät hurjimmatkaan painajaisunet herätä.”¹¹⁸ Onnettomuuden kuten tulipalon kohdatessa sitä ei haluta uskoa todeksi vaan mieluummin luullaan tai toivotaan painajaisuneksi.¹¹⁹

Freudilainen unikäsitys tavallaan sekoitti tämänkin eron, jossa painajainen on todellista piinaa ja painajaisuni vain kuvitelmaa. Jos unet kertovat syvimmistä, tukahdutetuista tunteista, ne ovat todempia kuin uneksija haluaa myöntää.

Merkityksen variaatio muutoksen merkinä

Sanan monimerkityksisyys voi mahdollistaa uskonvaraisista ilmiöistä puhumisen ilman täs-

111. *Koti. Vuosikirja perheenemännille* 1934, 43–44.

112. *Aamu* 2/1930, 72–74

113. *Seura* nro 9, 3.3.1937, 26.

114. *Laatokka* nro 216, 28.9.1944, 4.

115. *Rauman lehti* nro 109, 21.9.1929, 2.

116. *Itä-Häme* nro 49, 13.12.1928, 1; *Karjala* nro 114, 28.4.1929, 17. Ikävistä muistosta esim. *Opettajain lehti. Kansanopetusta käsittelevä kuvallinen viikkolehti* nro 5, 26.4.1918, 1.

117. Esim. *Laatokka* nro 108, 26.9.1941, 3; *Sisä-Suomi* nro 294, 24.12.1927, 10.

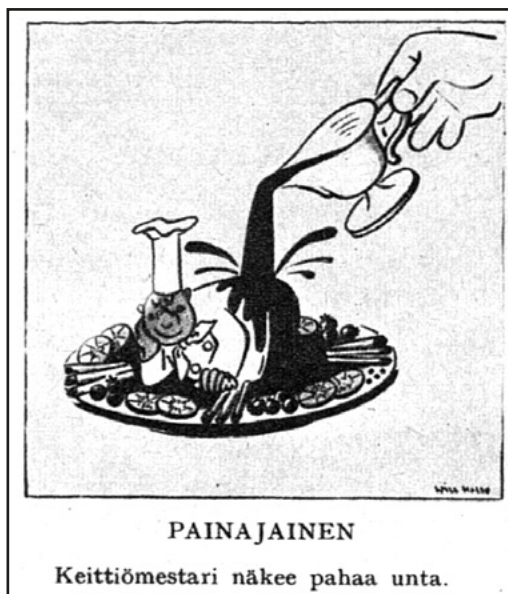
118. Kurusta: *Lalli* nro 208, 10.9.1929, 1; *Keskisuomalainen* nro 207, 10.9.1929, 4. Punaisista: *Tampereen sanomat* nro 37, 23.4.1918, 3.

119. Esim. *Laatokka* nro 176, 24.8.1949, 2; *Paikallissanomat* nro 31, 2.8.1928, 3.

mällistä kannanottoa niiden luonteesta.¹²⁰ Merkityksen variaatio voi myös kertoa meneillään olevasta merkityksen muutoksesta.¹²¹ Painajaisen kohdalla olemme nähneet molemmat: se on alkujaankin tarkoittanut sekä tautia että olentoa, ja 1900-luvulla tallennetut aineistot kertovat variaation lisääntymisestä ja merkityksen muutoksesta. Metaforisen, yhteiskunnallis-poliittisen käytön myötä painajainen-sanankäytötavat ja merkitykset laventuivat samalla, kun aiemmat uskomukset hiipui. Lisäksi unikäsitys muuttui 1900-luvun alkupuolella. Sen myötä jako fyysisen painajaisen ja sen aiheuttamien psyykkisten unikuvien välillä alkoi menettää merkitystään. Unien sisällöt yksilön syvimpien tunteiden peilinä nousivat kiinnostavammiksi kuin fyysiset syyt. Viimeistään 1940-luvulle tultaessa kokonaiskuva mieltä painajaisena raskauttavista huolista ja peloista oli jo hyvin lähellä niitä ahdistuksen synnyttämiä unikuvastoja, joita nimitettiin pahoiksi uniksi tai painajaisuniksi.¹²² Painajaisen ja unen välinen ero alkoi käydä epäolennaiseksi.

Arkiselle kielenkäytölle on ominaista ekonomisuus: mutkikkaita tai turhiksi koettuja eroteluita sivuutetaan, ja arkikäsitteiden määrää ei turhaan kasvateta.¹²³ Lehtiaineistosta löytyy jo 1910-luvulta lähtien tekstejä, joissa paha unta nimitetään painajaiseksi.¹²⁴ Toisinaan paha uni, painajaisuni ja painajainen esitetään synonyymisina.¹²⁵ Ei ole yllättävää, että käsitteitä yksinkertaistava muutos – pahan unen nimittäminen painajaiseksi – yleistyi ensimmäisenä arkisimmissa tekstilajeissa: vitseissä ja pilapiirroksissa.¹²⁶

Merkityksen muuttuessa painajaisen fysiologinen merkitys katosi. Yhtenä syynä voi olla fyysiselle tuskatilalle annettujen selitysten epämääräisyys. Fyysisen ahdistuksen erottaminen psyykkisestä ei ollut mielekäästä, kun sille ei ollut relevanttia erillistä selitysmallia. Öinen halvauksen ja hengenahdistuksen tila jäi ilman omaa nimeä, kunnes se selitettiin unihalvaukseksi. Merkityksen muutosta tuskin olisi tapahtunut,

■ Kuva 4. *Hakkapeliitta*-lehden vitsipalstalla keittiömestarin paha uni ateriaksi joutumisesta on nimetty painajaiseksi. *Hakkapeliitta* nro 43, 24.10.1939, 1351.

jos halvauksen ja puristuksen tunteesta olisi käyty jatkuvaa keskustelua. Vaikka satunnaiset tiedonannot perinneaineistoissa mainitsevat fyysisten painajaiskokemusten vähentyneen 1900-luvun alussa, tämän aineistoni perusteella ei voi tehdä päätelmiä niiden määrän muuttumisesta. Valistavia ohjeita painajaiskokemusten välttämiseksi oli kuitenkin jo paljon tarjolla, ja karjan olojen kohentaminen on voinut vaikuttaa karjanhoitajienkin työterveyteen.

Analyysini osoittaa, ettei painajaisolento ollut ahdistaville unille annettu uskomuksellinen lisämerkitys, vaan painajainen ja pahat unet ymmärrettiin toisistaan pääosin erillisinä 1800-luvun lopulle saakka. Se merkitsee, että vielä 1800-luvulla tuotetuissa teksteissä sanalla on yksiselitteisesti tarkoitettu tautia tai tautiolentoa.

120. Koski 2011, 120.

121. Geeraerts 1992, 183.

122. Huolien näyttäytyminen melko sellaisinaan unissa esim. *Jännike* 6/1937, 3; *Kodin viikkolehti* nro 19, 7.5.1932, 6.

123. Dirk Geeraerts, Diachronic prototype semantics. A digest. Teoksessa Andreas Blank & Peter Koch (toim.), *Historical Semantics and Cognition*. Mouton de Gruyter 1999, 102–104.

124. *Yhteishyvän kodinkirja. Joulualbumi* 1918; *Rajamme vartija. Suomen sotilaskotiliiton rajaseutuulkaisu* 10/1940, 243.

125. Esim. *Jännityslukemisto* 3/1937, 16; *Ruotsinsalmi. Kotkan suojeluskunnan ja Lotta-Svärd p.o.:n jäsenlehti* nro 5–6, 4.5.1938, 13.

126. Esim. *Tuulispää* nro 2, 28.2.1933, 5; *Punikki* nro 1, 1.1.1925, 6.

■ Kuva 5. Joulukuussa 1933 julkaistu Saimaa-mainos kierrättää vanhaa vitsiä, joka on aiemmin julkaistu myös pilalehdessä (*Velikulta* nro 18, 8.9.1898, 2). Vitsissä jätkät arvelevat painajaiseksi sen, kun näkee unessa tekevänsä töitä. Mainos esittää pahempana painajaisena sen, että maailmasta loppuisi Saimaa-tupakka. Julkaistu lehdissä *Lalli* nro 145, 14.12.1933, 3 sekä *Suomen Pienviljelijä* nro 143, 16.12.1933, 2.

1900-luvun alussa lisääntynyt painajainen-sanana metaforinen käyttö ja muuttuneet käsitykset unien synnystä ja merkityksestä johtivat semanttiseen muutokseen, jossa taudin ja fyysisen tuskatilan merkitykset vähitellen sivuutettiin. Painajainen vakiintui tarkoittamaan pahaa unta sekä ei-toivottuja ja ahdistavia skenaarioita, joiden pohjalta painajaiseksi voidaan luonnehtia edelleen myös kamalia todellisia tapahtumia.

Kaarina Koski on folkloristiikan ja kansanuskon tutkimuksen dosentti. Hän on Helsingin yliopistossa toimivan Pohjoiset painajaiset 1400–2020 -tutkimushankkeen jäsen.

Sähköposti: kaarina.koski@helsinki.fi.

Marko Lamberg

Pahoissa paikoissa

1600-luvun suomalaisten painajaiset tilallisina kokemuksina

Unien tutkimus on jo pitkään ollut vakiintunut osa psykologista ja lääketieteellistä tutkimusta, koska unet ja unihäiriöt vaikuttavat ihmisen hyvinvointiin ja nukkumiseen. Unet ovat myös kulttuurisia ilmiöitä eli heijastavat uneksijan elinympäristön olosuhteita ja henkisiä rakenteita, ja siksi myös perinteentutkijat ovat tarkastelleet unia, mutta painotukset ovat olleet nykyihmisten unissa ja unista kertomisessa.¹ Mitä kaukaisemmasta menneisyydestä on kyse, sitä vaikeampaa onkin tavoittaa menneisyyden ihmisten unimaailmoja. Varhaismodernin ajan ihmisten unia on kuitenkin tarkasteltu jo jonkin verran ulkomaisessa historian tutkimuksessa ja suullisen perinteen tutkimuksessa.²

Varhaismodernin ajan noituusoikeudenkäyntien ansiosta Suomeakin koskevassa tutkimuksessa on käytettävissä kuvauksia satoja vuosia

sitten nähdyistä unista, ja niitä on myös jo hyödynnetty jonkin verran. Tarkastelu on kuitenkin keskittynyt vain muutamisiin unikuvauxiin kerrollaan eivätkä tutkijat ole olleet niinkään kiinnostuneita unista itsestään kuin unikuvauxista magian sävyttämän maailmankuvan tai ihmisten mielentilan tavoittamisen lähteinä.³

Tässä artikkelissa sivuutetaan keskustelut unien käytöstä tai niihin uskomisesta tai uskonnosta jättämisestä. Sen sijaan tarkastelu suunnataan varhaismodernin ajan ja tarkemmin sanoen 1600-luvulla eläneiden suomalaisten painajaisunien tilallisiin ulottuvuuksiin eli kuvauksiin paikoista, joihin unien tapahtumat sijoittuivat. Tarkoituksena on peilata lähdeaineistosta saatavia tietoja psykologian tutkijoiden nykyihmisten unista keräämiin tietoihin ja selvittää, erosivatko varhaismodernien unien tapahtumaympäristöt

1. Annikki Kaivola-Bregenhøj, *Kerrotut ja tulkitut unet. Kulttuurinen näkökulma uniin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010; Annikki Kaivola-Bregenhøj (toim.), *Suomalaisten unet*. Karisto 2013; Silja Heikkilä, *Unien elävä perintö. Etnologinen tutkimus unikäsityksistä ja unien kertomistilanteista*. Jyväskylän yliopisto 2021; Kirsi Kanerva, Kaarina Koski & Marko Lamberg, *Suomalaisten unet historian- ja perinteentutkimuksessa*. Aineistojen ja muuttuvien näkökulmien jäljillä. *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (2021), 348–360.
2. Esimerkiksi Ann Marie Plane & Leslie Tuttle (toim.), *Dreams, Dreamers, and Visions. The Early Modern Atlantic World*. University of Pennsylvania Press 2013; Janine Riviere, *Dreams in Early Modern England*. Routledge 2017; Göran Malmstedt, *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohusslänska trolldomsprocesser 1669–1672*. Nordic Academic Press 2018; Catharina Raudvere, *Narratives and Rituals of the Nightmare Hag in Scandinavian Folk Belief*. Macmillan 2020; Anton Runesson, *Blod, kött och tårar. Kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750*. Stockholms universitet 2021.
3. Rafaël Hertzberg, *Bidrag till Finlands kulturhistoria på 1600-talet. Vidskepelse*. Helsingfors 1889; Antero Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*. Suomen historiallinen seura 1969; Marko Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot. Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700*. Suomen historiallinen seura 1992; Kustaa H. J. Vilkkunen, *Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma. Unet ja persoonallisuus historiassa*. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Huhut, unet, sodomiiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimekkeet*. Jyväskylän historiallinen yhdistys 1997, 9–44; Jari Eilola, "Covas tuosa nytt on, mutta cusa sielus liene?" Noitia ja Blåkullaa koskevat mielikuvat Ruotsissa ja Suomessa. *Mirator* huhtikuu 2002, 1–46, <http://www.glossa.fi/mirator/pdf/Eilola.pdf>; Jari Eilola, *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003, 177–186; Raisa Toivo, *Discerning Voices and Values in the Finnish Witch Trials Records*. *Studia Neophilologica* 84 (2012), 143–155; Petteri Impola, "Minä poltan hänet kautta seitsemäntuhannen perkeleen." *Taikuus, noituus ja kansanuso Ylä-Satakunnassa 1623–1750*. Jyväskylän yliopisto 2015; Jari Eilola, *Defining and Treating Madness in Local Communities of Early Modern Finland*. Teoksessa Tuomas Laine-Frigren, Jari Eilola, & Markku Hokkanen (toim.), *Encountering Crises of the Mind. Madness, Culture and Society, 1200s–1900s*. Brill 2018, 69–87; Mirkka Lappalainen, *Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Otava 2018; Marko Lamberg, *Noitaäiti. Malin Matsintytären tarina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019.

jollain tapaa moderneissa unissa nähdystä paikoista. Ihmisen ja tilan suhdetta on tarkasteltu hyvin monimuotoisesti, mutta useimmiten vain valvetodellisuuden osalta.⁴ Silloinkin, kun tutkijat ovat suunnanneet huomiotaan kuviteltuihin paikkoihin ja tiloihin, kyse on ollut enimmäkseen valvetilassa toimineen mielikuvituksen tuotoksista – olkoonkin, että myös unet ovat voineet vaikuttaa kuvitelmiin.⁵

Nykyunet tapahtuvat usein tutuissa ympäristöissä tai siis niiden uneksituista vastineissa. Unien tilakokemukset kuitenkin poikkeavat valvetodellisuudesta siinä, että paikka muuttuu äkillisesti tai vaihtuu kokonaan toiseksi. Unissa tapahtumapaikat ovatkin muuttuvaisin elementti. Paikan havainnointi voi jäädä myös taka-alalle, koska kokemukset keskittyvät enemmän tapahtumiin.⁶ Jollain tapaa tunnistettavissa olevia tapahtumapaikkoja sisältävät unet näyttävät olevan pitempiä kuin unet, joissa tapahtumapaikkaa ei ole tai joissa se jää epämääräiseksi. Unissa voidaan nähdä sellaisiakin paikkoja, joiden valvemaailman vastineissa ei ole vierailtu pitkiin aikoihin. Ihmiset näkevät kuitenkin helpoiten unia niistä paikoista, joissa ovat olleet unta edeltävinä kahdena päivänä. Myös matkan tai paikanvaihdoksen ajattelemisen voi tuoda kyseisen määränpäähän uneen, nukkujan aivojen luomana kuvitelmana siis.⁷

Myös psykologian tutkimuksessa on käyty keskustelua unien luonteesta kokemuksina. Täyttä yksimielisyyttä ja ehdotonta varmuutta asiasta ei saatu, koska kokemuksellisuus edellyttää jonkinasteista tietoisuutta ja joidenkin käsitysten mukaan unet saattavat olla pelkkiä valemuisia, jotka aktivoituvat herättäessä ilman aitoja kokemuksia. Toisaalta on seikkoja, jotka viittaavat koke-

muksellisuuteen: näitä ovat esimerkiksi selkounet, joissa nukkuja tiedostaa näkevänsä unta, nukkujan kehon liikkeet unen näkemisen aikana sekä painajaisunien tuottamat äkkiheräämiset.⁸

Menneisyyden unien tarkastelun pääasiallisia lähteinä käytetään tässä artikkelissa kuvauksia, jotka on kirjattu noituusepäilyjen yhteydessä oikeuspöytäkirjoihin vuosien 1607 ja 1707 välisenä aikana. Unikuvausten avulla selvitetään, mitä ihmiset kertoivat uneksimistaan tiloista ja oliko niillä yhteyttä valvemaailman fyysisiin tiloihin vai tapahtuivatko unet täysin vieraisissa ja kuvitteellisissa ympäristöissä. Göran Malmstedt, joka on tarkastellut Bohuslänissä 1660- ja 1670-luvulla käytyjä noituusoikeudenkäyntejä, toteaa syytettyjen kuvanneen niin kuvitteellisia kuin koti-seutunsa todellisia paikkoja.⁹ Malmstedtin aineisto on kuitenkin suppea eikä riitä yleistyksiin. Suomalaisessa tutkimuksessa ainoastaan noitien myyttistä kokoontumispaikkaa Bläkullaa on käsitelty myös tilana, joten kattava analyysi unikuvauksissa mainituista paikoista on jäänyt puuttumaan.

Tuomiokirjat unikokemusten lähteenä

Unetkin tavoitetaan historian tutkimuksen keinoin vain valvetilassa tapahtuneiden sanallistamisten tai muiden kuvaamistapojen kautta, koska tutkija voi tehdä päätelmiä vain kuvauksista eikä varsinaisista unista itsestään. Koettu uni on todennäköisesti aina jossain määrin erilainen kuin muistettu uni, ja samoin kerrottu uni todennäköisesti poikkeaa muistetusta unesta – paitsi sen vuoksi, että kokemusten sanallistaminen on yksilöllistä ja kulttuurisidonnaista myös sen vuoksi, että unien kerrontaan vaikuttavat hyvin

4. Riitta Laitinen, *Order, Materiality, and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*. Amsterdam University Press 2017; Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Sigillum 2017.

5. Esim. Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.), *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006; Robert T. Tally Jr, *Topophrenia. Place, Narrative, and the Spatial Imagination*. Indiana University Press 2018; Ulla Piela & Petja Kauppi (toim.), *Tuolla puolen, siellä jossakin. Käsitteitä kuvitelluista maailmoista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020.

6. Antti Revonsuo & Christina Salmivalli, A Content Analysis of Bizarre Elements in Dreams. *Dreaming* 5 (1995), 178, 184; Antti Revonsuo & Krista Tarkko, Binding in Dreams. The Bizarreness of Dream Images and the Unity of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies* 9 (2002), 6; Cristina M. Iosifescu Enescu et al., Place Cookies and Setting Spiders in Dream Cartography. *Transactions in GIS* 24 (2020), 944.

7. Louis Marrou & Isabelle Arnulf, Dreams of a Geographer. A Long Dream and Waking Life Series of Geographic Locations. *International Journal of Dream Research* 11 (2018), 13–20.

8. Nils Sandman, *Epidemiological Studies of Subjective Experiences*. Turun yliopisto 2017, 27–30.

9. Malmstedt 2018, 195–196.

monet seikat, kuten senhetkisen kulttuurin suhtautuminen uniin.¹⁰ Mielen sisäisinä ja valvetilan ajattelua jäsentymättöminä ilmiöinä unia on vaikea tavoittaa, ja ongelma on sitä suurempi, mitä kaukaisemmista ajoista on kyse.¹¹ Unien tutkimista esimodernin historian kontekstissa vaikeuttaa ennen kaikkea lähteiden niukkuus, koska luku- ja kirjoitustaito olivat harvinaisia varhaismodernissa yhteiskunnassa eikä unien kirjaamista ole aina pidetty tärkeänä.

Suomalaisten kansanihmisten unia merkittiin kuitenkin silloin tällöin muistiin tuomiokirjoihin ja vastaaviin oikeuspöytäkirjoihin, tavallisesti silloin kun epäiltiin noituutta tai jotain muuta ylluonnollista tapahtuneen. Useimmiten kyseessä oli ahdistava uni tai muu epämiellyttävä unen aikainen kokemus, joka yhdistettiin yliluonnolliseen pahuuteen. Juuri sen vuoksi varhaismodernin ajan unikuvaukset soveltuvat nimenomaan painajaisunien tutkimiseen – miellyttäviä unia ei ollut syytä kirjata viranomaisasiakirjoihin.

1400- ja 1500-luvulta säilyneet harvalukuiset kotimaiset tuomiokirjat keskittyvät kuitenkin paljon konkreettisempiin kysymyksiin, ennen muuta maanomistusriitojen ja väkivallantekojen selvittelyyn. Suomalaisia oikeuspöytäkirjoja on säilynyt enemmän 1600-luvulta alkaen, ja niiden sisältö on aikaisempaa monipuolisempaa. Suomalaisen näkemiä unia koskevia tietoja voidaan löytää satunnaisesti myös samanaikaisista ruotsalaisista ja virolaisista aineistoista, koska suomalaistaustaisia ihmisiä asui myös sen alueen ulkopuolella, joka kuuluu nykyiselle Suomen valtiolle.

Käytettävissä olevasta aineistosta löytyi kuvauksia 43 suomalaisen kokemista painajaisunista tai muista painajaisen kaltaisista unihäiriöistä vuosien 1606 ja 1707 väliseltä ajalta, käytännössä siis ajalta, jolta varhaisimpia suomalaisia tuomiokirjoja on säilynyt ja joka edelsi yhteiskunnan kaaokseen suistanutta isoavihaa.

Lähteiden avulla tavoitettavien unikokemusten määrä on suurempi kuin 43, sillä joissain tapauk-

sisssa oikeus kirjasi muistiin samalta ihmiseltä useamman kuin yhden unikuvauksen. Tarkkaa lukua ei kuitenkaan voida määrittää, koska merkinnöistä ei aina ilmene selvästi, kuinka monesta eri unesta oikein on kyse. Kaikkien oikeuspöytäkirjoihin kirjattujen painajaiskokemusten tarkkaa lukua on muutenkin vaikea arvioida, sillä se edellyttäisi kymmenientuhansien käsikirjoitettujen tuomiokirjojen läpikäyntiä. Tulevaisuudessa se voi onnistua koneavusteisen tekstintunnistusteknologian kehittyessä, mutta toistaiseksi on kuitenkin tyydyttävä Tuomiokirjakortiston¹², tutkimuskirjallisuuden ja avulaiden kollegoiden vihjeiden avulla löydettävissä oleviin kuvauksiin. Tämän artikkelin pohjana olevien unikuvausten lähdetiedot on merkitty Taulukkoon 1.

Taulukko 1 pitää sisällään tapaukset, joissa joko mainitaan eksplisiittisesti unta tarkoittava sana *dröm* tai *sömn* (eri kirjoitusasuissa) tai joissa kuvaillun kokemuksen yhteydessä puhutaan nukkumisesta tai jossa tutkija voi asiayhteydestä esittää tulkinnan, että kyse on unikokemuksesta. On todennäköistä, että noituus oikeudenkäyntien aikana annettujen lausuntojen takana on unia enemmänkin kuin aikalaiset hahmoivat. Mukaan on siis otettu esimerkiksi pietarsaarelaisen talonpojan Anders Matsson Nixin kuvaus vuodelta 1690, vaikka hän itse piti kokemuksiaan valvetilassa tapahtuneina. Tällaisia tapauksia käsitellään tarkemmin muun analyysin yhteydessä. Aineisto on joka tapauksessa hyvin tulkinanvaraista, ja joissain tapauksissa kokemukset ovat voineet aiheutua myös mielentilan häiriöistä. Eroa unen ja valveilla, syystä tai toisesta, koetun harhan välillä on vaikea määrittää ehdottoman varmasti näiden lähteiden perusteella vuosisatoja jälkeensä.¹³

Suurin osa analysoiduista kuvauksista on peräisin suomalaisista oikeudenkäyntipöytäkirjoista. Kuvauksia ovat antaneet sekä maaseudun että kaupunkien asukkaat, ja aineistossa ovat

10. Kaivola-Bregenhøj 2010, 33–37; Heikkilä 2021, 153–170.

11. Kaarina Koski, Kirsi Kanerva & Marko Lamberg, Unien jäljillä. Menneisyyden ihmisten unikulttuurit historian tutkimuksen kohteena. Teoksessa Rami Mähkä et al. (toim.), *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Kulttuurihistorian seura 2022, 285–301.

12. Tuomiokirjakortisto on käytettävissä Arkistolaitoksen Astia-asointipalvelun kautta osoitteessa <https://astia.narc.fi/uusiastia/> ja Avoindata.fi-palvelussa osoitteessa https://www.avoindata.fi/data/fi/dataset/tuokko_kakisalmi/. Ks. myös Digihakemisto osoitteessa <https://digihakemisto.net/>. Osoitteet haettu 1.11.2022.

13. Eilola 2003, 178–181; Luís R. Corteguera, The Peasant Who Went to Hell. Dreams and Visions in Early Modern Spain. Teoksessa Ann Marie Plane & Leslie Tuttle, *Dreams, Dreamers, and Visions. The Early Modern Atlantic World*. University of Pennsylvania Press 2013, 88–103; Eilola 2018.

Taulukko 1. Varhaismodernin ajan suomalaisia unikuvauksia ajalta 1607–1707.

vuosi	unennäkijä	lähde
1607	Matti Tuomaanpoika	Pipping Fredr. Wilh., Om hjelten i Sorgespelet Daniel Hjort. Historisk afhandling. <i>Bidrag till Kännedom af Finlands Natur och Folk, utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten</i> 8. Helsingfors 1867, 46–49.
1626	Brusius Mortinpoika	Ala-Satakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Laitila 9.3.1627
1632	Anna Matsdotter tai Pedersdotter	Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Pietarsaari 27.8.1632 (95v–97v), 18.2.1634
1640	Anna	<i>Das Inland</i> 1837, 778–780 (ehkä useita unia)
1649	Valpuri Kinni	Ala-Satakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Huittinen 11.–12.6.1649
1669	Mårten Mårtensson Laukus	Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Pietarsaari 10.5.1669, 4.5.1674, 19.4.1675
1670	Matti Paavonpoika	Kymenkartanon läänin tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Pyhtään ja Lapveden käräjät 6.–7.6.1670
1670	Antti Juhaniinpoika Auvoinen	Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Viipurin kämnerioikeus ja raastuvanoikeus 15.4.1670 (useita unia)
1674	Juhani Roiha	Käkisalmen läänin tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Jaakkimanvaara 13.–14.3.1675
1675	Dordi	Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Mustasaari 27.–29.5.1675
1675	Gustav	Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Vöyri 23.–25.8.1675 (useita unia)
1676	Margareta Matsintytär	Carl Adlersparre (toim.), <i>Historiska samlingar</i> 4. Stockholm 1812, 328–329 (useita unia)
1676	Maria Eriksdotter	Tukholman kaupunginarkisto, Södermalmin kämnerioikeuden pöytäkirja 3.5.1676 (kaksi unta)
1676	Annika Eriksdotter	Tukholman kaupunginarkisto, Södermalmin kämnerioikeuden pöytäkirja 5.5.1676 (kolme unta); Ruotsin valtionarkisto, Tukholman kuninkaallisen komissoriaalioikeuden pöytäkirja 25.9.1676, 5.10.1676
1676	Malin Matsintytär	Ruotsin valtionarkisto, Tukholman kuninkaallisen komissoriaalioikeuden pöytäkirja 11.7.1676
1676–1678	Anna, Margareta ja Kirstin, 10–17-vuotiaat siskokset	Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Uusikaarlepyy 9.–11.9.1678 (useita unia)
1678	Brita Josefsdotter Ståhl	Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Uusikaarlepyy 9.–11.9.1678 (useita unia)
1677	Lisa Markusdotter	Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Uusikaarlepyy 9.–11.9.1678
1678	Beata Juhaniintytär	Käkisalmen läänin tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Räisälä 5.–6.3.1678
1684	Marketta Mikkeliintytär Kähärä	Käkisalmen läänin tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Pyhäjärvi 20.–23.10.1684
n. 1684	Simon	Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Pietarsaari 22.4.1689, 11.5.1689 (kolme unta)
1685	Margeta Eskontytär	Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Kokkola 6.11.1685
1686	Jaakko Korkkinen	Käkisalmen läänin tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Rautu, Sakkula ja Pyhäjärvi 15.–20.11.1686, 11.–27.10.1687
1687	Abluna Pärttylintytär	Kymenkartanon läänin ja Lappeen kihlakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Luumäki, Mäntyharju ja Valkeala 28.–30.8.1687 (kaksi unta)
1687	Maria Hansdotter	Etelä-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Pietarsaari 14.–16.8.1689

n. 1687	Mickel Matsson	Etelä-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Pietarsaari 14.–16.8.1689; Hertzberg 1889, 138
1688	Justina Bylow	Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Kokkola, Kälviä ja Kruunupy 3.–4.9.1688
1688	Pekka Niva	Kymenkartanon läänin ja Lappeen kihlakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Taipalsaaren ja Savitaipaleen käräjät 13.–14.2.1688
1689	Margareta Grelsdotter	Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Vöyri 15.2.1689; Hertzberg 1889, 136–137 (useita unia)
1689	Anders Matsson Nix	Etelä-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut pöytäkirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Pietarsaaren laamanninkäräjät 16.6.1690
1689	Beata Pekantytär	Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Pietarsaari 11.5.1689
1689	Antti Savolainen	Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Sotkamo 14.–18.8.1690 (useita unia)
1689	Pauli Kolemäinen	Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Sotkamo 14.–18.8.1690 (useita unia)
1689	Lauri Kolemäinen	Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Sotkamo 14.–18.8.1690
1690	Mikkeli Matinpoika	Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Ulvila 18.–20.10.1693
1692	Eva Thomasdotter	Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Vaasa 12.3.1692
1693	Samuel Niilonpoika	Kymenkartanon läänin ja Lappeen kihlakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Savitaipale ja Taipalsaari 21.–24.10.1693 (kaksi unta)
1698	Maria Laurintytär	Kymenkartanon läänin ja Lappeen kihlakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Savitaipale ja Taipalsaari 10.–12.10.1698 (kaksi unta)
1699	Dordi Joosepintytär	Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Kalajoki 16.–19.8.1699 (kaksi unta)
1705	Malin Olavintytär	Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Eurajoki ja Lappi 18.–20.2.1707 (kaksi unta)
1706	Erkki Jaakonpoika Kepuli	Ylä-Satakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat, Karkku 21.–22.1.1707

Ellei muuta ole ilmoitettu, kyse on Kansallisarkiston säilyttämistä aineistoista, jotka ovat luettavissa Astia-aineistopalvelun kautta. Vasemmanpuoleisin sarake ilmoittaa todennäköisen ajankohdan kuvatus unen näkemiselle. Uneksijoiden nimet on joko suomenkielistetty tai jätetty ruotsinkieliseen asuun sen mukaan, mitä heidän kielitaustastaan tiedetään tai voidaan olettaa.

edustettuina melko hyvin Suomen eri maakunnat, joskin Ahvenanmaa puuttuu kokonaan. Aineisto myös kattaa alueita, jotka eivät enää kuulu Suomeen. Kuvaukset jakautuvat ajallisesti hyvin epätasaisesti: vain viisi varhaisinta on peräisin 1600-luvun alkuvuosikymmeniltä, kun taas kaikki muut ovat muistiinmerkinnöissä, jotka on tehty vasta vuodesta 1669 alkaen. Asian-tila heijastaa osin lähdeaineiston määrän kasvua, osin noituususkomusten voimistumista vuosisadan puolivälin jälkeen, kun ruotsalaiset noituusmielikuvat levisivät Suomeen ja etenkin Pohjanmaalle.¹⁴

Tuomiokirjoihin ja vastaaviin oikeudellisiin aineistoihin kirjatut unikuvaukset poikkeavat lääketieteen ja psykologian tutkijoiden käyttämästä standardiaineistoista, joihin kuuluvat uni-päiväkirjat, kyselylomakkeet, haastattelut ja uni-laboratoriokokeilla kerätyt suulliset tai kirjalliset raportit.¹⁵ Oikeuspöytäkirjaan kirjattu unikuvaus on ensinnäkin aina toisen kuin unen nähneen ihmisen kirjoittama, sillä tavallisimmin kuvauksen on kirjoittanut oikeuslaitoksen palveluksessa oleva kirjuri unennäköjän tai jonkun toisen ihmisen antaman suullisen selonteon perusteella. Varhaismodernina aikana kirjuri käänsi suomen-

14. Heikkinen 1969, 246–251.

15. Psykologian ja lääketieteenkin piirissä tehdyn unitutkimuksen metodeja selostetaan mm. teoksessa Sandman 2017, 30–39.

kieliset kuvaukset ruotsiksi, mikä on sekin voinut muuttaa kuvauksen sisältöä.

Kirjureiden roolia on pohdittu paljon, koska he ovat vaikuttaneet käytettävissä olevien lähteiden käyttöarvoon. Tuomiokirjoihin merkittyjen unikuvausten tarkkuudessa esiintyy vaihtelua, mikä voi kertoa niin alueellisista ja ajallisista kirjaamiskulttuureista kuin yksittäisten kirjurin henkilökohtaisista ratkaisuista. Historiantutkijat ovat eri lähestymistapoja soveltamalla päätyneet korostamaan kerronnan vuorovaikutteisuutta, jossa kirjuri ei ole varsinaisesti vääristänyt sanomaa, koska hän ja alkuperäinen kuvailija ovat osallistuneet eri rooleistaan huolimatta samaan prosessiin ja jakaneet ainakin osaksi aikansa kulttuuriset käsitykset.¹⁶ Tuomiokirjoihin merkittiin se, mitä pidettiin tärkeänä ja muistamisen arvoisena, joten unillakin nähtiin olevan mahdollista todistusarvoa.

Oikeuspöytäkirjoihin merkityt unikuvaukset ovat tavallisesti lyhyitä ja tiiviitä eivätkä ne todennäköisesti sisällä läheskään kaikkia yksityiskohtia koetusta, muistetusta ja kerrotusta unesta. Kuvaukset on myös useimmiten merkitty muistiin viikkoja, kuukausia ja jopa vuosia koetun unen jälkeen, minkä vuoksi kuvaukseen on voinut tulla elementtejä, joita koetussa unessa ei ollut, tai siitä on poistunut yksityiskohtia esimerkiksi unohtamisen takia. Esimerkiksi Simon, pietarsaarelaisen raatimiehen renki, todisti vuonna 1689 viisi vuotta aikaisemmasta painajaisestaan, josta hän kertoi vain sen, että oli nähnyt kolmena peräkkäisenä yönä mustia koiria. Toisinaan kirjattu unikuvaus perustuu jopa toisen käden tietoihin: esimerkiksi Sotkamon käräjillä vuonna 1690 kuultiin kahden nuoren veljeksien, Pauli ja Lauri Kolemäisen, painajaisista omaisten kertomana ja kuvaukset koskivat ensi sijassa nuorukaisten kauhistuneita reaktioita.

Epävarmuustekijöistä huolimatta oikeuspöytäkirjoihin taltioidut unikuvaukset antavat aavistuksen siitä, millaisia unia suomalaiset näkivät varhaismodernina aikana. Kerätty painajaiskuvauskorpus koskee 26 naista ja 17

miestä. Asiaa selittää varmastikin osaltaan naisten yliedustus varsinkin länsisuomalaisten noituusoikeudenkäyntien kohteina.¹⁷ Painajaisia kokeneiden sukupuolijakauma vastaa myös sitä kuvaa, mitä tiedetään nyky-suomalaisten painajaisista: nykyisinkin naiset näkevät pahoja unia hieman useammin kuin miehet ja kokevat myös miehiä useammin unettomuutta, ahdistusta ja masennusta, joiden tiedetään ruokkivan ahdistavia unia.¹⁸ Kokijoiden ikärakennetta on vaikea selvittää epätäydellisten taustatietojen vuoksi, mutta tunnettu ikäjakauma ylittää 7-vuotiaasta yli 80-vuotiaaseen. Vain viiden kokijan tiedetään olleen alle 18-vuotias. Osaksi tämä johtuu siitä, että noituusoikeudenkäynneissä suomalaisissa oikeusistuimissa kuultiin lapsitodistajia harvemmin kuin Pohjanlahden länsipuolella.¹⁹ Suurin osa kuvausten alkuperäisistä kertojista on ollut talonpoikia ja heidän vaimojaan ja lapsiaan sekä piikoja ja renkejä, joskin joukossa on myös muutamia porvarivaimoja ja -leskiä sekä sotilaanleskiä. Ylemmät yhteiskuntaryhmät puuttuvat joukosta kokonaan haureudesta syytettyä kirkkoherran leskeä Justina Bylowia lukuun ottamatta.

Analyysissäni jaan unikuvaukset neljään kategoriaan sen mukaan, miten tilaa kuvaillaan ja kokiko unennäköjä kehonsa liikkuvan paikasta toiseen. Näillä kriteereillä unikuvausten paikat voidaan jakaa viitteellisesti kuvailtuihin tiloihin, selkeän yksipaikkaisiin tapahtumaympäristöihin sekä monipaikkaisina koettuihin tiloihin. Vuosisadan lopun noituussyytöksissä esiintyvät Blåkulla-kuvaukset ovat järjestäen monipaikkaisia. Niitä käsitellään omana ryhmänään, koska kyse on ainoasta aineistossa mainitusta tilasta, jolla ei ollut todellista vastinetta valvemaailman fyysisissä tiloissa. Joskin, kuten tullaan käsittelemään, valvemaailmasta lainautui elementtejä myös Blåkulla-uniin.

Viitteellisesti kuvailut ympäristöt

Nykyihmisten unia analysoitaessa on todettu, että unissa koetut tapahtumat ja hahmot kuvailaan ja ilmeisesti muistetaan useimmiten tarkem-

16. Eilola 2003, 43–44; Malmstedt 2018, 24–26; Raisa Maria Toivo & Liv Helene Willumsen, A Narratological Approach to Witchcraft Trial Records. Creating Experience. *Scandinavian Journal of History* 47 (2022), 39–61.

17. Nenonen 1992, 109–112.

18. Nils Sandman et al., Nightmares. Prevalence Among the Finnish General Adult Population and War Veterans During 1972–2007. *Sleep* 36 (2013), 1041–1050. Muunsukupuolisten unennäkemisen rakenteita ei ilmeisesti ole vielä tutkittu ainoastaan suomalaisilla aineistoilla.

19. Heikkinen 1969, 290.

min kuin tapahtumaympäristöt.²⁰ Sama näyttäisi pätevän tarkasteltuun varhaismodernien unien korpukseen, sillä läheskään kaikissa unikuvauksissa ei mainita suoraan paikoista, joihin uni sijoitui. Oikeuspöytäkirjoihin merkittyjen kuvausten kohdalla asiaan on voinut vaikuttaa myös unesta kertomisen konteksti: useimmiten unessa tapahtuneet asiat ja siinä kohdatut ihmiset on ehkä koettu tärkeimmiksi, joten kuvauksen tilallistamiseen oikeuden edessä ei ollut tarvetta tai sitten oikeuden kirjuri jätti ne tiedot pois toissijaisina merkittäessään kuvauksen muistiin.

Ympäristökuviauksia on niukanlaisesti esimerkiksi niissä vuodelta 1687 peräisin olevissa merkinnöissä, jotka kertovat itäsuomalaisen talonpojanvaimon Abluna Pärtyllyntytären kahdesta painajaisesta. Ensimmäisessä hän näki joukon miehiä, jotka usuttivat nauriskasasta mustia päsejä hänen kimppuunsa. Ympäröivää tilaa ei varsinaisesti kuvailla, mutta nauriskasa ja pässit olivat ennen muuta maalaisympäristöön eli tässä tapauksessa uneksijan hyvin tuntemaan tilaan kuuluvia elementtejä. Ablunan toisessa unessa ”mustaverinen” (*swartblodigh*) nainen, jolla oli musta mekko, kävi hänen kimppuunsa ja kietoi hänet vaatteeseensa. Tässä unikuvauksessa ei anneta edes viitteellisiä tietoja ympäröivästä tilasta, ja päälle karkaava hahmo käytännössä peittää uneksijan näkökentän kokonaan. Ablunan unista annettuja kuvia kuten kaikkia muitakin tarkasteltuja unikuvia luonnehtii kuitenkin niiden tilallisuus: uneksija on kehonsa kautta läsnä jossain tilassa.

Varsinkaan vankilaan vietyjen ihmisten unien kuvauksissa ei ole varsinaisia mainintoja tapahtumaympäristöstä, mikä saattaa heijastaa uneksijoiden rajoitettuja liikkumismahdollisuuksia. Kaikkiaan seitsemän unennäkijää eli noin joka kuudes kertoi ainakin yhdestä vankilassa kokemastaan painajaisesta. Vankityrmään joutuminen todennäköisesti edesauttoi ahdistavien unien näkemistä, sillä kielteisten tuntemusten ja huolenaiheiden on todettu lisäävän merkittävästi kaikenlaisten unihäiriöiden mahdollisuutta.²¹ Vankilaunia kuitenkin kuvailtiin niukasti.

Tilan kuvailematta jättämisen yleisyys voi johtua siitä, että uni tapahtui samassa tilassa, jossa uneksija nukkui – tai siis sen uneksitussa vastineessa. Siksi tapahtumapaikan mainitsemista ei ehkä pidetty välttämättömänä. Toisen polven tukholmansuomalainen Annika Eriksdotter, hänen sisarensa Maria Eriksdotter sekä heidän äitinsä, Pohjanmaalta kotoisin ollut Malin Matsintytär kohtasivat vuonna 1676 vangittuina näkemissään unissa hahmoja, jotka tuottivat heille ahdistusta ja kipuakin yrittäessään saada heidät mukaansa, siinä kuitenkin onnistumatta. Vankilaa ei ole tarvinnut mainita erikseen, koska se oli unikokemuksissa mukana ajatusten tasolla uneksijoiden vaivattuja kehoja ympäröivänä tilana. Samoin itäsuomalainen Antti Auvoinen koki ahdistavan unen Viipurin linnassa vuonna 1670 ja pohjois-pohjalainen Antti Savolainen samaten Kajaanin linnassa vuonna 1689. Näissäkin tapauksissa kuvaukset keskittyvät ahdistaviin kohtaamisiin yliluonnollisen pahuuden kanssa mainitsematta mitään niiden kokemisympäristöstä. Kummassakin tapauksessa saattoi olla kyse myös pitkäaikaisesta mielentilan järkkymisestä, sillä molemmat kertoivat piinaavien näkyjen vaivanneen heitä jo entuudestaan kauan ennen vangitsemista ja myös päiväsaikaan.

Tarkemmin kuvaamaton kodin ulkopuolinen tila on usein mukana kuvauksissa, joissa uneksija viettää yötään tilapäisesti vieraassa paikassa, kuten maantien laidassa, metsäluonnossa tai vieraassa talossa. Taustatekijöiden ja yksilön mielentilan merkittävyyden vuoksi paikan merkitystä voi pitää toissijaisena painajaiskokemusten laukaisemiselle. Painajaisilla on kuitenkin todettu olevan myös tilaan liittyvä yhteys: vieraissa paikoissa saatetaan nukkua ensimmäinen yö heikosti, mikä saattaa laukaista painajaisen varsinkin niissä, jotka ovat taipuvaisia näkemään pahoja unia. Ilmiötä kutsutaan ”ensimmäisen yön efektiksi”.²² Varhaismodernin ajan unikuvauksissa on viitteitä ilmiön olleen todellisuutta 1600-luvullakin.

Satakuntalainen talonpoika Brusius Mortinpoika oli ollut vuonna 1626 palaamassa kaupunkimatkaltaan ja nukkunut yötä maantien laidassa,

20. Revonsuo & Saimivalli 1995, 177; Cristina M. Iosifescu Enescu et al. 2020, 944–945.

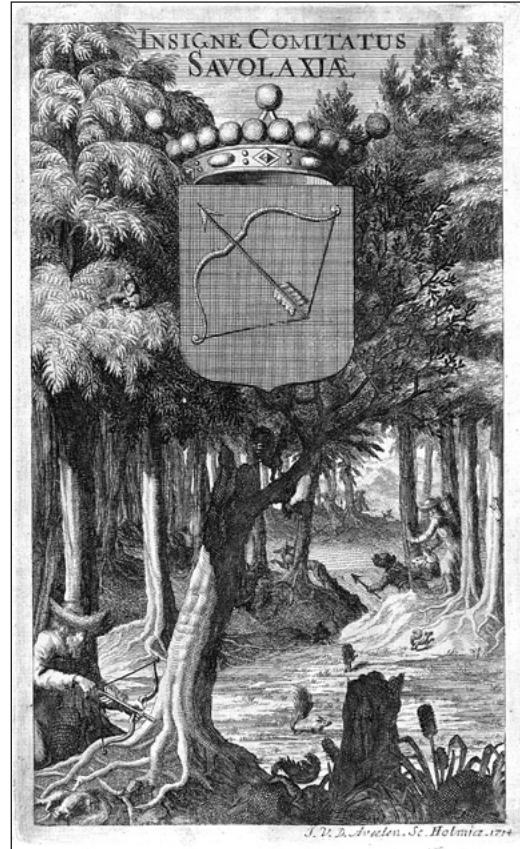
21. Stephanie Rek, Bryony Sheaves & Daniel Freeman, Nightmares in the General Population. Identifying Potential Causal Factors. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 52 (2017), 1123–1133.

22. Anna Kis et al., Objective and Subjective Components of the First-Night Effect in Young Nightmare Sufferers and Healthy Participants. *Behavioral Sleep Medicine* 12 (2014), 469–480.

kun hän oli herännyt tuntemukseen, että kaksi punaisiin vaatteisiin pukeutunutta piikaa ravisteli hänet hereille. Noitana pidetyn tyrvääläisen Valpuri Kinnin yritys piileksiä metsässä vuonna 1649 päättyi yön koittaessa siihen, että hän koki kummituksen ajavan hänet sieltä pois takaisin ihmisten ilmoille. Itäsuomalainen Maria Laurintytär oli hänkin pakomatalla vuonna 1698, koska häntä haluttiin kuulla lapsenmurhasta epäiltynä. Nukkuessaan niemessä avoimen tavan alla hän havahtui siihen, että korppi ”vastasi” hänelle hänen päänsä päällä. Metsäluontoa ja ulkona nukkumista kohtaan tunnettu pelko voi selittää näissä kolmessa tapauksessa koetut uni-häiriöt – agraarin ajan perinteessä metsään liitettiin mielikuvia yliluonnollisista olennoista, jotka saattoivat uhata ihmistä.²³ Marian tapauksessa voi tosin olla kyse proosallisemmin luonnonympäristössä tapahtuneesta kuulohavainnosta, joka herätti hänet, mutta kansanuskomuksissa korppi näyttäytyy epäonnen lintuna, jonka ääni tietää pahaa.²⁴

Oikeuden eteen jouduttuaan Maria Laurintytär kertoi pakoretkensä aikaisesta toisestakin unikokemuksesta: nukkuessaan ensimmäistä yötä vieraassa talossa, josta oli saanut majapaikan, hän näki unen, jossa hänen päänsä päällä loisti kolme kynttilää. Kun hän sammutti ne, hän havaitsi yllään vihreän puseron, jossa oli punainen vuori. Hän kertoi unestaan toisille talossa majaileville naisille, ja he tulkitsivat unen kertovan hänen kevytmielisyydestään ja turhamaisuudesta – eiväthän kansanhimiset pukeutuneet niin. Unikuvaus ei ole painajaismainen, mutta saattaa kertoa lapsenmurhasta etsityn naisen stressistä – pelosta tulla havaituksi ja toiveesta kätkeytyä uuden identiteetin avulla.

Vieraassa talossa nukkumisen vaikeus tulee esiin myös pietarsaarelaisen talonpoika Märten Märtensson Laukuksen vuonna 1669 kokemasta levottomasta yöstä: Märten joutui pakenemaan toiseen taloon, koska hänestä tuntui siltä, että siihen taloon, jonne hän oli jäänyt yöksi, oli kantau-

■ Kuva 1: *Suecia Antiqua et Hodierna* -teokseen valmistettu kaiverruskuva vuodelta 1714 välittämällä aikalaismielikuvia suomalaisesta metsästä kesyttämätömänä tilana. Kaivertaja Johannes van den Aveelen (1655–1727) Lähde: Kungliga biblioteket, Tukholma.

tunut paholaisen ja noituuteen yhdistetyn myyttisen olennon, *paran*, huutoa.²⁵ Märten uskoi myös kuulleensa talon emännälle puhuneiden noitien ääniä. Vaikka Märten koki kuulleensa äänet valveilla ollessaan, ne voidaan selittää uniksi, joihin vieras tila ja noituuden pelko heijastivat varjonsa. Purmossa asuva Anna Mats- tai Pedersdotter²⁶ koki hänkin kuuloaistimuksen, kun nukkui tilapäisessä majapaikassaan pääsiäisyönä vuonna

23. Tomi Letonsaari, *Metsänhaltijat itäsuomalaisessa kansanuskonnossa*. Etnologian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2009, <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/21268> (1.11.2022).

24. Pasi Klemettinen, *Kansanuskon kääntöpuoli. Hiidet, maanalaiset ja muut demonit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2022, 112.

25. Parasta ks. esim. Klemettinen 2022, s. 221–224.

26. Annan tapausta, johon liitettiin myös noituus, käsiteltiin kaksilla eri käräjillä vuosina 1632 ja 1634. Jälkimmäisestä laaditussa pöytäkirjassa hänen patronymikseen on merkitty Pedersdotter, mutta se voi olla myös sekaannus, koska seuraavaksi kirjatussa jutussa esiintyy myös nimi Anna Pedersdotter.

1632: ääni kehotti häntä valmistautumaan matkaan ja ulos astuttuaan Anna päätyi savuiseen navettaan. Kokemuksena Annan uni kuuluu kuitenkin monipaikkaisten unien joukkoon.

Kemin kirkkoherran leski Justina Bylow ja karjalainen piika Beata Juhanitytär kokivat kumpikin omasta mielestään poikkeuksellisen unen yhden yön irtosuhteidensa aikana, Justina vierassa talossa vuonna 1688 ja Beata pappilan saunassa kymmenkunta vuotta aikaisemmin. Herättyään Justina pohti, mahtoiko hänet maannut sotamies olla *mara* eli myyttinen painajaisolento, mutta johon saattoi yhdistyä myös seksuaalisia mielikuvia – tosin useimmiten *mara* kuviteltiin naispuoliseksi.²⁷ Beata puolestaan uskoi tapaamansa ratsumiehen tuottaneen taikakeinoilla raskaan unen hänen päälleen, jotta pääsi makamaan hänet.

Näiden kirjavien kokemusten valossa on hyvin todennäköistä, että ensimmäisen yön efekti saattoi kohdata ihmisiä myös 1600-luvulla: vieras tila ruokki levotonta nukkumista. Vaikka unien tapahtumaympäristöjä ei juuri kuvailla, kokemuksista välittyä epäsuorasti valvemaailman tilojen siivilöityminen uniin. Uneksija todennäköisesti mielsi olevansa kehonsa kautta läsnä valvetodellisuuden tilan toisinnossa. Useimmissa tapauksissa uni näyttää sijoittuneen yhteen ainoaan paikkaan, mutta täysin varmaa se ei ole kuvausten niukkuuden vuoksi. Aineistossa on kuitenkin myös kuvauksia, joista asia ilmenee varmemmin, ja niitä käsitellään seuraavaksi.

Yksipaikkaiset tapahtumaympäristöt

Ahtaimmillaan uni sijoittui uneksijan kotiin tai palveluspaikkaan ja yhteen ainoaan huoneeseen, kuten satakuntalaisen Mikkeli Matinpojan tapauksessa suunnilleen vuonna 1687: nuori mies makasi sairastuessaan ja näki unessaan tutun kylänmiehen leikkaavan häneltä jalat poikki. Kymenlaaksolainen talonpoika Matti Paavonpoika näki vuonna 1670 kotonaan nukkuessaan unen, jossa uneen ilmestynyt valkopukuinen poika tarttui häntä kädestä ja pyysi häntä seuraamaan itseään erään talonpojan luokse ja kertomaan hänelle asian, jonka tiesi. Matti kykeni seuraamaan hahmoa vain tuvan ovelle; sitten hän

heräsi unestaan. Ovelle pysähtyminen ja kotona pysyminen olivat epäilemättä yhteydessä Matin tuntemaan epävarmuuteen koskien sitä, pitäisikö hänen mennä kertomaan kyseiselle talonpojalle, että tämän poika oli harjoittanut sukupuoliyhteyttä lehmän kanssa.

Eräät muutkin kuvaukset rajoittuvat vain omaan kotiin tai pihapiiriin. Vastikään haudattu talonpoika ilmestyi vuonna 1684 käyllylleen karjalaisen maalaisnaisen Marketta Mikkeliintytär Kähärän unessa ja kehotti ottamaan seinästä pois siihen isketyn pihlajanpalan; muussa tapauksessa lisää talon väkeä tulisi kuolemaan. Itäsuomalainen Pekka tai Pietari Niva seurasi unessaan vuonna 1688 talonsa pihassa, kun haukka vei hänen kukkonsa ja jäljelle jäi vain ilmassa leijuvia höyheniä.

Unet saattoivat sijoittua myös oman asunnon ulkopuolelle mutta kuitenkin yhteen tilaan, koska uneksija ei koe liikkuvansa tai ei ainakaan kuvaa liikkumistaan. Eurajoella piika Malin Olavintytär seisoi vuoden 1705 paikkeilla näkemässään painajaisessa tutun talonpojan saunan edessä, kun tämän vaimo viskeli hänen päälleen kepillä kaksi käärmettä.

On myös kuvauksia, jotka sijoittuvat yhteen ainoaan tuttuun ympäristöön, mutta uneksija on enemmänkin tarkkailija kuin toimija tai toiminnan kohde. Karjalaisen talonpojan Jaakko Korkkisen kertoman mukaan hänen vuonna 1686 näkemässään unessa toinen mies teki taikoja hänen navetassaan. Uni osoittautui pahaksi myöhemmin, kun karja sairastui ja kuoli. Taipalsaarelainen renki Samuel Niilonpoika väitti vuonna 1693 nähneensä kahdesti unen, jossa tietyn maatilalla paikalle rakennettiin komea talo, joka romahti saman tien. Tietäjän maineessa ollut pirkanmaalainen talonpoika Erkki Jaakonpoika Kepuli näki unessaan vuonna 1706 suun nousevan keskelle kotikyläänsä, minkä hän uskoi enteilevän kylän joutumista puustellin ja herrojen alaisuuteen. Näistä kuvauksista ei ilmene, kokiko uneksija olevansa kehollisesti läsnä samassa tilassa.

Pietarsaarelaisen porvarinvaimon Beata Pekantytären painajaiskuvaus vuodelta 1689 kuuluu vankilauniin, mutta se on tutkitun aineiston ainoa, jossa ympäristöä kuvaillaan selvästi

27. Catharina Raudvere, *Föreställningar om maran i nordisk folktrö*. Lunds universitet 1993; Klemettinen 2022, 195. Ks. myös Kaarina Kosken artikkeli tässä teemanumerossa.

joskin niukasti: Beata nukkui vankityrmässään ja ”näki” saman tilan kuin valveilla ollessaan. Tyrmän ikkunasta ilmestyi laikukas saviruukku, joka asettui hänen päälleen ja kehitti itselleen pään ja raajat ja alkoi lopulta muistuttaa paholaista. Se yritti kiskoa häntä mukaansa ennen kuin katosi katon lävitse. Kuvaus tuo mieleen unihalvauksen ja muistuttaa muita kuvailtuja vankilaunia siinä, että uneksijaa yritetään siirtää toiseen tilaan vastoin hänen omaa tahtoaan.

Myös karjalaisen talonpojan Juhani Roihan uni vuodelta 1674 voidaan luokitella yhteen paikkaan sijoittuvaksi, vaikka hän näki sen reellä ajaessaan, siis liikkueissaan. Siinä, missä väsynyt nykyihminen saattaa nukahtaa auton rattiin, varhaismodernin ajan ihminen saattoi nukahdtaa reen ohjaksiin. Juhani kävi juuri niin. Hän huomasi yhtäkkiä rekeensä ilmestyneen vanhan miehen ja paljon muutakin vierasta väkeä. Hän pelästyi ja alkoi huutaa apua, jolloin hän heräsi ja huomasi rekeensä olevan uppoamassa jäihin.

Monipaikkaiset unet ja liikkuminen tilassa

Useassa kuvauksessa on maininta ainakin yhdestä paikasta, joka sijaitsi oman kodin ulkopuolella mutta osana kotiseutua, ja liikkumisesta, joka tapahtui eri paikkojen välillä. Kaikkein laajimmin paikallinen tila tulee esiin pohjalaisten Anna Mats- tai Pedersdotterin, Margareta Grelsdot-

■ Kuva 2: *Suecia Antiqua et Hodierna* -teokseen valmistettu Varsinais-Suomea esittävissä kaiverruskuvassa vuodelta 1712 nähdään taustalla arkista maalaismaisemaa, jollaiseen monet aikalaisunet ilmeisesti sijoittuivat (yksityiskohta isommasta kuvasta). Kaiver-taja Johannes van den Aveelen (1655–1727)
Lähde: Kungliga biblioteket, Tukholma.

terin, Anders Matsson Nixin ja Dordi Joosepintyttären kuvauksissa vuosilta 1632, 1689, 1690 ja 1696. Niissä liikutaan koko kaupungin tai pitäjän alueella, ja kuvauksissa nousee esiin valvemaailman nimettyjä paikkoja, kuten kylän riihet, tietty navetta tai Pietarsaaren kaupungin eteläinen portti.

Anders Nixin unikuvaus on tarkastellun aiheiston pisin ja siinä onkin kaikkiaan 12 nimettyä tapahtumapaikkaa Pietarsaaren kaupungissa ja sen ympäristössä. Anders joutuu etsimään hevostaan, tyttärtään ja tietä kotiin sekä pakenee kahdesti noitien käsistä. Myös kolmastoista paikka mainitaan, mutta matkan suunta kääntyy ennen kuin sinne päästään. Anders oli Juhani Roihan tavoin liikkeellä reellä, ja on mahdollista, että suuri osa hänen kuvauksestaan on unia, jotka hän näki nukahdellensa aikana – mahdollisesti eri jaksoissa. Se voisi selittää kuvauksen teemojen vaihtelut ja kuvauksessa kahdesti esiintyvän kaiken peittävän hämärän.

Vöyrin pitäjässä asuva iäkäs sotilaanleski Margareta Grelsdotter koki puolestaan, että toinen sotilaanleski vei häntä öisin sängystä eri paikkoihin. Joskus Margareta löysi itsensä kylän riihien luota, mutta ainakin pari kertaa hän oli päätynyt erään maalaistalon pihaan noin kuuden kilometrin päähän kotoaan. Siellä hän oli kohdannut myös uhkaavia mustia koiria. Kun asiaa selviteltiin käräjillä, Margareta oli jo 80-vuotias. On mahdollisuuksien rajoissa, että kyse ei ollut pahoista unista, vaan dementoituvan vanhuksen harhailuista, jotka veivät hänet joskus kauaksikin kotoa. Hänen syyttämänsä nainen yrittikin puolustautua väittämällä Margaretaa mielenvikaiseksi ja heikoksi. Rumilta kuulostavien väitteiden taustalla voi piillä todensuuntainen havainto Margaretan tilasta.

Aineiston ainoa unikuvaus, jossa mainitaan nimeltä jokin ulkomaan ja ylipäänsä jokin maa, on aineiston vanhin ja peräisin Tukholmassa asuneelta suomalaiselta mieheltä, joka palveli siellä renkinä. Matti Tuomaanpojan unessa hänen isäntänsä aikoi hylätä morsiamensa ja muuttaa omaisuutensa rahaksi ja paeta Venäjälle. Vuonna 1607, jolloin uni nähtiin, Ruotsin ja Venäjän välillä vallitsi rauha, mutta välit olivat jännittyneet aikaisempien sotien vuoksi. Suomalaisten kollektiiviseen tajuntaan oli vuosisatojen mittaan iskostunut mielikuva Venäjästä vihollisena.²⁸ Vaikka kuvauksesta ei selviä, käytiinkö unessa ihan Venäjällä asti vai jäikö pako sinne pelkäksi aikomukseksi, Venäjä edusti unessa luvatonta, epätoivottua tilaa.

Vaikka monet varhaismodernin ajan ihmiset liikkuvat, jotkut kauaksikin²⁹, uneksitut tilat vaikuttavat siis useimmiten varsin suppeilta. Unet todennäköisesti heijastivat monen arkikokemuksia, joihin kuului elämä samalla paikkakunnalla. Uneksittu ympäristö näyttää olemukseltaan vastaavan valvemaailman ympäristöä, sillä yhteenkään paikkaan ei näytä liittyvän mitään kummallista, vaan omituiset, unenkaltaiset asiat

liittyvät paikkojen asemesta unissa kohdattuihin hahmoihin ja tapahtumiin. Nämä tulokset vastaavat psykologian tutkijoiden tuloksia, mutta vain osittain: myös nykyihmisten unissa paikkakuvaukset voivat olla epämääräisiä tai puuttua kokonaan, mutta valvemaailmasta poikkeavaksi tilakokemukset nykyunissa tekee usein se, että paikka muuttuu äkillisesti tai vaihtuu kokonaan toiseksi.³⁰

Tuomiokirjojen unikuvauksista on löydettyvissä kaksi nopeaa paikan vaihdosta. Kummasakin tapauksessa asia selitetään tuulella. Purmolainen Anna Mats- tai Pedersdotter päättyi pääsiäisyönä 1632 näkemässään unessa myrskytuulen mukana yli kolmen peninkulman päässä sijaitsevaan navettaan, jossa oli ollut täynnä savua. Kahdeksan vuotta myöhemmin viipurilais-syntyistä Annaa, jonka patronyymi ei ole tiedossa, kuulusteltiin noituudesta syytettynä Mahussa Virossa. Anna kertoi unesta, jossa Saatana kuljetti hänet paikalliseen kartanoon tuulen myötä kahden muun henkilön kanssa. Varhaismoderni uneksija saattoi siis kokea liikkuvansa nopeasti luonnonvoimien avulla. Liikkumista ilmojen halki esiintyy myös Blåkulla-unissa, mutta sitä ei kuvata tapahtuvaksi tuulen avulla eikä myöskään erityisen nopeaksi.

Blåkulla-unien näennäinen eksotiikka

Periaatteessa eksoottisin unikuvausten paikka oli Blåkulla, jossa Saatanan uskottiin asuvan ja jonne moni nukkuja uskoi päätyneensä noitien viemänä. Aikalaiset antoivat Blåkullasta ja sen sijainnista monenkirjavia kuvauksia. Kuuluisa saksalainen kuparikaiverrus vuodelta 1670 kuvasi Blåkullan vuorena, epäilemättä saksalaista Blocksberg-perinnettä mukaillen.³¹ Ruotsalaisissa kuvauksissa Blåkulla saattoi sijaita jopa Trondheimin tuomiokirkossa, mutta tavallisesti kuvailija sijoitti sen lähiympäristöönsä.³²

Suomeen Blåkulla-perinne levisi heikommin: se tunnettiin enimmäkseen lännessä ja suoma-

28. Kari Tarkiainen, *Se vanha vainooja. Käsitukset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen*. Suomen historiallinen seura 1986.

29. Maija Ojala-Fulwood, *Historia liikkuvuuden näkökulmasta*. Teoksessa Raisa Maria Toivo & Riikka Miettinen (toim.), *Varhaismodernin yhteiskunnan historia. Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin*. Gaudeamus 2021, 102–124.

30. Revonsuo & Salmivalli 1995, 178, 184; Revonsuo & Tarkko 2002, 6.

31. Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige*. Lunds universitet 1971, 232; Stephen A. Mitchell, *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*. University of Pennsylvania Press 2011, 125.

32. Ankarloo 1971, 219.

laiset saattoivat myös puhua Blåkullan asemesta helvetistä, joka oli Saatanan perinteisempi tyysija.³³

Blåkullan tekivät kuitenkin eksoottiseksi Saatanana ja muut sen asukkaat eikä tila itsessään. Suomalaisten unissa Blåkulla hahmottui paikana, jonka sijaintia ei tiedetty tai sijainnista ei piitattu, mutta joka tilana muistutti maalaistaloa

■ Kuva 3: Saksalainen kuparikaiverrus vuodelta 1670 kuvaa Pohjois-Ruotsin noitavainoja ja antaa osviittaa siitä, minkälaiset mielikuvat saattoivat työntyä aika-laisten uniin Suomessakin. Lähde: Kungliga biblioteket, Tukholma.

33. Heikinen 1969, 221.

tai sen tupaa tai sen keittiötä tai sen juhlasalia. Blåkulla-kuvitelmatkin näyttävät siis kuvastaneen uneksijoiden arkista valvetodellisuutta: moni oli ehkä ollut samanlaisessa käräjä-, kinkeri- tai häätuvassa.

Tässä yhteydessä tarkastellaan kuitenkin vain niitä Blåkulla-kuvauksia, joita voidaan pitää uniin perustuvina. Saatanan tapaamispaikka näyttäytyy niissä myös juhlapaikkana, jossa tanssittiin ja musisoitiin. Näin on esimerkiksi 1670-luvun puolivälin jälkeen tallennetuissa maalaisnainen Dordin ja alaikäisten lasten Gustavin, Annan, Margaretan ja Kirstinin kertomuksissa. Näissä Pohjanmaalla taltioituissa kuvauksissa on yhtäläisyyksiä niiden kymmenien kertomusten kanssa, joita kuultiin lapsilta Tukholmassa vuosina 1675 ja 1676. Niiden taustalla oli myös yhdessä sovittuja valheita³⁴, ja on mahdollista, että myös suomalaiset lapset sepittivät omiaan, joko tietoisesti tai tiedostamattaan, päästessään todistamaan oikeuden eteen. Myös mainitun kolmen siskoksen äiti, mäkitupalainen Brita Josefsdotter Ståhl myönsi olleensa unessa ikään kuin Blåkullassa, mutta hän ei ilmeisesti kuvannut untaan sen tarkemmin. Anders Nixin unessa vuodelta 1689 noidat kokoontuivat Blåkullan asemesta Pietarsaaren talvisella maaseudulla. Kalajokelainen Dordi Joosepintytär vieraili puolestaan vuosisadan lopulla unessaan Blåkullan asemesta helvetissä, jota hän kuvaili sikolättiä muistuttavaksi majaksi.

Blåkulla-unet alkoivat useimmiten uneksijan kotoa ja päättyivät sinne Blåkullaan tehdyn vierailun jälkeen. Nuori pietarsaarelainen maalaisnainen Maria Hansdotter koki vuonna 1687 joutuneensa sängystään mustaan tupaan, jossa hän oli erottanut savupiipun ja liedellä kiehuvan kattilan. Mariankin kokema Blåkulla muistutti maalaistaloa. Saatana oli maannut ruman mustan koiran hahmossa pöydän alla. Maria oli ollut siinä huoneessa yksin Saatanan kanssa, mutta hän koki, ilmeisesti kuulohavainnon pohjalta, että lähellä kulki paljon muita ihmisiä. Hänet kaappanut noita oli sitten tullut toisesta huoneesta ja yrittänyt pakottaa hänet syömään lehmänlantaa ja muuta vastenmielistä. Samoilla käräjillä kerrottiin toisen käden tietona, että lähiseudulla

asuvalla Mickel Matssonilla oli ollut samanlainen kokemus.

Maria ei osannut jälkeenpäin kertoa, miten hän oli päätenyt niin outoon paikkaan eikä sitäkään, miten hän löysi itsensä seisomasta isänsä porstuasta sen jälkeen, kun noita oli alkanut piestä häntä käärmeillä. Myöskään aiemmin mainittu pahnoilta herännyt piika Marketta Eskontytär ei osannut kuvailla siirtymisiään eikä edes paikkaa, jonne hänet oli viety. Hän koki kohdanneensa vuonna 1687 talon porstuassa sarvipäisen miehen, joka oli ottanut hänet syliinsä ja vienyt hänet ”erityiseen paikkaan” (*en serdeles orth*). Siellä oli ollut aivan pimeää, mutta Marketta kuuli, että paikalla oli paljon ihmisiä, jotka pitivät hauskaa. Marketan unessa oli siis piirteitä Blåkulla-traditiosta, mutta kaikki tilaan ja siirtymiseen liittyvät näköhavainnot puuttuvat. Ehkä hänen mielensä ei kyennyt luomaan kuvaa Blåkullasta tai sitten hän yksinkertaisesti unohti herättyään osan unessa näkemästään. Myös Vaasan köyhäintuvassa asuva Eva Thomasdotter koki alkuvuodesta 1692 tulleen viedyksi pimeään vanhaan tupaan, jonka hän tulkitsi Blåkullaksi, mutta hän oli kuitenkin nähnyt siellä kolme eri ihmistä ja tunnistanut heistä kaksi.

Blåkulla-unissa uneksija näyttäytyy toiminnan kohteena, passiivisena kehona, jonka yksi tai useampi noita siirtää pois nukkumapaikastaan. Ruotsiksi näissä yhteydessä puhuttiin useimmiten viemisestä (*föra*). Silloin, kun Blåkullaan viety uneksija osasi kertoa, miten hän oli päätenyt sinne, hän kertoi kulkeneensa noituuden avulla ilmojen halki. Mynämäeltä muuttanut ja Tukholmassa piikova Margareta Matsintytär kertoi vuonna 1676 emäntänsä vieneen hänet ylös taivaalle ja sitä kautta Blåkullaan. Varhaismoderin ajan suomalaiset eivät kuitenkaan ilmeisesti kuvanneet sitä lentämiseksi, vaan puhuivat Blåkullaan menemisestä ratsastamisena, ruotsiksi *rida*. Ilmausta oli vanhastaan käytetty skandinaavisessa perinteessä marasta eli painajaisolenosta puhuttaessa.³⁵ Anders Nixin kokemukset ovat aineiston ainoa poikkeus, sillä hänen kerrotaan nähneen kotonaan unen, jossa nainen lensi savupiipun kautta ulos, ja kuvauksessa käytetään kahdesti *flyga*-verbiä.

34. Ankarloo 1971, 136.

35. Raudvere 1993, 63, 75, 83–84. Ks. myös Kaarina Kosken artikkeli edellä.

Mutta muut ilmassa liikkumisesta kertoneet eivät rinnastaneet asiaa lintujen liikkeisiin, vaan hakivat vertailukohtansa arkisista liikkumistavoista. Blåkulla-kuvitelmissa ratsastusvälineenä voitiin käyttää seivästä, mutta usein jotain isoa kotieläintä, kuten hevosta, lehmää tai lammasta. Myös ihminen soveltui ratsastusvälineeksi, ja joissain kuvauksissa noita käytti kaappaamansa ihmistä matkantekovälineenään.³⁶ Uudenkaarlepyyn pitäjässä asunut sotilaanvaimo Lisa Markusdotter koki vuonna 1677, että noidat kaappasivat hänet sängystä ratsastusvälineekseen. He ohjasivat häntä niin huolimattomasti, että hän kolautti itsensä puuhun ja hänen olkapäänsä oli sen jälkeen hyvin kipeä.

Arkinen unimaailma?

Varhaismoderneista oikeuspöytäkirjoista piirytävät tilakokemukset ovat hyvin heterogeenisiä ja ankkuroituvat vakaasti valvetilan ympäristöihin ja uneksijoiden tuntemaan fyysiseen elinympäristöön, Blåkulla-unetkin.

Varhaismoderneista unista on löydettävissä samankaltaisia piirteitä kuin nykyunista: nukkuminen oman vakituisen kodin ulkopuolella näyttää edistäneen painajaisunien näkemistä, uniin saattoi sisältyä liikettä paikasta toiseen tai se saattoi jäädä puuttumaan, uneksitut ympäristöt saattoivat jäädä epämääräisiksi samoin kuin nykyihmisten unikuvauksissa, ja unien tapahtumaympäristöissä oli paljon valvemaailmasta tuttuja piirteitä. Oikeuspöytäkirjoihin kirjatut unikuvaukset ovat kuitenkin valikoituneita siinä mielessä, että ne kirjattiin muistiin vain siltä varalta, että unia saattoi pitää todellisia tapahtumia heijastavina eikä pelkinä unennäköinä. Lähiympäristön ja uneksijalle tuttujen paikkojen korostuminen aineistoissa johtuu todennäköi-

sesti siitä, että paikkakunnalle sijoittuvat unet olivat todennäköisemmin relevantteja muillekin. Tapahtumaympäristöjen viitteellinen tai niukka kuvaaminen johtuu siitä, että kohtaamiset muiden ihmisten tai olentojen kanssa olivat paikkoja tarkempia ainakin silloin, kun oltiin oletetusti tekemisissä noituudenharjoituksen kanssa.

Uniympäristöjen arkisuudesta kertoo sekin, että silloin, kun niistä voidaan tehdä päätelmiä, suurin osa uneksituista tapahtumista sijoittui ihmisen rakentamiin tiloihin. Vain harvoissa unissa liikuttiin luonnossa. Ulkosalla nukkuminen ja keskellä luontoa nukahtaminen, myös reellä ajettaessa, saattoivat laukaista unia ja uni-häiriöitä, mutta metsät, vainiot ja vesistöt jäävät kuvauksissa taka-alalle. Niissäkin unissa, joissa kohdattiin paholainen tai noitia tai vierailtiin Blåkullassa, fantastiset elementit koskivat ennen kaikkea kohdattuja hahmoja ja tapahtumia, eivät niinkään itse ympäristöä. Raamatun kertomuksista tai kansantarinoista voitiin saada aineksia hahmoiksi esimerkiksi valkopukuisten henkilöiden tai maran muodossa, mutta yhdessäkään kuvauksessa ei liikuta raamatullisissa maisemissa, kristillisessä taivaassa eikä myöskään kansanperinteen tuntemissa myyttisissä paikoissa. Tämä ei tietenkään sulje pois sitä mahdollisuutta, etteivätkö jotkut olisi nähneet sellaisiakin unia kuten myöhemmin tiedetään tapahtuneen.³⁷ Tässä artikkelissa analysoidut unikuvaukset tarjoavat kuitenkin vain pienen kurkistusaukon 1600-luvun suomalaisten uniin.

Marko Lamberg, professori, dosentti, yliopistotutkija, Helsingin yliopisto.

Sähköposti: marko.lamberg@helsinki.fi.

36. Ankarloo 1971, 219; Heikkinen 1969, 50, 293, 296.

37. Anna Kuismin, Hirveä, kauhea, ihmeellinen. 1800-luvun kansanihmisten taivas- ja helvettiunet. *Faravid* 44 (2017), 39–58.

Mia Korpiola

Nuoren Pehr Stenbergin levottomat unet (1775–1788)

Enteitä, painajaisia ja unien sosiaalisia merkityksiä

Ruotsin Länsipohjasta kotoisin oleva Pehr Stenberg (1758–1824) opiskeli papiksi ja filosofian maisteriksi Turun akatemiassa (1779–1789).¹ Hän aloitti elämäntaipaleensa Pehr Erikssonina, vähävaraisen talonpoikaisen neljätoistalapsisen perheen toiseksi vanhimpana vesana. Hän otti sukunimen Stenberg 12-vuotiaana opintielle päästyään.² Pehr Stenberg on tullut kuuluisaksi kirjoittamastaan 12 niteen mittaisesta elämäntarinasta ”Pett: Stenbergs Lefwernes beskrifning”. Kirjoitus kattaa hänen elämänsä viisi ensimmäistä vuosikymmentä, ja hän työsti sitä 45 vuoden ajan. Tätä lähes 5 000-sivuista tekstiä, joka oli suvun hallussa yli vuosisadan, säilytetään nykyään Tukholman Kuninkaallisessa kirjastossa.³ Sen toimitettu neliosainen kriittinen editio julkaistiin 2014–2016.⁴ Viittaan artikkelis-

sani toistuvasti painetun elämäkerran kahteen ensimmäiseen, Stenbergin lapsuudesta ja opiskeluajoista kertovaan osaan.⁵

Tämä ainutlaatuisen laaja elämäkertomus antaa monipuolisen kuvan kustavilaisen ajan arjesta ja kirjoittajan elämänpiiristä. Teksti pohjautuu sittemmin kadonneisiin päiväkirjamerkintöihin, jotka tekijä muokkasi myöhemmin omaelämäkerraksi liittäen siihen muitakin tekstejä kuten kirjeitä. Omaelämäkerralliset aineistot ovat tärkeitä kulttuurihistoriallisia lähteitä, ja Stenbergin kirjoituksia onkin tutkittu viimeisen vuosikymmenen ajan esimerkiksi kirjoittamisen, kaupunkitilakokemusten tai opiskelun näkökulmista.⁶ Tutkijoita ovat kiinnostaneet myös Stenbergin tunnekuvaukset.⁷ Ne taas liittyvät uniin, joiden tutkimukseen Stenbergin tekstit tarjoavat

1. Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. Pehr Stenberg*. Verkkojulkaisu 2005 <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=9716> (8.11.2022); Göran Stenberg, Pehr Stenberg. Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon* 33. Riksarkivet 2007–2011, 233–236; Fredrik Elgh & Göran Stenberg, Den långa bildningsresan. *Västerbotten* 2011:4, 3–9.
2. Elgh & Stenberg 2011, 3–4; Sven Björkman, ’Lefwernes beskrifningar är en lecture, som är både roande och nyttig för folk af alla stånd’. Om Pehr Stenbergs levernebeskrivning (1758–1807). *Sjuttonhundratals. Nordic Yearbook of Eighteenth-Century Studies* 13 (2016), 108–123, tässä 110–113.
3. Göran Stenberg, Leva, minnas, skriva, *Västerbotten* 2011:4, 15–19, tässä 16; Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt, Inledning. Teoksessa Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt (toim.) *Pehr Stenbergs levernebeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder I*. Forskningsarkivet vid Umeå universitet 2014, 9–14, tässä 9–12; Björkman 2016, 108; Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt, Pehr Stenberg och hans levernebeskrivning. En introduktion. *Historisk Tidskrift för Finland* 105 (2020), 117–125, tässä 117.
4. Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernebeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder I–IV*. Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt (toim.). Forskningsarkivet vid Umeå universitet 2014–2016.
5. Viitteet Stenbergin *Levernebeskrivningin* kahteen ensimmäiseen osaan on merkitty sulkeissa tekstin sisään, jotta ne eivät kuormittaisi liikaa viiteapparaattia. Teoksen osa on merkitty roomalaisella numerolla, sivut arabialaisilla numeroilla kaksoispisteen jälkeen.
6. Esim. Kristina Persson & Göran Stenberg, Brev som kreativ resurs i Pehr Stenbergs levernebeskrivning. *Historisk Tidskrift för Finland* 105 (2020), 176–208; Panu Savolainen, Stadsrummet och miljöupplevelsen i Pehr Stenbergs levernebeskrivning under studieåren i Åbo (1778–1789). *Historisk Tidskrift för Finland* 105 (2020), 209–233; Laura Hollsten, Kunskap, talang och alfarsam studering. Pehr Stenberg som student och informator i 1780-talets Åbo. *Historisk Tidskrift för Finland* 105 (2020), 146–175.
7. Ina Lindblom, Making Sense of Romantic Jealousy in Late 18th-Century Sweden. The Experiences of Pehr Stenberg. *Scandinavian Journal of History* 46:5 (2021a), 593–618; Ina Lindblom, Love as a Source of Illness in Late Eighteenth-Century Sweden. Examples from the Life Description of Pehr Stenberg. *Emotions: History, Culture, Society* 5:2 (2021b), 279–302.

tärkeän, joskin tähän asti hyödyntämättömän lähteen.

On arveltu, että ”elämänkuvauksen” tarkoitus oli aineistonkeruu ”ihmisen psykologisen kehityksen” syvempää ymmärtämistä varten. Pehr Stenbergin Turun opiskeluaikojen johtavaa tiedemiestä, professori Henrik Gabriel Porthania (1739–1804), on arveltu sen inspiraatioksi. Stenberg mainitsi kuulleensa Turussa vuonna 1782 Porthanin luennon omien sielunliikkeiden havainnoinnin ja dokumentoinnin tärkeydestä. Porthanin mukaan tarkat omaelämäkerralliset huomiot ja tunteiden kirjaaminen veisivät tiedettä eteenpäin. Stenberg otti Porthanin kannustuksesta vaarin (I:205, 388). Lisäksi hän sai inspiraatiota erään saksalaisen papin omaelämäkerrasta (I:344).

Omaelämäkerrallisesta kirjoittamisesta tulikin Stenbergille itsetutkiskelun ja -tuntemuksen väline. Toisaalta Stenberg puhuttelee tekstissään paikoitellen lukijaa suoraan (esim. I:17: ”Benägne Läsare!” ja ”Min Gunstige Läsare”). Hän koki itsensä esikuvaksi lukijalle niin hyvässä kuin pahassa ja toivoi, että muut välttäisivät hänen tekemänsä virheet (I:17). Pehr Stenberg ei alkuaan ryhtynyt kirjoittamaan omaelämäkertaansa julkaisuksi. Hän oli kuitenkin myöhemmin editoinut tekstiä mahdollisen julkaisun varalta. Julkaiseminen oli hänen mielestään mahdollista aikaisintaan kaksi vuosikymmentä hänen kuolemansa jälkeen ja silloinkin vain siten, että tietyt nimet sensuroitaisiin (I:205–206).⁸ Lopulta julkaisua saatiin odottaa lähes kaksi vuosisataa.

Päiväkirjojen kuvaamat keskustelut unista olivat osa arkipäiväistä tarinankerrontaa, ja erityisesti unet onkin mainittu Pehr Stenbergiä käsittelevässä kirjallisuudessa.⁹ Stenberg kirjasi elämäntarinaansa useita unia, joita hän itse oli nähnyt opiskeluvuosiensa aikana, samoin unia, joita hänen lähinnä säätyläisiksi katsottavat tuttavansa kertoivat nähneensä. Käsittelemänäni ajanjaksona 1758–1789 Stenberg on kuvannut 23

unta, joista 16 oli hänen itsensä näkemiä. Muiden näkemistä unista kaksi oli aatelisnaisten ja neljä säätyläismiesten, joista yksi oli aatellispoika. Yksi uni oli Stenbergin isän (tai vanhempien).

Tässä artikkelissa analysoin Pehr Stenbergin omaelämäkertaansa nuoruusvuosiltaan kirjaimia unikuvaus- ja unia koskevia pohdintoja. Nuoruus on uusien kokemusten ja mahdollisuuksien jännittävää ja levottomuutta herättävää aikaa. Stenbergillä se merkitsi perheen ja Uumajan jättämistä, opiskelua vieraassa miljöössä Turussa, seurustelua ylempisäätysten kanssa ja avioliittohaaveita. Analysoin, millaisia unia Stenberg kirjasi omaelämäkertaansa, kuinka hän työsti niissä haaveitaan ja huoliaan sekä millaisia merkityksiä hän ja hänen aikalaisensa unille antoivat.¹⁰ Paikoin analysoin lisäksi sitä, miten Stenberg ja hänen tuttavansa kertoivat ja keskustelivat unista sekä tulkitsivat niitä. Pohdin myös elämäntarinassa esitettyjen unitulkintojen lähteitä.

Niin miellyttävät kuin epämiellyttävätkin unet saattoivat herättää levottomuutta eri tavoin stimuloimalla tunteita sekä lietsomalla toiveita ja pelkoja. Koska unia pidettiin potentiaalisesti enteellisinä, käsittelemäni Stenbergin kirjaimia tulevaisuuden povauksia ja ennustuksia. Ne kontekstualisoivat enneunia ja uskoa niihin. Nuorella Stenbergillä oli epävarmat tulevaisuuden näkymät, joten enteillä ja unilla oli ehkä siksi hänelle erityinen merkitys. Päätän tarkasteluni siihen, kun Stenberg siirtyi nuoruudesta aikuisuuteen: pitkä opintopolku loppui, kun hän palasi maisterintutkinnon ja pappisvihkimyksen jälkeen Suomesta takaisin Ruotsiin työelämään ja uuteen, hieman seesteisempään elämäntilanteeseen.

Stenberg ei erotellut unia ja painajaisia kielellisesti, vaan käytti yleensä niistä sanaa ”dröm”.¹¹ Negatiivista attribuuttia unestaan hän käytti vain pari kertaa, mikä on luonnollista ruotsin sanan ”mardröm” ollessa myöhäisempää

8. Elgh & Stenberg 2011, 3, 8; Stenberg 2011, 17–19; Elgh, Stenberg & Wennstedt 2014, 9–14; Elgh, Stenberg & Wennstedt 2020, 117.

9. Stenberg 2011, 17; Alf Arvidsson, Everyday storytelling in the eighteenth century. Some examples from Pehr Stenberg's life description. *Fabula* 60:3–4 (2019), 336–353.

10. Esimerkiksi Stenbergin aikalainen, islantilainen pappi Sæmundur Hólm (1749–1821) piti unipäiväkirjaa ymmärtääkseen uniensa luonnetta, Már Jónsson, An Icelandic Noctuary of 1794. *Scripta Islandica* 71 (2020), 123–153, tässä 133.

11. Joskus painajaisiksi tulkittavista unista esimerkiksi ”[m]ärkwardig dröm” (I:320) tai ”besynnerlig dröm” (I:320; I:386). Positiivisista unista esim. ”intagande och ljufliga dröm” (I:326) tai ”roande dröm” (II:79).

perua.¹² Lukija (tässä tapauksessa tutkija) tulkitsee itse unen luonteen aiheen, näkijänsä reaktioiden ja kirjaajan kommenttien pohjalta. Olen jaotellut Stenbergin kirjaamat 23 unta Peter Burken luokittelun mukaisesti¹³ kolmeen kategoriaan: painajaisiin, miellyttäviin ja neutraaleihin uniin. ”Lefwernes beskrifningin” unista oli painajaisiksi katsottavia 10, 3 unta oli neutraalia ja 10 positiivisia. Jako ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Uneksi- ja itse saattoi kokea unensa neutraaliksi tai jopa positiiviseksi, mutta siitä kuuleva henkilö ahdistavaksi, kuten Stenbergille kävi kerran. Uni saattoi myös yhtäkkiä vaihtaa luonnettaan esimerkiksi pelottavasta voimauttavaksi. Koska lähde ei aina kerro näkijänsä käsitystä unesta, tutkijan subjektiivinen tulkinta korostuu.

Ennustukset, enteet ja unet – kertomassa tulevaisuudesta vai vaikuttamassa ihmisten toimintaan?

Pehr Stenbergin suhde uniin oli kaksijakoinen kuten monella muullakin valistusajalla eläneellä ihmisellä. Tulevaisuuden ennustamispelit ja unet olivat 1700-luvun ihmisille viihdettä. Niillä oli kuitenkin vakavampi käänköpuoli. Unien tulkinta sekä tulevaisuuden ennustaminen erilaisten ajanvietteiden ja pelien kautta olivat esimodernin ajan ihmisille tapa pyrkiä hallitsemaan epävarmuutta, riskejä ja kuolemanpelkoa – tai ainakin lieventää niiden aiheuttamaa levottomuutta.¹⁴

Pehr Stenbergin elämä ilmensi hänen oman uskonnollisen vakaumuksensa mukaan Jumalan hyvyttä ja johdatusta (esim. I:19–20). Eräs Stenbergin ensimmäiseksi kirjaamistaan tarinoista käsitteli hänen varhaislapsuuttaan. Pahasti riisitaudin vaivaaman pikku Pehrin luultiin kuolevan tai jäävän vammaiseksi, mutta tuttavavaimo oli arvellut, että pienokaisesta tulee vielä pappi (I:20). Tämä loi vanhemmille toivoa paranemisesta. Myös Stenbergin sukulaismies oli ennustanut (spådom) hänen tulevaisuuden pappisuransa (I:146–147). Kirjoittaessaan elämästään Stenberg

oli jo pappi, joten hän pystyi näkemään tässä jumalallista predestinaatiota tulevasta elämänpolustaan.

Stenberg kirjasi muitakin ennustuksia ylös. Hän piti nuoruudessaan saamelaisnaisten maunauksia taikauskona ja kiisti näiden karjaa koskevan kirouksen toteutuneen, vaikka kaksi kadonnutta lehmää olikin saanut loppunsa tapaturmaisesti (I:152, 156–157). Stenbergin ollessa 17-vuotias vanha sukulaisnainen oli lukenut hänen kämmensä ja varoittanut tyttöjen narrattavaksi joutumisesta (I:85–86).¹⁵ Opiskeluaikanaan hän halusi kuulla kohtalonsa vanhalta turkulaisnaiselta, joka ennusti hänelle kämmenestä ja kahvinporoista. Nainen väitti, että Stenbergistä tulee varakas pappi, vaikka elämän puolivälissä tulipalo tuhoaisi tämän omaisuuden. Stenberg olisi kauniimman sukupuolen suosiossa ja hylkäisi hienon naisen ennen avioitumistaan kirkkoherran tyttären kanssa. Stenberg kiisti uskovansa tällaisiin ennustuksiin ja selitti halunsa tietää kohtalonsa turhamaisuudellaan (I:237). Samasta syystä Stenberg valoi uudenvuoden tinaa ajatellen tulevaa avioliittoaan. Riittävän kaunis tina edellytti häneltä useita valuja. Hän tulkitsi naista, miestä ja käärmettä esittävän lopputuloksen niin, että hänet lopulta palkittaisiin rakastettavalla puolisoilla jonkun henkilön suuttumuksesta huolimatta (I:367).

Stenberg kirjoitti vuosia myöhemmin, mitä Maskun Odensaaren kartanon lähistöllä asuva leskirouva oli ennustanut hänelle kahvinporoista (II:201). Ennustuksen mukaan eräs ilkeä, valheelinen ja kateellinen nainen yrittäisi estää Stenbergin avioliiton, mutta epäonnistuisi yrityksessään. Tämänkin Stenberg lienee kirjannut muistiin, koska sydämen asiat ja avioliitto olivat hänelle nuorena aikuisena lähes pakkomielle. Kun Stenberg muisti, että käen kukuntapuun alla seisomisen sanottiin tuovan onnea ja toteuttavan kolme toivetta, hän tietysti kokeili tätäkin. Hän kirjasi kolme haavettaan: että hän Jumalan armosta voisi

12. ”[O]behaglig dröm” (I:386) ja ”elacka drömmar” (II:180). Painajaiskäsitteen kehityksestä ks. Kaarina Kosken artikkeli tässä numerossa sekä Svenska Akademiens ordbok (<https://www.saob.se/>), hakusana ”mara”, https://www.saob.se/artikel/?unik=M_0157-0195.Ytoj&pz=5 (8.11.2022).

13. Peter Burke, *L’histoire sociale des rêves*. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 28:3 (1973), 329–342, tässä 339.

14. Tarpeesta yrittää ennustuksilla hallita epävarmuutta, riskejä ja kuolemaa esim. Iris Ridder, *Dicing towards Death. An Oracle Game for Miners at the Falun Copper Mine from the Early Seventeenth Century*. *COLLEGIUM. Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences* 18 (2015): *Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe*, Mia Korpiola & Anu Lahtinen (toim.), 129–151.

15. Myös Björkman 2016, 118.

elää hyvin ja kuolla autuaana; että Luoja antaisi voimaa sekä viisautta toimia papinvirassa Jumalan valtakunnan laajentamiseksi; ja että Luoja soisi hänelle hyveellisen ja hurskaan vaimon sekä siten onnellisen avioliiton. Stenberg kirjoitti, että hän olisi halunnut lisätä puolison olevan hänen silloinen ihastuksensa neiti Antoinette Christine Fleming (1762–1834) (II:217–218).

Kirjatut unet ja keskustelut niistä olivat osa samaa epävarman tulevaisuuden levottomuudenhallintastrategiaa kuin ennustamispelitkin. Unet olivat sosiaalista toimintaa ja sellaisena yhteiskuntansa tuotteita. Ne herättivät erilaisia tunteuksia unennäkijöissä ja kuulijoissa.¹⁶ Uniaan kirjasivat myös useat oppineet, kuten kuuluisa ruotsalainen tiedemies, mystikko ja teologi Emanuel Swedenborg (1688–1772), englantilainen runoilija Samuel Taylor Coleridge (1772–1834) ja islantilainen pappi Sæmundur Hólm (1749–1821).¹⁷ Järkijattelu ja yliluonnollinen usko unien merkitykseen ja enteellisyyteen elivät rinnakkain 1700-luvun lopussa.

Pehr Stenberg kirjasi ensimmäisen oman unensa vuonna 1777 traumaattisen tapahtuman jälkeen. Marraskuisena sunnuntaina, kun Uumajan kirkossa oli luettu viimeisestä tuomiosta, hänen ystävänsä hukkui heikkoihin syysjähin luistellessaan. Vain myssy jäi pinnalle kellumaan, kun virta vei avantoon pudonneen nuorukaisen mukanaan jään alle. Järkyttävän uutisen jälkeisenä yönä Stenberg uneksi, että ystävä saatiin vedestä ja virkosi eloon. Uni loi vähän toivoa, vaikka Stenberg kiisti juurikaan välittävänsä unista.¹⁸ Kun ruumis saatiin lopulta ylös, mitään ei tietenkään ollut enää tehtävissä. Stenberg pohti yhdessä opettajansa vaimon kanssa, kuinka kukaan ei ollut aavistanut jumalanpalveluksessa, että kirkossa hilpeänä esiintyneelle nuorukaiselle oli jo samana iltapäivänä koittava viimeinen tilinteon hetki (I:108–109). Tämä antoi Stenbergille

aiheen jatkopohdintaan, kuinka ihmisten pitäisi äkkikuoleman varalta huolehtia sielunsa pelastuksesta.

Pehr Stenberg oli huolissaan, että hänen lukijansa pitäisivät häntä turhamaisena ja lapsellisena unien kirjaamisen takia. Hän kiisti monin paikoin ponnekkaasti uskovansa tai luottavansa niihin (I:398). Unipäiväkirjaa pitänyt Sæmundur Hólmkaan ei omien sanojensa mukaan uskonut uniin.¹⁹ Esimerkiksi tammikuussa 1787 Maximiliana Eleonora Carpelan (1748–1819) oli kertonut näkemästään unesta, jossa hänen vanha setänsä, kenraali Vilhelm Carpelan (1700–1788) oli kuollut. Unessa sukulaiset sekä Stenberg olivat surreet vainajaa vain vähän. Nainen oli sanonut pelkäävänsä unen käyvän pian toteen. Ilmeisesti lohdutukseen naista Stenberg oli kuitenkin kiistänyt unen enteellisyyden: kaikki tulisivat suremaan kenraalia (II:194–195).

Stenbergin sisäistä ristiriitaa suhteessa uniin kuvaa, että vaikka hän tavan takaa kiisti unien enteellisyyden, hän kertoi haluavansa kirjoittaa ne muistiin nähdäkseen, toteutuisivatko ne jotenkin (I:398). Hän väitti niiden useasti toteutuneen jopa unta seuraavana päivänä (I:398–399). Stenberg mainitsi esimerkkinä unen, jossa henkilö oli antanut hänelle hopearahoja. Samana päivänä hänen työnantajansa, majuri Odert Johan Gripenberg oli antanut hänelle palkkasaatavansa lisäksi hieman päälle yhden riikintaalerin. Aikaisemmin Stenberg oli nähnyt unessa vieraan tuntemattoman maatilan. Puoli vuotta myöhemmin majuri osti Havingin ratsutilan, jonka Stenberg nähdessään paikan oli tuntevinaan unensa kartanoksi (I:390). Hän kirjoitti toisaalla useasti havainneensa, että uneksittuaan kovasti arvostamastaan tai rakastamastaan henkilöstä hän oli hetimiten sattumalta tavannut jonkun hyvän ystävänsä tai tuttavansa (I:398). Vuosia myöhemmin papinsijaisena Nauvon seurakunnassa työs-

16. Burke 1973, 329–342; Ann Marie Plane & Leslie Tuttle, Review Essay. Dreams and Dreaming in the Early Modern World. *Renaissance Quarterly* 67 (2014), 917–931. Kaksijakoisesta suhtautumisesta uniin esim. Patricia Crawford, Women's Dreams in Early Modern England. Teoksessa Daniel Pick & Lyndal Roper (toim.) *Dreams and History. The Interpretation of Dreams from Ancient Greece to Modern Psychoanalysis*. Brunner-Routledge 2004, 91–104, tässä erit. 94–95; Ann Marie Plane ja Leslie Tuttle, Introduction. The Literatures of Dreaming. Teoksessa Ann Marie Plane & Leslie Tuttle (toim.) *Dreams, Dreamers and Visions. The Early Modern Atlantic World*. University of Pennsylvania Press 2013, 1–30, tässä 1–2, 5–7.

17. Burke 1973, 333; Ernst Benz, *Emanuel Swedenborg. Visionary Savant in the Age of Reason*, käänt. Nicholas Goodrick-Clarke. Swedenborg Foundation 2002, 152–154, 165–192; Már Jónsson 2020, 124, 132–133.

18. I:109: ”Om natten derpå drömde jag at man fick igen Boberg och at han kom till livs, hwilket gaf mig litet hopp; ehuru jag ej skötte så stort om drömmar.”

19. Már Jónsson 2020, 133.

kennellyt Stenberg uneksi lisäpalkkiosta seurakunnan kolehtirahoista, minkä hän saikin hie-
man myöhemmin. Hän ihmetteli, kuinka pian uni
oli toteutunut, ja toisti uniensa useasti käyneen
toteen (II:306, 315).

Teologian ylioppilaalle Raamattu ja kirkkohis-
toria tarjosivat esikuvia ja tulkintamalleja näyille,
profetioille sekä enneunille, joista etenkin Vanha
Testamentti sisälsi useita esimerkkejä.²⁰ Pappis-
vihkimyksen jälkeen ja maisteripromootionsa
kynnyksellä Stenberg itse koki Pyhän Hengen
läsnäolon, kun hän oli rukoillut pitkään Karjaan
kirkossa Jumalalta johdatusta tulevaisuudelleen.
Rukouksensa aikana hän uskoi moneen kertaan
kuulleensa siipien lepatusta yläpuoleltaan
kirkossa. Koska ei ollut näkynyt lintua, hän oli
tulkinnut Pyhän Hengen olleen läsnä ja Luoja
kuulleen rukoukset (II:366–368).

Koska Pehr Stenberg ja hänen aikalaisensa
ajattelivat unien potentiaalisesti ennustavan
tulevaa, ne vaikuttivat ihmisten käytökseen. Ker-
tomuksia unista saatettiin siksi käyttää myös toi-
veen ja mielipiteen epäsuoraan ilmaisemiseen
sekä yrityksiin vaikuttaa ihmisten käytökseen.
Stenbergin toimiessa kotiopettajana Carpela-
neilla hänellä heräsi tunteita itseään 10 vuotta
vanhempaa Maximiliana Eleonora Carpela-
nia kohtaan. Neiti Carpelan oli ensin torjunut
Stenbergin kosiskelun, minkä jälkeen Stenberg
oli kuullut tämän mainetta tahraavia huhuja.²¹
Siksi Stenberg otti tähän etäisyyttä. Neiti Carpe-
lan vaikutti Stenbergin mielestä huolestuneen
etäisemmistä väleistä. Ensiksi hän ennusti Sten-
bergille kahvinporoista surua (II:180). Tämän
jälkeen neiti Carpelanin veljenpoika, Stenbergin
nuori oppilas, väitti nähneensä unta Stenbergin
palkanalennuksesta. Nuoren Carpelanin mukaan
Maximiliana Eleonora oli unessa uhannut sopia
kenraali Carpelanin kanssa, että Stenbergin epä-
vakaan luonteen vuoksi palkka alennettaisiin
33 riikintaalerista 16 killingistä 33 riikintaaleriin
(II:201).

Stenberg reagoi tähän epäilemällä pojan unen
aitoutta. Hän uskoi, ettei pojan tarina unesta
ollut tosi, vaan että neiti Carpelan oli manipuloi-
nut veljenpoikansa kertomaan keksitystä unesta
vaikuttaakseen Stenbergin toimintaan. Vaikka

Stenbergin kiinnostus olikin jo laantunut, luuli
tämä naisen toivovan tunteiden elpymistä ja
Stenbergin kääntymistä taas hänen puoleensa
ainakin oman taloudellisen etunsa vuoksi. Unesta
kertomisella pyrittiin luultavasti vaikuttamaan
käytökseen silloinkin, kun Stenbergin isä kirjoitti
uneksineensa useasti poikansa kotiinpaluusta.
Hän halusi välittää pojalleen viestin, että tätä
rakastettiin, ikävöitiin ja toivottiin käymään. Kirje
vaikutti halutusti: se lisäsi Stenbergin koti-ikävää
ja pohdintoja kotona vierailusta (I:448). Visiitti
toteutuikin aikanaan.

Koska unien ajateltiin olevan mahdollisia
enteitä tulevasta, niillä oli toisinaan valtaa ihmis-
ten emootioihin, asenteisiin ja käyttäytymiseen.
Siksi keskustelussa esitetyt kertomukset unista ja
niiden tulkinnoista saattoivat toisinaan olla keino
(yrittää) vaikuttaa toisiin ihmisiin 1700-luvulla.
Vaikka uniin luottaminen oli Stenbergin mie-
lestä järjetöntä, niitä ei pitänyt hänen mukaansa
ylenkatsoakaan, koska ne saattoivat saada selityk-
sensä ajan myötä (I:390). Unien potentiaali vai-
kuttaa ihmisiin toteutui siis toisinaan Stenbergin
muistelmissa.

Kotiopettajan toiveunia ja painajaisia erisäätyisestä lemmeistä

Pehr Stenberg toimi vuosikausia kotiopettajana
useissa suomalaisissa aatellisperheissä rahoit-
taakseen opintonsa. Hän rakastui säännön-
mukaisesti perheiden tyttäriin tai lähisukulai-
siin. Stenbergin tunteet inspiroivat hänen uni-
aan: ne olivat useimmiten miellyttäviä, kuten
lemmenhetkiä rakastetun kanssa, mutta joskus
levottomia painajaisia siitä, että hänen epäsää-
tyinen rakkautensa oli paljastunut. Joitain mär-
kiäkin unia Stenberg kirjasi nähneensä.

Ensimmäisessä työpaikassaan hän rakastui
naapuruston Aminoffien aatellisperheen van-
himpaan tyttäreen (esim. I:254). Opettaessaan
seuraavaksi majuri Gripenbergin poikia hän
rakastui näiden sisareen Albertina Eleonoraan
(1763–1836). Stenbergin tunteita neiti Carpelania
kohtaan käsiteltiinkin jo yllä. Köyhän teologian
opiskelijan haaveet avioliitosta aatellisneidon
kanssa olivat tuohon tuomittuja, vaikei hän
tätä itse ymmärtänytkään. Aatelliset ihastuksen

20. Esim. 1. Moos. 37:5–11, Daniel 2:1–47. Tästä lisäksi esim. Plane & Tuttle 2013, 9–10; Pigman 2019, 87–88; Már Jónsson 2020, 136.

21. Tästä myös Lindblom 2021b, 300.

kohteet inspiroivat lukuisia kirjattuja unia toisin kuin ahvenmaalainen ”mademoiselle Wallin”, jota Stenberg kosi useasti 1788–1789. Pehr Stenbergille epäsäätyinen rakkaus muodostui toistuvaksi levottomien unien teemaksi etenkin hänen tultuaan Gripenbergeille. Tutkijat ovatkin todenneet Stenbergin avioliittohaaveiden olleen koulutus- ja sivistystavoitteiden rinnalla koko Suomessa oleskelun ajan.²² Stenbergin pitkä oleskelu yläluokkaisissa perheissä avasi ehkä uusia mahdollisuuksien ovia, ajatuksen, että hän voisi avioliiton kautta nousta parempaan asemaan. Toisaalta aatelitalouksissa asuminen kasvatti hänen sosiaalista alemmuudentuntoaan ja paljasti tehtyjä etikettivirheitä (esim. I:327–329).²³

Ensimmäisen lemmenunensa Stenberg kirjasi vuonna 1780, kun hän yöpyi Aminoffien katon alla Poikon kartanossa. Stenberg oli loikoillut pehmeässä rymättyläläisessä vieraskamarin vuoteessa haaveillen ihastuksestaan ennen nukkumaanmenoa. Yöllä hän näki unta tästä. Tytön leskeytynyt äiti laittoi tyttärensä käden Stenbergin kädelle sanoen haluavansa näin palkita Stenbergin kunnollisuuden (beskedlighet).²⁴ Kun Stenbergille ennustettiin korteista hänen olevan kovasti naisten mieleen, hän sai tästä voimaa ihastuksen tunteisiinsa neiti Aminoffia kohtaan (I:255). Vaikka Stenberg kielsi jälleen luottavansa uniin ja koki öisten näkyjensä olevan illan haaveilujensa jatkumoa, hän tunnusti unensa lisäävän kiintymystä tyttöä kohtaan (I:278–279). Silti epäsäätyisen avioliiton mahdottomuus masensi häntä.

Majuri Gripenbergilla taas oli ensimmäisestä avioliitostaan neljä tyttäret. Stenbergin edeltäjä oli salaa kihlautunut heistä vanhimman kanssa ja saanut lähtöpassin (I:312–313, 322–323). Stenbergin oma mielietty oli tyttäristä toiseksi nuorin. Ensimmäisessä neitosiin liittyvistä unistaan tammikuussa 1781 Stenberg uneksi heränneensä siihen, että toiseksi vanhin neideistä, Johanna Gustava, suuteli hänet hereille (I:320–321). Unessa Stenberg havahtui majuri Gripenbergin salissa, jossa kaikki tämän neljä täysikasvuista tyttäret ympäröivät häntä. Johanna Gustava puhui hänelle hellästi, ja muutkin katselivat häntä suo-

peasti välinpitämätöntä Evaa lukuun ottamatta. Sitten huoneeseen tuli rouva Gripenbergin kama-ripiika, joka kanteli tästä majurille.

Unisiirtymä heitti Stenbergin yksin ulos pihalle. Siellä suuttunut majuri haastoi hänet oikeuteen, jonka tuomareina istui kunnianarvioisia vanhoja herroja tuntemattomassa, majurille kuuluneessa kartanossa. Sen piirteitä Stenberg kuvasi tarkoin. Neitien Gripenbergin ollessa sisällä kartanossa hän käveli ulkopuolella edestakaisin toivoen tapaavansa ”oman neitinsä”. Vihdoin kaksi nuorinta Gripenbergin tyttäret tuli ulos. Stenberg joutui sitten itse tuomarien kuultavaksi vailla tilaisuutta keskustella neitien kanssa. Hänellä ei ollut juuri sanottavaa puolustukseksi. Tuomarikomissio vetäytyi taas sisään, kunnes tuomarit ja majuri Gripenberg astuivat ulos taluttaen kädestä nuorinta tyttäristä, Magdalena Juliana. Majuri antoi tytön käden Stenbergille. Komissio oli päättänyt Stenbergin saavan tämän puolisoiksi. Stenberg olisi ennemmin toivonut ”omaa neiti Albertinaansa” mutta oli kuitenkin tyytyväinen tulokseen. Hän talutti tyttöä käsi-kynkässä tasaista tietä pitkin, kunnes he tulivat suurelle kivikirkolle, joka muistutti Uumajan maaseurakunnan kirkkoa. Pari asteli kirkon suuntaisia, pappilaan johtavia kiviportaita. He tulivat kiviholville tai huoneeseen, jossa oli kivilattia. Siinä puolestaan oli muutamia pieniä neliönmuotoisia reikiä. Stenberg jäi huoneeseen unen päättyessä.

Pian sen jälkeen Stenbergillä oli miellyttävämpi uni neiti Gripenbergistä heti mietiskelyään illalla rakkauttaan tähän (I:326). Hän ei voinut luopua toivostaan saada tämä vaimokseen, vaikka majuri-isän suostumuksen saaminen liittoon olisikin vaikeaa. Kiitollisena hän luotti kohtalonsa Jumalan käteen. Yöllä hän näki ”kaunista ja ihanaa” unta heräämisestä siihen, että Albertina oli polvillaan hänen sänkynsä vieressä. Tyttö oli tarttunut hänen käteensä suudellen sitä lempeästi ja puhellen hänelle hellästi. Stenberg arveli unen seurauksen edellisen illan ”eloisista tunteista”. Toistettuaan, ettei koskaan ollut luottanut uniin, hän kuitenkin kehotti lukijaa kuvittelemaan, millaisen vaikutuksen uni oli tehnyt nuo-

22. Elgh & Stenberg 2011, 6; Stenberg 2011, 17–18; Björkman 2016, 114–115; Arvidsson 2019, 345–347; Lindblom 2021b, 283–284.

23. Ks. myös Hollsten 2020, 163–166; Jennica Thylin-Klaus, Pehr Stenbergs två resor. *Historisk Tidskrift för Finland* 105 (2020), 234–242, erit. 238–239.

24. Sanalla ”beskedlighet” on monia merkityksiä, mm. hyvyys, tyyneys, rauhallisuus, ystävällisyys ja vaatimattomuus. Svenska Akademiens ordbok, http://www.saob.se/artikel/?unik=B_1325-0204.320Y (8.11.2022).

reen sydämeen. Uni täytti hänet ilolla, eikä hän ollut voinut pitää sitä muuna kuin onnekaana ennusmerkinä. Maaliskuun 1782 lopussa Stenberg kirjasi, kuinka hän oli unessa ollut Albertinan kanssa kävelemässä käsikynkkää maantiellä Haistilan kartanon lähellä. Tätä seurasi samana päivänä iloinen jälleennäkeminen hyvän ystävän kanssa (I:398).²⁵

Uniin liittyivät myös nuoren Stenbergin satunnaiset tahattomat yölliset siemensyöksyt (evacuaciones involuntaria nocturnæ) (I:444–445). Ne hän kirjasi ylös vilpittömyyden hengessä, joskin häveliäisyssyistä latinan kielellä. Papiksi opiskelevaa ja siveellistä elämää tavoittelevaa Stenbergiä ejakulaatiot huolestuttivat. Tosin Emanuel Swedenborgin kirjasi unipäiväkirjaansa eroottisia unia.²⁶ Teologit olivat pohtineet märkien unien moraalista dilemmaa jo varhaisten kirkkoisien ajoista lähtien. Oliko seksuaalisesti virittyneen unen näkeminen ja yöllinen siemensyöksy laskettavissa näkijänsä synniksi, synnittömäksi vai jotain siltä väliltä?²⁷ Stenberg kuitenkin lohdutautui ajatuksella, että siemensyöksyt tapahtuivat tahdonvastaisesti ja olivat tulkittavissa ihmisen sisäsyntyisen heikkouden ilmaukseksi.

■ Kuva 1. Uumajan maaseurakunnan kirkko (Backenkyrkan) koillisesta päin. Unessa Pehr Stenberg käveli yhdessä Magdalena Juliana Gripenbergin kanssa vanhalle kivikirkolle, joka muistutti Uumajan maaseurakunnan keskiaikaista kivikirkkoa. Valokuva Ekdahls norrländska samling -kokoelmassa säilytettävästä piirroksesta, Riksantikvarieämbetet, Ruotsi. Wikimedia Commons.

Myöhemmin Stenberg näki kummallista – ilmeisesti taas seksuaalivärätteistä – unta (besynnerlig dröm) nukuttuaan opiskelijaystävänsä kanssa. Tämä inspiroi Stenbergiä keskustelemaan saman ystävän kanssa inhimillisestä hauraudesta sekä uskonnon ja järjen roolista synnin sekä eläimellisten halujen hillitsijöinä (I:445). Ilmeisesti levottomat unet edustivat näitä syntisiä haluja.

Syksyllä ja talvella 1782–1782 Stenberg näki muitakin rauhattomia unia. Lokakuun painajaisessa majuri Gripenberg oli saanut vihiä kotiopettajansa luvattomista tunteista tytärtään kohtaan. Tästä suuttuneena Gripenberg oli vanginnut miehen kartanoonsa. Stenberg heräsi levottomana, mutta erittäin huojentuneena huomattaessaan kaiken olleen vain unta (I:444). Toisessa painajai-

25. I:398: "I slutet af Martii Månad drömde jag en natt huru jag promenerade på Landswägen österut ifrån Haistila och ledde min Fröken under armen och hade derwid öfvermättan nöjsamt m. m.:"

26. Benz 2002, 178, 184.

27. Esim. James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. University of Chicago Press 1987, 166, 400–401; Charles Stewart, *Erotic Dreams and Nightmares from Antiquity to the Present*. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 8:2 (2002), 279–309; G. W. Pigman III, *Conceptions of Dreaming from Homer to 1800*. Anthem Press 2019, 75–83, 90. Eroottisista unista myös Charis Messis, *Fluid Dreams, Solid Consciences*. *Erotic Dreams in Byzantium*. Teoksessa George T. Calofonos & Christine Angelidi (toim.) *Dreaming in Byzantium and Beyond*. Ashgate 2014, 187–205.

sessä majuri oli kuullut Stenbergin ihastuksesta ja oli aikeissa lyödä häntä. Stenberg heräsi taas erittäin helpottuneena, mutta pelkäsi unen toteutumista, jos majuri saisi kuulla hänen tunteistaan. Varovaisuus olisi tärkeää (I:450). Stenberg koki ehkä unensa enteellisinä. Gripenbergit eivät näet suinkaan hyväksyneet pennitöntä ex-kotiopettajaansa tyttärensä kosijaksi ja kirjeenvaihtokomppaniksi, kun tämän ihastus valkeni heille.

Vietettyään väli vuoden kotiseudullaan Stenberg palasi Suomeen jatkamaan opintojaan. Hän ei silti ollut unohtanut Albertinaa, josta uneksi taas syksyllä 1785 (II:95). Unessa Stenberg pyysi puolisoonsa tyttöä, joka vastasi lempeästi kosijalleen: ”En halua sanoa ei, mutten myöskään uskalla sanoa kyllä.”²⁸ Stenbergin kosiouksen kohde hieman ennen tätä oli Christina Juliana Rabenius (1766–1828), Stenbergin ”suloinen toive” (II:79). Unessa hovioikeudenneuvos Georg Ehrenmalm (1722–1807) ja tämän vaimon sisarentytär neiti Rabenius suhtautuivat suopeasti kosintaan. Stenberg totesi piristyneensä unesta, ja toivoi sen enteilevän hyvää. Aikaisemmin hän oli kuullut neidin kosijoita koskevan ennustuksen, johon kiisti uskovansa. Silti hän spekuloi, oliko hän ennustuksen tarkoittama toinen vai kolmas kosija (I:499). Pikainen lähtö talosta kuitenkin odotti työnantajan saatua tietää Stenbergin tunteista neitoa kohtaan. Ennustuskaan ei toteutunut, kun neiti Rabenius kuoli naimattomana.

Stenbergin muuttuneet tunteet myöhempää ihastusta, neiti Carpelania kohtaan ahdistivat häntä kovasti. Siksi hän kirjoitti nähneensä painajaisia (oroades af elacka drömmar), joista eräessä häntä oli ammuttu kummankin käsivarren läpi (II:180). Vaikka Stenberg yritti kuitata ne vain ”merkityksettömiksi tai vähämerkityksellisiksi” uniksi, hän myönsi niiden huolettavan ja surettavan itseään. Erityisesti häntä masensi vanhan ja köyhän luutnantin uni, jossa Stenberg ja neiti Carpelan avioituivat (II:180). Unesta ahdistunut ja tuskainen Stenberg päätyi itkemään salaa. Aikalaiset kokivat yleisesti, että lemmensurut vaikuttivat niistä kärsivien terveyteen ja mielialaan, minkä Stenberg itsekin osoitti käytöksellään todeksi.²⁹

Stenberg työsti ajatuksia ja mielialoja paljon unissaan. Ne taas vaikuttivat häneen vahvemmin kuin mitä hän myönsi. Osoituksena tästä Stenberg kirjasi tiiviimmin uniaan (9 hänen 16 unestaan) tammikuusta 1781 tammikuuhun 1783. Tällöin hän haaveili liitosta neiti Albertina Eleonoran kanssa toimiessaan kotiopettajana Gripenbergillä. Toinen intensiivinen unien kirjaamiskausi (neljä unta, josta yksi hänen omansa) ajoittui joulukuusta 1786 tammikuulle 1787. Tällöin hän teki henkistä eroa ihastuksestaan neiti Carpelanista.

Stenberg ei suinkaan ollut ainoa tulevasta puolisostaan uneksija. Lääkäri Urban Hjärne (1641–1724) oli suunnitellut avioituvansa varakaasti, mutta unessa hän viettikin häitään kauniin ja nuoren, mutta köyhän neidon kanssa. Vuonna 1676 uni toteutui, ja myöhemmin Hjärne kertoi asiasta omaelämäkerrassaan.³⁰ Stenbergin vaihtuviin aatellisneitoihin liittyvät romanttiset haaveudet ja levottomat painajaiset päättyivät omaelämäkertaan siltä varalta, että lemmen tunteet saisivatkin vastakaikua. Myöhempi avioliitto olisi tehnyt niistä enteellisiä.

Taistelu käärmettä tai tulta vastaan – enneunia rakkaudesta ja avioliitosta

Vuonna 1775 Stenbergin kaunistu serkkutyttöä Magdalena Nordströmiä (1756–1804) kosiskeli moni mies. Eräs heistä, Uumajan kaupunginurkuri Carl Stenman (1745–1827), kertoi unensa Magdalenan äidille ja Stenbergille (I:88). Uni oli Stenbergin kirjaamista unista aivan ensimmäinen. Siinä Carl Stenman istui vanhan purjealuskuksen kajuutassa, kun sinne kiemurteli iso käärme, jota mies ei intensiivisestä taistelustaan huolimatta onnistunut surmaamaan. Sitten uni siirsi hänet Nordströmien naapuritaloon, jossa hän jatkoi kauan kamppailua käärmettä vastaan. Hän ei kuitenkaan kyennyt muistamaan, päättyikö taisto lopulta hänen voittoonsa vai ei.

Magdalenan äiti tarjoutui tulkitsemaan unta, ja tähän tarjoukseen Carl Stenman tarttui mielellään. Äiti väitti olevan yleisesti tiedettyä, että käärmeitä ja tulipaloja käsittelevät unet tarkoittivat rakkautta, mutta tulkinta edellytti tietoa siitä, kuinka uni päättyi. Käärmeen surmaami-

28. ”Nej vill jag icke gifwa; men ja wågar jag icke.” Kursiivi alkuperäinen.

29. Esim. Lindblom 2021b.

30. Äldre svenska biografier, 5. *Urban Hjärnes själfbiografi*. Uppsala Universitets årsskrift 1916, Program 4:2, 162–163.

nen enteili menestyksestä kosintaa, kun taas käärmeen pakeneminen paikalta vahingoittumattomana merkitsi kosiskelun tuloksettomuutta.³¹ Vastaavasti irti päässeen tulen onnistunut sammuttaminen oli tulkittavissa kosinnan kariutumiseksi, epäonnistuminen tulipalon suitsimisessa puolestaan menestykseksi kosiorintamalla. Tähän ei Stenman vastannut mitenkään. Seuraavana päivänä visiitillä ollut Carl Stenman ja Magdalena jäivät kuitenkin pitkäksi aikaa kahden keskustelemaan porstuaan. Neidon äiti esteli miestänsä menemästä ulos, koska hän halusi nuorelle parille kahdenkeskistä aikaa. Pehr Stenberg tulkitsi tämän niin, että urkuri Stenmanin uni alkoi käydä toteen. (I:88). On mahdollista, että Stenman ja hänen mielittynsä äiti kommunikoivat unikeskustelun kautta epäsuorasti edellisen tunteista jälkimmäisen tytärtä kohtaan. Jos näin oli, se ei kokemattomalle Stenbergille sellaisenaan näyttäytynyt.

Koska Stenberg muutti pian toisen sukulaisen luo asumaan, hän yllättyi kuullessaan parin viikon kuluttua kirkossa (I:90), kuinka Carl Stenmanin ja kauniin Magdalena-serkun avioliittokuulutukset julkistettiin. Kun Stenberg onnitteli kihlaparia, täti ihmetteli tulevalle vävypojalleen Carl Stenmanille, kuinka erikoista oli, että hänen tulkitemansa uni olikin koskenut hänen omaa tyttärtään. Täti myös väitti olleensa tällöin tietämätön kosinnasta. Nuorelle Stenbergille Magdalenan ja Carl Stenmanin häät saattoivat antaa esimakua siitä, kuinka unet saattoivat ennustaa menestystä rakkaudessa ja avioliittohaaveissa. Teema tuli tutuksi hänen tulkitessaan nuoruusvuosiensa rakkausunia ja -painajaisia.

Vuonna 1782 Stenberg kirjasi nähneensä itse painajaisen taistelusta käärmettä vastaan (I:398). Unessa hän oli istunut tuolilla kamarinsa ikkunan ääressä, kun suurehko käärme oli rajusti luikerrellut hänen jalkojensa ympäri. Huoneessa oleva kaakeliuuni oli muuttunut palavaa puupilkettä täynnä olevaksi liedeksi (spis). Liekit eivät olleet korkeita, mutta hiillos hehkui kuumana. Stenberg yritti tuntemattoman herran avustuksella nostaa käärmettä tuleen kepein ja pihdein. Karkuun pyrkinyt käärme saatiin pitkän kamppailun lopuksi

■ Kuva 2. Kaksi Pehr Stenbergin kirjaamaa unta kuvasi taisteluita käärmeitä vastaan. Ranskalainen Claude Audran III (1658–1734), punaliitupiirros. Mies nuijimmassa käärmettä. Inventaarionumero NMH CC 2374, Valokuva: Cecilia Heisser/Nationalmuseum, Ruotsi.

siirrettyä tulisijaan ja pidettyä siellä, kunnes se paloi hengiltä. Kun kuollut matelija vedettiin takaisin lattialle, sen kyljestä valui verta ja visvaa. Sitten uni siirsi Stenbergin nukkumaan sänkyynsä, kun vieras herra nosti kuolleen käärmeen käteensä ja asetti sen nukkujan paljaalle rinnalle. Käärmeen kylmyys värisytti Stenbergiä, mutta hän ei pelännyt. Stenberg kirjoitti haluavansa tulkita painajaisensa tätinsä ohjeen mukaan niin, että hänen rakkautensa neiti Albertina Gripenbergiin päättyisi onnellisesti.

Stenbergin tädin lisäksi toinenkin vanhempi ja sosiaalisesti ylempi nainen tulkitsi hänelle unta. Kun Stenberg istui emäntänsä, vapaaherratar Katarina Sofia Carpelanin (o.s. Strengberg, k. 1826) kamarissa, tämä kertoi hänelle hieman aiemmin näkemästään painajaisunesta (II:104). Vapaaherratar oli toisessa, Rymättylän Pakinai-sissa sijaitsevassa kartanossaan, jossa tuli oli irti toisessa rakennuksessa. Se paloi maan tasalle.

31. 1700-luvun englantilaisista käärmeunista, joissa käärme on joskus tulkittu falliseksi symboliksi, esim. Phyllis Mack, *Dreaming and Identity in the British Enlightenment*. Teoksessa Ann Marie Plane & Leslie Tuttle (toim.) *Dreams, Dreams and Visions. The Early Modern Atlantic World*. University of Pennsylvania Press 2013, 207–225, tässä 218–219. Ks. myös Stewart 2002, 284.

Kun nainen jonkun ajan kuluttua sekoitti hiiltyneeksi luulemaansa tuhkaa, sen alta paljastuikin vielä kätkeytyä tulta. Sitten toinenkin rakennus syttyi tuleen mutta sammui itsekseen, kun katto oli palanut. Vapaaherratar Carpelan tulkitse unensa Stenbergille seuraavasti: ”Sanotaan, että, kun nähdään unta tulesta, se merkitsee rakkautta. Saa nähdä, mitkä häät vielä täällä saamme.”³² Stenberg oli ajatellut (II:104), ettei ainakaan hän uskonut toteuttavansa unen ennustusta (spådom). On mahdollista, että vapaaherratar kertoi täysin spontaanisti unestaan. Stenbergin omaelämäkerrassa on kuitenkin esitetty, että joillain maininnoilla nähdystä unista oli syvempiäkin tarkoituksia. Siksi ei liene mahdotonta selittää vapaaherrattaren kertomusta unestaan ja sen tulkinnasta tunnusteluna. Hän saattoi käyttää unikeskustelua luodatakseen sen avulla Stenbergin reaktioita, havaintoja tai mahdollisia tunteita talon väkeen tai Carpelanin sukuun kuuluvaa naista kohtaan. Niitä ei tällöin vielä ollut, joskin niitä kehittyi ajan mittaan.

Unientulkintaoppaiden vai suullisen tulkintatradition varassa?

Mistä Stenbergin kirjaamat erilaiset unien tulkinnat olivat peräisin? Stenberg ei mainitse, että hän tai hänen keskustelukumppaninsa olisivat lukeneet unientulkintaoppaita. Niitä ja kirjoituksia enneunista oli laadittu vuosituhansien ajan antiikin Intiasta, Egyptistä, Mesopotamiasta ja Kreikasta lähtien.³³ Varhaisen uuden ajan Ruotsissakin oli saatavilla ruotsinkielisiä unien tulkintakirjoja. Esimerkiksi vuonna 1690 painettu ”En ny Drömme-book” tulkitse tulen näkemisen, tuleen joutumisen tai talon palamisen vahingon

enteiksi. Toisaalta tulen palamisen näkeminen merkitsi ”vihaa ilosta” (Wrede aff Glädie).³⁴ Kyytai tarhakäärmeistä uneksiminen puolestaan lupasi pian saatavaa suurta rikkautta.³⁵

Toisessa ruotsalaisessa unien tulkintakirjassa ”Ny Apomasaris Dröm-Book” (1701), jossa esiteltiin muinaisten intialaisten, egyptiläisten ja persialaisten unien tulkintaperinnettä, tulkittiin käärmeiden merkitsevän suuria tai pieniä vihollisia riippuen niiden koosta. Käärmeiden surmaamiseen päättynyt taistelu merkitsi vihollisen kukistamista Jumalan avulla. Talon palaminen poroksi puolestaan symboloi sitä, että talon herra tai -väki kuolisi(vat) joko sodan tai taudin vuoksi tai että valtakunnan hallitsija rankaisisi talon omistajaa.³⁶ Vuonna 1783 julkaistu swedenborgilaisen August Nordenskiöldin (1754–1792) ”Oneiromantien, eller Konsten at tyda drömar” puolestaan antoi käärmeille useita merkityksiä, kuten oveluuden, petoksen, erehdyksen, ihasituksen ja häikäistymisen, pahuuden sekä aistillisuuden.³⁷ Nordenskiöld selitti pienen tulen tarkoittavan onnea, mutta suuren tulen puolestaan onnettomuutta. Pahat henkilöt paloivat vihan ja koston liekeissä, hyvät taas rakkauden ja laupeuden tulella.³⁸

Kolmen yllä mainitun ruotsalaisen unikirjan käärmeisiin ja tuleen liittyvät selitykset eivät selvästikään olleet Pehr Stenbergin tuttavien tulkintojen pohjalla. Siksi selityksiä on etsittävä suullisesta unientulkintaperinteestä tai kulttuurista yleisemmin. Raamatussa käärme oli houkutelut Aatamin ja Eevan syntiinlankeemukseen, ja se oli paholaisen, ruumiillisten halujen ja houkutus symboli.³⁹ Tulipalouneet ovat helposti yhdistettävissä lemmen liekkeihin ja palavaan rakkauteen.

32. ”De säga, at när man drömmer om eld, så betyder det kärlek; få se hwad wi få för bröllop här.”

33. Esim. Charles Stewart, *Dreams and Desires in Ancient and Early Christian Thought*. Teoksessa Daniel Pick & Lyndal Roper (toim.) *Dreams and History. The Interpretation of Dreams from Ancient Greece to Modern Psychoanalysis*. Brunner-Routledge 2004, 37–56, tässä erit. 41–44; Steven M. Oberhelman, *The Dream-Key Manuals of Byzantium*. Teoksessa George T. Calofonos & Christine Angelidi (toim.) *Dreaming in Byzantium and Beyond*. Ashgate 2014, 145–159; Pigman 2019, 15–84.

34. Nimetön, *En ny Drömme-book, Thet är Uthläggelse på Drömmer, Och på hwilka man skal achta. Nu på Nytt försvenskat och förbättrat*. Lund 1690, 3v, 5.

35. Nimetön, *En ny Drömme-book* 1690, 6v.

36. Nimetön, *Ny Apomasaris Dröm-Book, They är En upsats på allehanda slags Drömmar Hwilka Man icke allenast efter the Indianers, Persers och Aegyptiers lära, har befunnit sanne, utan och af långlig förfarenheet och noga upteknande förmärkt, ofehlbart träffa in med sine uttydningar [...] af Heliander*. Nathanael Goldenaus Tryckerij 1701, 158–163, 254–255.

37. Nimetön [August Nordenskiöld], *Oneiromantien, eller Konsten att tyda drömar II*. Stolpiska tryckeriet 1783, 87–88. Nordenskiöldistä enemmän Martti Blåfield, Nordenskiöld, August. Teoksessa *Biografiskt lexikon för Finland*, <http://www.blf.fi/artikel.php?id=6283> (8.11.2022).

38. Nimetön [August Nordenskiöld], *Oneiromantien, eller Konsten att tyda drömar I*. Stolpiska tryckeriet 1783, 52.

39. Esim. 1. Moos. 3:1–15.

Toisaalta tulipalot olivat halkolämmityksen ja puutalojen maailmassa ainainen uhka, joka toteutuessaan tuhosi kokonaisia kaupunkoja näiden asukkaiden omaisuuden haihtuessa savuna ilmaan. Molemmat vaarat olivat 1700-luvun ihmisille todellisia. Stenberg oli itse seurannut tulipalon riehuntaa Turussa opiskellessaan. Lisäksi eräänä yönä syyskuussa 1782 hän heräsi Haistilan kartanon kamarissaan siihen, että huone oli täynnä savua. Kartanorakennuksen panimotuvassa oli syttymässä tulipalo, jonka Stenberg sai onnekaasti sammutettua (I:441–442). Hänellä oli myös omakohtaisia kokemuksia käärmeistä. Esimerkiksi kasvitieteellisellä opiskelijaretkellä Turun Akatemian professorin kanssa vuonna 1783 opiskelijat tappoivat käärmeen, jonka professori nylki (I:478).

Stenbergin kirjaamat unet olivat erittäin konkreettisia ja pohjasivat hänen omaan kokemusmaailmaansa. Vaikka niissä oli unisiirtymiä paikasta toiseen, mitään kovin mielikuvituksellista tai fantastista ei niissä ollut toisin kuin esimerkiksi Swedenborgin ja englantilaisen pappismies Ralph Josselinin (1616–1683) apokalyptista symboliikkaa sekä Sæmundur Hólmin puhuvia irti leikattuja päitä, paholaisia ja eläimiä sisältävissä unissa.⁴⁰ Unimaailma käsitteli – ymmärrettävää kyllä – hänen pelkojaan ja tunteitaan osin itse koettujen kokemusten ja mielikuvien, osin laajemman kulttuurisen kehikon kautta. Olihan unimaailman tulkinta osa aikakautensa kollektiivista kulttuuria.

Valtiollisia unia ja väkivaltaisia painajaisia

Vaikka valtaosa Pehr Stenbergin kirjaamista unista liittyikin rakkauteen, jotkut häntä huolestuttaneet unet käsittelivät kokonaan muita aiheita. Stenberg oli syyskuussa 1782 saanut ystävältään kirjeitse tiedon, että kuningatar oli synnyttänyt prinssin, Smålandin herttua Karl Gustavin (1782–1783) (I:439). Kevättalvella 1783 hän uneksi olevansa Tukholman kuninkaanlinnassa isossa pimeässä huoneessa, jossa oli erilaisia ihmisiä. Kaikki odottivat jotain kamarista, minkä Stenberg tulkitsi liittyvän siihen, että joku oli lapsivuoteessa. Samassa paikalle tuli naisia, joilla oli pieni vauva rasiassa, ja jotka kulkivat huoneen halki. Lapsessa oli kuitenkin jotain vialla, mikä ei

■ Kuva 3. Pehr Stenberg näki epätavallista valtiollista unta, jonka hän tulkitsi liittyvän vain seitsenkuukautiseksi eläneen prinssi Karl Gustavin syntymään ja kuolemaan. Gustaf Lundberg (1695–1786), pastellityö. Karl Gustav (1782–1783), Ruotsin prinssi, Smålandin herttua. Inventaarionumero NMGrh 1591, Nationalmuseum, Ruotsi. Wikimedia Commons.

miellyttänyt ihmisiä. Stenbergin mukaan paikkakunnalle tuli pian tieto pikku prinssin kuolemasta, ja kansaa kehoitettiin jättämään hänet pois yleisistä rukouksista kuningasperheen puolesta. Stenberg koki taas saaneensa selityksen unelleen (I:455).

Vuonna 1782 Stenberg kirjasi samalta yöltä kaksi Kauttuan ruukilla nähtyä poikkeuksellisen väkivaltaista unta (I:386). Hän oli muuten nukkunut hyvin, mutta aamuyöstä häntä oli vaivannut painajainen. Joku oli ajanut häntä takaa pitkin suurkaupungin, mahdollisesti Turun, katuja paljastettu miekka kädessään. Stenberg pakeni henkensä kaupalla piiloutuen lopuksi porttiliiteriin. Sieltä takaa-ajaja kuitenkin löysi hänet

40. Burke 1973, 339–340; Már Jónsson 2020, 135–137.

aikoen lävistää hänet terällään. Joku kuitenkin pelasti Stenbergin ja hän pakeni professorin taloon.⁴¹ Aamupalapöydässä Stenbergin isäntä, Kauttuan patruuna Johan Parmen Timm (1742–1801) tunnusti painajaisen vaivanneen häntäkin samaisena yönä. Unessa vanha mies oli ratsailla seurannut nuorta miesratsastajaa, jonka hän oli lyönyt maahan hevosen selästä ja pahoinpidellyt.

Stenberg häkeltyi unien yhtäläisyyksistä. Halusiko Jumala ehkä varoittaa tulevan onnettomuuden uhasta? Hän toivoi Herran suojelusta uhkia ja turmiota vastaan. Stenbergin jatkaessa matkaansa määränpäähensä Turkuun unet olivat edelleen pinnalla hänen ajatuksissaan ja hän päätti olla varuillaan toimissaan. Palattuaan opiskelukaupunkiinsa Turkuun Stenberg vieraili tervehdyskirroksella osakuntalaistensa asunnoilla (I:390). Kahta näistä hän ei tuntenut entuudestaan erityisen hyvin, mutta Stenbergin saavuttua sisään he tervehtivät häntä vuorotellen erittäin ystävällisesti suudelmalla. Alemmuuskompleksinen Stenberg hämmencyi näin odottamattomasta sydämellisyydestä, koska katsoi itsensä heitä vähäisemmäksi. Muistaen tuoreen ja masentavan Kauttuan painajaisunensa hän pelkäsi joutuneensa säätyasemassa ylempien opiskelutovereiden pilkan ja ivan kohteeksi. Kun hän sitten ymmärsi miesten olevan vilpittömiä, hän ilahtui heidän ystävällisyydestään sitäkin enemmän. Kauttuan painajaisuni vaikutti samoin levottoman Stenbergin reaktioon, kun hänen opiskelutoverinsa tuli erittäin masentuneena pyytämään lohtua. Unensa edelleen muistava Stenberg pelkäsi tämän olevan opiskelijajäynää hänen pilkkaamiseen. Hän kuitenkin katui käytöstään havaittuaan toverinsa melankolian olevan aitoa (I:415).

Eräs uni alkoi tulkintani mukaan painostavana, mutta muutti luonnettaan voimauttavaksi. Se sijoittui Stenbergin ensimmäiseen koulu-kaupunkiin Uumajaan ja tarkemmin sen tapulisatama Rataniin. Stenbergin setä Lars Persson Ström työskenteli siellä virkamiehenä meritullissa. Unessa Stenberg rakensi sedän taloon uusia koreita rappusia ennen kuin uni siirsi hänet sataman eteläpuolella olevan luodon lähelle. Vedessä

sijaitsi kookas, punamullalla maalattu puinen rakennus, johon pääsi maalta ainoastaan pors-tuan kynnykselle vievää kapoista kahden tuuman levyistä lautasiltaa pitkin. Uimataidoton Stenberg joutui tasapainoilemaan sitä pitkin taloon, mutta melkein huojahti mereen puolenvälin kohdalla. Onneksi hän sai suoristuttuaan tasapainonsa takaisin. Porstuaan saavuttuaan hän nousi portaita ylös katon alle. Sitten uni päättyi. Muistiinpanoissaan Stenberg totesi voivansa vastaisuudessa osoittaa unen toteutumisen (I:527–528).

Pehr Stenberg lienee laillani tulkinnut uhkaavan vedenylityksen kapeaa lankkusiltaa pitkin hyveen kaidalla tiellä tasapainoiluna. Horjahtaminen merkitsisi lankeamista ja tuhoa. Vaarallinen tie päättyi kuitenkin onnekaasti maaliin, ja nousu portaita pitkin ylös saattoi tarkoittaa hyveen voittoa ja nousua autuaiden joukkoon taivaaseen – tässä tapauksessa myös papinvirkaan. Avoimen uskonnolliset elementit puuttuvat kuitenkin Stenbergin kirjaamista unista, mikä on ehkä hieman yllättävää teologian opiskelijalta.

Silti Stenberg kuvasi eri yhteyksissä uskonnollisia kokemuksiaan. 1700-luvulla eli vielä ikaikainen käsitys siitä, että henkimaailman voimat tai Jumala kommunikoivat ihmisten kautta unien välityksellä. 1600-luvulla pappi Ralph Josselin kirjasi päiväkirjaansa uskonnollisiakin unia poh-tien niiden merkitystä. Seuraavalla vuosisadalla irlantilainen kveekari John Rutty koki unen kautta syvän ja voimauttavan uskonnollisen kokemuksen. Vaikka järki ja rationaalisuus valtasivat alaa, usko maagiseen ja yliluonnolliseen vaikutti vielä vahvasti unien tulkintakulttuuriin. Stenbergin lailla useat 1700-luvun ihmiset suhtautuivatkin kaksijakoisesti uniin enteinä.⁴²

Levottomat unet ja niiden tulkinnat Stenbergin sosiaalisten suhteiden peilinä

Vaikka nuori Pehr Stenberg kirjoitti toistuvasti varauksellisuudestaan uniin tulevaisuuden enteinä, hän silti kirjasi elämäntarinaansa monia unia, joiden katsoi saaneen selityksen tai käyneen myöhemmin toteen. Unet saivat omaelämäkerrassa seuraa ennustuksista ja povauk-

41. Stenbergillä itsellään ei vaikuttanut olleen pelottavia kokemuksia öisin melko rauhallisesta Turusta, ks. Panu Savolainen, *Stadsrummet och miljöupplevelsen i Pehr Stenbergs levernebeskrivning under studieåren i Åbo (1778–1789)*. *Historisk Tidskrift för Finland* 105 (2020), 209–233, tässä 219–220.

42. Crawford 2004, 94–96; Plane & Tuttle 2013, 2, 12–15, 20; Mack 2013, 207–212, 220–224; Pigman 2019, erit. 2–5, 159–204.

sista, jotka olivat osin viihteellisiä ja leikkimielisiä, osin vakavasti otettuja. Stenberg pyrki selittämään, miksi hän oli nähnyt tietynlaisia unia. Hän pohti lisäksi, olisivatko ne enteellisiä vai eivät.

Pehr Stenberg keskusteli usean sukulaisten ja tuttavien kanssa unista ja niiden tulkinnoista. Tuttavat esittivät käsityksiään taistelua käärmeitä tai tulta vastaan käytyjen unien tulkintasympoliikasta. Niiden katsottiin merkitsevän rakkautta ja kosintaa, mutta ne eivät ainakaan suoraan vaikuta pohjanneen aikakauden unitulkintakirjallisuuteen. Luultavasti suullinen tulkintaperinne pohjautui yleisempään uskonnollis-kulttuuriin symboliikkaan.

Stenberg kuvasi ja tulkitsi myös unikertomuksia tilannekohtaisesti, osana ihmisten välistä vuorovaikutusta. Stenberg epäili ainakin kerran, että hänelle kerrottu uni oli keksitty, ja että sitä käytettiin keinoina vaikuttaa häneen, jotta hän käyttäytyisi toivotulla tavalla. Unikertomuksia ja -tulkintoja saatettiin toisinaan ehkä käyttää myös keskustelunavauksina luotaamaan keskustelukumppanin tunteita ja aikoja. Unet herättivät tunteita näkijöissään tai vahvistivat näkijänsä (tai kuulijoiden) käsityksiä ja tunteita sekä näin ollen osaltaan motivoivat näiden toimintaa.

Levottomat unet vaikuttivat kiistatta merkittävästi Stenbergin mielialaan ja tulkintoihin myöhemmistä sosiaalisista tilanteista. Etenkin eräs väkivaltainen painajainen vaikutti hänen suhteisiinsa opiskelutovereihin, koska se lietsoi hänen epävarmuuttaan ja alemmuudentuntoaan. On erikoista, ettei Stenberg kertaakaan kirjannut uskonnollista unta omaelämäkertansa ensimmäisiin kirjoihin, vaikka hän opiskeli papiksi ja hänen kutsumuksensa niissä olikin muuten vahvasti läsnä. Tässä hän poikkesi esimerkiksi Emanuel Swedenborgista. Kukaan hänen sukulaisistaan ei myöskään esiintynyt hänen kirjaamisensa unissa toisin kuin Sæmundur Hólmilla.⁴³

Suurin osa Stenbergin itse näkemistä ja kirjaimista levottomista unista liittyi siihen, että hän

ihastui viiteen eri aatelisneitoon toimiessaan kotiopettajana 1780–1787. Rakkausunien määrä johtui luultavasti Stenbergin nuoruudesta ja epävarmasta elämäntilanteesta. Hyviin naimisiin haluava Stenberg käsitteli unissaan intensiivisesti niitä ristiriitaisia tunteita, joita epäsäätyisen rakkauden ja avioliiton mahdollisuus herätti hänessä ja ympäristössä useiden vuosien ajan.⁴⁴ Rakkaus inspiroi useita miellyttäviä unia, mutta myös painajaisia. Stenberg näyttää kirjanneen rakastettujaan käsitteleviä unia sekä painajaisia siltä varalta, että suhde johtaisi myöhemmin avioliittoon. Tällöin ne olisivat olleet tulkittavissa enteiksi.

Stenbergin kirjaamat levottomat unet vaikuttivat häneen epätavallisen paljon. Silti on syytä muistaa, etteivät ne edustane kuin murto-osaa hänen unikokemuksistaan.⁴⁵ Näilläkin varauksilla Pehr Stenbergin ”Lefwernes beskrifning” avaa poikkeuksellisen monipuolisen ikkunan 1700-luvun elämäntilanteeseen. Kuten tämä artikkeli osoittaa, muisteluiden runsaudensarvesta riittää anteja myös unien kulttuurisesta merkityksestä kiinnostuneille.

Tekijä kiittää lämpimästi artikkelin kolmea anonyymiä arvioitsijaa, HAikin toimitusta, Marko Lambergia, Már Jónssonia, Kirsi Kanervaa, Anu Korhosta, Kaarina Koskea sekä Nalle Valtialaa kirjallisuusvinkeistä ja osuvista kommentteista käsikirjoituksen aikaisempiin versioihin. Artikkelin on Suomen Akatemian tutkimushankkeen Legal Literacy in Finland ca. 1750-1920: A Case of Popular Legal Learning in Premodern Europe (nro 309055) sivutuote.

OTT Mia Korpiola on oikeushistorian professori Turun yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa.

Sähköposti: mia.korpiola@utu.fi.

43. Már Jónsson 2020, 135, 146–147.

44. Unien roolista kulttuuristen kokemusten pelkojen ja henkilökohtaisten tai ammatillisten ongelmien käsitteijänä esim. Burke 1973, 332; Anthony F. C. Wallace, Xanadu. Dreams of the Dark Side of Paradise. Teoksessa Ann Marie Plane & Leslie Tuttle (toim.) *Dreams, Dreamers and Visions. The Early Modern Atlantic World*. University of Pennsylvania Press 2013, vii–xiv, tässä viii; Már Jónsson 2020, 137–140, 147–148.

45. Uniaiheista ja niiden edustavuudesta esim. Burke 1973, 334–339.

Kirsi Kanerva

”Hirvittävät unet”

Käsityksiä pahoista unista 1800-luvun lopun Suomessa¹

Unille annetut merkitykset ja käsitykset niiden syistä vaihtelivat 1800-luvun Euroopassa. Tiede oli kiinnostunut unien yhteydestä luovuuteen ja mielikuvitukseen sekä toisaalta hulluuteen ja muihin sairauksiin. Monissa yhteyksissä unille annettiin yhä uskonnollisia selityksiä. Näiden selitysmallien rinnalla eli edelleen käsitys kehon ulkopuolisista toimijoista unenaikaisiin kokemuksiin vaikuttavina tekijöinä. Esimerkiksi suomalaisissa kansanuskomuksissa ahdistavat yölliset kokemukset yhdistettiin kehon ulkopuoliseen painajaisolentoon, jota ruotsinkielisessä perinteessä kutsuttiin *maraksi*: tämä nousi nukkuvan ihmisen rinnalle ja painoi ja ahdisti nukkuvaa, joka ei kokemuksensa aikana pystynyt liikkumaan. Osa myös uskoi unien mahdollisuuksiin kertoa tulevasta tai tuoda ihmisille jotain muuta tähdellistä tietoa.²

Kiinnostus uniin näkyy myös Suomessa 1800-luvun ruotsinkielisessä kaunokirjallisuudessa, josta löytyy useita unikuvauksia. Osa niistä kertoo myös epämiellyttävistä, kammottavista, ahdistavista ja vastenmielisiksi koetuista unista, joita voitaisiin kutsua painajaisiksi ja pahoiksi uniksi. ”Painajaista” merkitsevä sana *mardröm* kuitenkin alkaa esiintyä kirjallisuudessa vasta 1800-luvun loppupuolella. Tätä ennen erillistä termiä nykymerkityksen mukaiselle ”painajaiselle” ei vielä ollut.³

Tässä artikkelissa tarkastelen painajaisia ja pahoja unia koskeneita käsityksiä 1800-luvun lopun Suomessa. Tapaustutkimukseni aineistona on kirjailija ja kansanperinteenkerääjä Anders Allardtin (1855–1942) fiktiivinen tarina *Släktingar emellan* (”Sukulaisten kesken”, ei suom.). Kyseinen tarina ilmestyi Allardtin kolmiosaisen kertomuskokoelman *Byberättelser* (1885–1890) toisessa, vuonna 1886 julkaistussa niteessä.⁴ Tarkastelen tarinan *Släktingar emellan* kuvastamia käsityksiä pahoista unista, niiden syistä ja alkuperästä sekä unesta kokemukseksi. Kenellä aineiston valossa näitä ahdistavia unikokemuksia oli ja millaisiin tilanteisiin kokemukset liitettiin? Miten aineistossa kuvastuvat toisaalta Allardtin aikana Suomessa ja Euroopassa liikkuneet oppineemat käsitykset pahoista unista sekä toisaalta suomalaisen kulttuurin syvemmissä rakenteissa säilyneet ajattelumallit, joita ilmensivät esimerkiksi samaan aikaan kerätyt folkloristiset aineistot?

Painajaisia oppineen kansanperinteen tuntijan kuvaamana

Anders Allardt, lapinjärveläisen rengin poika, oli kansanelämästä ja ruotsalaisuusliikkeestä kiinnostunut koulumies, joka kunnostautui myös merkittävän etnografisen aineiston kerääjänä.⁵ Edellä mainitussa kertomuskokoelmassaan *Byberättelser* Allardt kuvaa uusmaalaisen ruotsin-

1. Kiitän Anu Korhosta, Kaarina Koskea, Marko Lambergia sekä kumpaakin artikkelini anonymia vertaisarvioijaa heidän asiantuntevista kommentistaan, jotka olivat suureksi avuksi artikkelin viimeistelyssä.
2. Jennifer Ford, *Coleridge on Dreaming. Romanticism, Dreams, and the Medical Imagination*. Cambridge University Press 1998, 16–22, 30; Jonathan C. Glance, *Revelation, Nonsense or Dyspepsia. Victorian Dream Theories*. Paper presented at NVSA Conference (Northeast Victorian Studies Association) 29 April 2001, http://faculty.mercer.edu/glance_jc/files/academic_work/victorian_dream_theories.htm (25.5.2020). Mara-painajaisolennosta ks. myös Kaarina Kosken artikkeli tässä numerossa.
3. Ks. Kaarina Kosken artikkeli tässä numerossa.
4. Anders Allardt, *Byberättelser. Bilder ur svenskt allmogeliv i Nyland. Andra samlingen*, Adolf Allardt 1886, 27–118. (Jatkossa: *Släktingar emellan*)
5. Erik Allardt, Allardt Anders (1855–1942). *Biografiskt lexikon för Finland 3. Republiken A–L*. SLS 2011, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=9521> (1.9.2022).

■ Kuva 1 *Byberättelser* -teoksen kirjoittaja Anders Allardt 1880-luvun puolivälissä. Valokuva: Daniel Nyblin. Museovirasto, historian kuvakokoelmat. CC-BY 4.0

kielisen maaseutuväestön elämää ja ahdinkoja. *Släktingar emellan* kertoo perintötilaa asuttavasta perheestä, jonka nuori isäntä, Pär, joutuu painiskelemaan taloushuolien kanssa. Lisähuolia Pärin niskaan kasaa myös puolison Esterin alituinen pyrkimys omaan ja tyttäriensä onneen, menestykseen ja varallisuuteen. Esterin toiminnalla on vaikutusta myös Pärin vanhan ja kahdesti leskeksi jääneen äidin sekä Pärin nuoremman

velipuolen Eskilin elämään. Viimeksi mainittu karkaa tilalta ja palaa vasta aikuisena takaisin. Äidille ja Eskilille käy lopulta hyvin – Eskil ostaa veljensä entisen tilan ja asettaa vanhan äitinsä emännöimään taloa – kun taas Pär on sitä ennen menettänyt niin koko omaisuutensa kuin järjensäkin. Pahoiksi määriteltäviä unia näkevät tarinassa vanha äiti Eskilin katoamisen jälkeen ja Pär. Äidin painajainen jää kertaluontoiseksi, mutta Pär näkee useita ahdistavia unia ja kokee sittemmin myös monia harhanäkymiä. Nämä kokemukset sijoittuvat hetkeen ennen suurta Pärin varallisuuden lisääntymistä ja myöhemmin aikaan, jolloin Pär menettää omaisuutensa ja lopulta suistuu hulluuteen.

Juuri Allardtin oma alkuperä ja hänen kiinnostuksenkohteensa, koulutuksensa ja uransa sekä tietämyksensä kansankulttuurista tekevät aineistosta kiintoisan tutkimuskohteen: Allardt kuvaa yhteiskuntaryhmää, johon hän ei enää koulutuksensa ja uransa vuoksi kuulunut, mutta jossa hänen juurensa olivat. Hän kuitenkin tunsi tuon ihmisryhmän tavat, uskomukset ja tarinat.⁶ Hän oli myös tietoisesti tutustunut ja edistänyt niihin liittyvän tietouden säilymistä keräämällä etnografista aineistoa. Tämän aineiston pohjalta Allardt toimitti vuonna 1889 teoksen *Nyländska folkseder och bruk, vidskepelse m.m.*⁷ Sitä aiemmin hän oli yhdessä Selim Perklénin kanssa toimittanut teoksen *Nyländska folksagor och -sägner*.⁸ Vuosina 1917 ja 1920 Allardt toimitti Svenska litteratursällskapet i Finlandin kokoelmasarjaan *Finlands svenska folkdiktning* kaksi laajaa kansansatujen kokoelmaa.⁹ Allardtilla oli näin ollen hyvin laaja tietämys Suomen ruotsinkielisestä kansankulttuurista, sen lisäksi, että hänen kirjallinen tuotantonsa piti sisällään myös useita paikallishistoriallisia tekstejä.¹⁰

Allardtin perinteentuntemus käy ilmi myös *Släktingar emellan* -tarinan kerronnassa. Allardt esimerkiksi mainitsee kansanuskomuksiin kuuluneita ilmiöitä ja olentoja ikään kuin osoittaak-

6. Allardt 2011. Ks. kansan parista nousseista kansanperinteen kerääjistä, jotka kuitenkin jo identifioituivat sivistyneistön maailmankuvaan esim. Kati Mikkola, *Self-Taught Collectors of Folklore and Their Challenge to Archival Authority*. Teoksessa Matthew J. Driscoll & Anna Kuusmin (toim.) *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. SKS 2013, 146–157.

7. Anders Allardt, *Nyländska folkseder och bruk, vidskepelse m.m.* Nyländska afdelningens förlag 1889.

8. Anders Allardt & Selim Perklén, *Nyländska folksagor och -sägner*. Nyländska afdelningens förlag 1896.

9. Anders Allardt, *Finlands svenska folkdiktning. 1. B, Sagor i urval, första bandet*. SLS 1917; Anders Allardt, *Finlands svenska folkdiktning. 1. B, Sagor i urval, andra bandet*. SLS 1920.

10. Esim. Porvoon, Lapinjärven, Ruotsinpyhtään ja Liljendalin pitäjänhistoriat.

seen tuntevansa ne tai tahtoakseen opettaa myös lukijalleen, millaisia vanhoja uskomuksia kansan parissa oli tai oli ollut. Ajoittain Allardt antautuu kuvailemaan vanhoja kansanuskomuksia laajemminkin, mutta tarjoaa usein selitykseksi myös toista, tieteellisemmältä kuulostavaa vaihtoehtoa.¹¹

Allardtia on pidetty myös sosiaalisesti tiedostavana ja yhteiskuntakriittisenä kirjoittajana, joka toi esille esimerkiksi teollistumiseen, kaupallistumiseen ja yhteiskunnalliseen muutokseen liittyneitä ongelmakohtia.¹² Allardt ottaa näitä teemoja esille myös *Släktingar emellan* -tarinassaan.

Fiktiivisenä kertomuksena *Släktingar emellan* ei kerro aikalaisten todella kokemista painajaisista. Kirjallisuus voi kuitenkin kuvastaa 1800-luvun suomalaisia käsityksiä pahoista unista ja niiden syistä, sen lisäksi, että se on voinut muokata ja jäsentää aikalaisten tapoja puhua unista ja painajaisista. Valittu tarina voi siksi tietyin edellytyksin tarjota tietoa painajaiskäsityksistä oman kirjoitusajankohdansa eli 1800-luvun loppupuolen Suomessa. Teoksen kohderyhmänä olivat todennäköisesti Allardtin kaltaiset oppineemmat lukijat, mutta kirjastolaitoksen kehityksen myötä tarina tuli myös ruotsinkielisen rahvaan kansanosan saataville.¹³ Allardtilla näyttää olleen sivistyksellinen motiivi: kyseinen teksti voikin siksi antaa tietoa erityisesti niistä näkemyksistä, joita sen kirjoittajalla ja hänen kaltaisillaan oppineemmillä kansanperinteen tuntijoilla tuolloin oli, tai joita kirjoittaja tahtoi edistää lukijoidensa keskuudessa. Allardtin taustan ja hänen kansanperinteen tuntemuksensa vuoksi on kuitenkin mahdollista, että aineisto tarjoaa tietoa myös sellaisista käsityksistä, joita tavallisella kansalla oli. Kirjallisuutena Allardtin teksti tarjoaakin mahdollisuuden tarkastella myös kulttuurisissa käsityksissä vallinnutta moniäänisyyttä. Fiktiivisenä teoksena *Släktingar emellan* voi näin toimia tapauksena, jonka kautta voimme hahmottaa

1800-luvun lopun suomalaisten painajaiskäsitysten moninaisuutta.

Ulkoisen maran ahdistelusta sisäsyntyisiin uniin?

Tarinassa *Släktingar emellan* Pärin painajaisista ensimmäinen sijoittuu aikaan, jolloin kasvavat velat ovat lähes koituneet Pärin tilan kohtaloksi. Saha- ja paperiteollisuuden voimakkaan kehittymisen aikaan sijoittuvassa tarinassa ”kultasade metsistä” (*guldregnet från skogarne*) tuo kuitenkin Pärin perheelle pelastuksen. Pärin eno Leander avustaa Päriä metsän myynnissä, ja tämä saa sovittua kaupat, joilla tienaisi sievoisen summan rahaa. Seuraavana päivänä Pär matkaa kaupunkiin saadakseen kauppakirjaan vielä allekirjoituksen konsulilta, joka ylipuhuu hermostuneen ja herroihin hieman pelokkaasti suhtautuvan Pärin alentamaan kauppahintaa. Aiemmin myös sukulaismiehensä pyyteettömään apuun hieman epäillen suhtautunut Pär näkee pahan unensa jo edellisenä yönä, ennen tapaamistaan konsulin kanssa.¹⁴ Allardt kuvaa Pärin kokemusta:

Pär oli niin iloinen, ettei hän saanut nukuttua ennen kuin myöhään aamulla ja silloinkin hän nukkui levottomasti. Hän uneksui ainoastaan ”kullasta ja vihreistä metsistä”. Hän kuvitteli, että on joulu ja että hän kulki huvikseen metsäänsä, missä mäntyjen ja kuusien kävyt loistivat kuin kulta. Mutta kun hän tuli lähemmäksi, metsä muuttui yhdeksi ainoaksi suureksi jättiläiseksi. Sillä oli yllään kuusenneulasista tehdyt vaatteet, suuri kuusenneulainen myssy, kaikki vihreistä loistavista kuusenneulasista. Parta oli kuusen harmaasta naavasta ja roikui pitkälle alas rintaan. Selässään sillä oli suuri säkki pehmeästä, vihreästä sametista. Pär yritti piiloutua, mutta ei päässyt pakoon. Jättiläinen tuli yhä lähemmäksi ja lähemmäksi.

11. Ks. esim. haamu-ilmiön selityksestä *Släktingar emellan*, 73–74. Allardtin aikalaisista esimerkiksi Topelius oli kiinnostunut henkimaailmasta, kuten haamuista, mutta vastusti kansanomaista taikauskoa, jota kitkevänä vastavoimana hän piti tiedettä. Myös Topelius pyrki teksteissään järkiperaistämään kummia ilmiöitä. Ks. Kati Launis, Nainen Linnaisten ullakolla. Gotiikan, ambivalenssin ja toiseuden kohtaamisia. *Avain. Finsk tidskrift för litteraturforskning* (2011) 3, 12.

12. Allardt 2011.

13. Kirjastolaitoksen kehityksestä Suomessa, ks. Pirjo Vatanen, *Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi. Yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle*. SKS 2002; Ilkka Mäkinen, *Suomen yleisten kirjastojen historia*. BTJ 2009; Tarja-Liisa Luukkanen. *Mitä maalaistansa luki. Kirjasto, kirjat ja kirjoja lukeva yhteisö Karstulassa 1861–1918*. SKS 2016.

14. *Släktingar emellan*, 64–71.

Pär tunki jo jättiläisen huohottavan hengityksen, ja samassa alkoi hänen ympärilleen sataa männyn- ja kuusenkäpyjä, jotka niin pian kuin ne ehtivät maahan muuttuivat hopeaksi ja kullaksi. Pär kyyristyi alas maahan ja keräsi kaiken, mitä pystyi; mutta lopulta kasa kasvoi joka puolella hänen ympärillään, niin että hän kauhuissaan tahtoi kiiruhtaa pois. Mutta nyt hän huomasi, ettei hän pystynyt enää liikuttamaan. Hän yritti huutaa, mutta ei pystynyt päästämään ääntäkään. Kulta kasvoi hänen päänsä yli ja oli tukehduttamaisillaan hänet. Mutta kun hätä oli suurin, tunki hän reippaan töytäisyn selässään, ja kuuli [vaimonsa] Esterin äänen: "Pär, Pär, mara ajaa sinua." Hän heräsi ja kohottautui ylös, pyyhkäisi kädellään kylmän hien otsaltaan, haukkoi henkeään ja asettui uudelleen makuulle vavisten kylmästä ja pelosta.¹⁵

Pär on ennen pahaä untaan ollut hyvin iloinen, olisihan saatava kauppasumma suuri ja auttaisi taloudellisessa ahdingossa olevaa tilaa. Mahdollisesti juuri suuri tunnekuohu valvottaa häntä. Kun hän lopulta aamuyöstä nukahtaa, on hänen unensa levotonta ja hän näkee sisällöltään ahdistavan unen: jättiläinen on uhkaava, Pär tuntee kauhua ja yrittää päästä pois siinä kuitenkin onnistumatta.

Painajaisen kuvaus on erityisen visuaalinen, ja tuntoaistimuksina tulevat esille vihreän samettisäkin pehmeys sekä jättiläisen huohottavan hengityksen tunteminen. Muista aistimuksista ei suoraan mainita. Unen loppuvaiheessa uneksuja kuitenkin tulee tietoisemmaksi omasta

kehostaan: hän kokee olevansa kykenemätön liikkumaan, hän yrittää huutaa, mutta ääntä ei tule, ja hänen ylleen kasvava kullapaljoukset "oli tukehduttamaisillaan hänet" (*höll på att kväfva honom*). Nämä viimeksi mainitut piirteet – kyvyttömyys liikkua ja puhua ja tukahduttava tunne, joka saattoi olla viittaus nukkujan kokemaan painon tunteeseen – saavat Pärin fiktiivisen unikokemuksen muistuttamaan tilaa, jota nykyaikaisissa kutsutaan unihalvaukseksi. Kansanperinteen mara-painajaisolentoon liitetyt kokemukset onkin tutkimuksessa yhdistetty juuri unihalvaus-ilmioon.¹⁶ Olettaessaan kansanomaisen sanaston mukaisesti marana tunnetun painajaisolennon ahdistavan ja "ajavan" miestä, Ester samalla vahvistaa unihalvaustulkinnan.

Allardt itse tunki mara-perinteen hyvin, sillä hän kuvaili sitä esimerkiksi vuonna 1889 ilmestyneessä uusmaalaisia kansanuskomuksia ja -tapoja kuvaavassa teoksessaan *Nyländska folkseder och bruk, vidskepelse m.m.* Ihmiset katsoivat hänen mukaansa, että maran alkusyynä olivat toisten ihmisten pahat toiveet tai "vahvat" ajatukset. Jälkimmäiset saattoivat pitää sisällään hyvin voimakkaita tunteita, kuten onnettoman rakkautta.¹⁷ Allardt kuitenkin selvittää samassa yhteydessä, mistä hänen mielestään mara-ilmiossa on kysymys:

Mara on, kuten olemme nähneet, eräänlainen jäykkäkouristus (*stelkramp*), joka tapahtuu ihmiselle unen aikana, vaikkakin se uni, jonka jäykkäkouristus aikaansaa hirvyydellään, näyttäytyy niin selvänä vaivatulle, että hän on koko ajan uskonut olevansa täysin hereillä.¹⁸

15. "Pär var så glad, att han icke kunde insomna förrän sent på morgonen och då sof han oroligt. Han drömde blott om "guld och gröna skogar". Han tyckte att det var jul och att han lustvandrade till sin skog, där tallarnes och granarnes kottar lyst som guld. Men då han kom närmare förvandlade sig skogen i en enda stor jätte. Han bar kläder af granbarr, en stor mössa af granbarr, alt af gröna glänsande granbarr. Skägget var af granens gråa säf och hängde långt ned på bröstet. På ryggen hade han en stor säck af mjuk, grön sammet. Pär försökte gömma sig, men kom icke undan. Den kom alt närmare och närmare. Pär kände redan jättens fläsande andedräkt och i detsamma begynte det hagla tall- och grankottar omkring honom, hvilka, så snart de hunno marken, förvandlades i silfver och guld. Pär hukade sig ned på marken och samlade alt hvad han kunde; men slutligen växte hopen på alla sidor omkring honom, så att han förfärad ville skynda bort. Men nu märkte han, att han icke mera kunde röra sig. Han försökte ropa, men kunde icke få fram ett ljud. Guldet växte honom öfver hufvudet och höll på att kväfva honom. Men då nöden var störst, kände han en duktig knuff i ryggen och hörde Esters röst: "Pär, Pär, rider maran dig." Uppvaknande reste han sig upp, strök med handen kallsvetten ur pannan, pustade och lade sig åter rysande af köld och förskräckelse." *Släktingar emellan*, 68–69. Suomennokset Allardtin teksteistä ovat omiani. Kiitän Marko Lambergia suomennosten muotoilua koskeneista kommentteista.

16. Ks. esim. Shelley R. Adler, *Sleep Paralysis. Night-Mares, Nocebos, and the Mind-Body Connection*. Rutgers University Press 2011, 8–36.

17. Allardt 1889, 67, 116–117. Suomenkielisessä kansanperinteessä taas painajaisolento saatettiin yhdistää paholaiseen, mutta sen alkuperänä voitisiin pitää myös toisten ihmisten kateutta.

18. "Mara är som vi sett ett slags stelkramp som påkommer människans under sömnen, ehuru den dröm stelkrampen framkallar genom sin ohygglighet står så tydligt för den plågade, att han hela tiden trott sig vara klarvaken." Allardt 1889, 117.

Tarinassaan *Släktingar emellan* Allardt ei valistushenkisenä kansanperinteen tuntijana esitä, että Pärin unen syynä olisivat jonkun toisen ihmisen pahat toiveet tai vahvat ajatukset. Esimerkiksi metsänostajien vahvat tai ahneet ajatukset eivät tarinassa näyttäydy Pärin unen syynä, vaikka näillä ilmeisesti olikin voimakas halu tehdä mahdollisimman edulliset kaupat. Pärin omista epäilyksistä huolimatta hänen Leander-enollaankaan ei näytä olevan mitään taka-ajatuksia, vaan tämä pyrkii katsomaan metsäkaupoissa sukulaistensa etua. Vaikka Ester-vaimo tulkitseekin aviomiehensä kokemuksen maran aikaansaannokseksi, *Släktingar emellan* ei korosta kansanomaista tapaa puhua painajaisista ja niiden alkuperästä. Sen sijaan Allardtin tekstistä näyttävät kuvastuvan oppineemmassa diskurssissa esiintyneet, ajallisesti hieman eri-ikäiset käsitykset pahoista unista ja niiden syistä.

Allardtin *Nyländska folkseder och bruk, vidskepelse m.m.* -teoksessa esittämä käsitys ahdistavasta unisällöstä eräänlaisen jäykkäkouristuksen kaltaisen tilan aiheuttamana kokemuksena erosi kansanomaisesta käsityksestä siinä, ettei se esitä painajaista ulkosyntyisenä tilana, jossa keholliset tuntemukset olivat seurausta jonkin ulkoisen toimijan vahvoista ajatuksista. Sen sijaan painajainen näyttäytyy ihmisessä – hänen kehossaan – tapahtuvana ilmiönä, jonka aikaansai *jäykkäkouristuksen kaltainen* kehollinen tila, ei siis nykylääketieteessä tunnettu jäykkäkouristus sinänsä. Allardt itse ei välttämättä vielä tienneytään jäykkäkouristustaudin olevan bakteerin aiheuttama, koska *Clostridium tetani* -bakteeri oli löydetty vasta vuonna 1885.¹⁹

Allardt oli kuitenkin todennäköisesti tietoinen jäykkäkouristuksen fyysisistä oireista, mikä kohdistaa huomion unikokemuksen kehollisuuteen: ”eräänlaisella jäykkäkouristuksella” Allardt mahdollisesti viittasi unihalvaukseen liittyvään lihasatoniaan, jossa nukkuja kokee olevansa valveilla mutta ei kykene liikuttamaan lihaksiaan vaan on ikään kuin halvaantunut. Hän saattoi viitata myös sellaisiin jäykkäkouristustaudin oireisiin, kuten kyvyttömyyteen avata suutaan, kouristuk-

siin, kuumeeseen, hikoiluun tai nopeaan sykkeeseen, jotka voitiin liittää unihalvauksen yhteydessä koettuun kyvyttömyyteen puhua ja liikkuu tai joista pahasta unesta pelästyen herännytkin saattoi hetkellisesti kärsiä.²⁰

Käsitys siitä, että painajaiset ja unihalvaus olivat yhteydessä kehollisiin häiriötiloihin ja sairauksiin tunnettiin myös eurooppalaisessa lääketieteellisessä perinteessä, vaikkakaan nimenomaan jäykkäkouristuksena tunnetun taudin osalta tällaista yhteyttä ei välttämättä esitetty.²¹ *Släktingar emellan* -tarinassa esille tuleva yhteys fyysisiin oireisiin ja siten nukkujan kehoon kuitenkin kohdisti huomion yksilön keholliseen terveyteen ja sen rooliin pahojen unien synnyssä. Mara-olennot ja toisten vahvat ajatukset painajaisten aiheuttajina kuvastivat käsitystä painajaisista ulkosyntyisenä ilmiönä. Pahojen unien synnyn yhdistäminen ihmisen omaan kehoon ja siinä ilmenevään sairauden kaltaisen tilaan – kuten ilmaisu ”eräänlainen jäykkäkouristus” antaa ymmärtää – sen sijaan teki niistä jossain määrin sisäsyntyisiä. Unien alkuperää ei kuitenkaan välttämättä nähty psykologisena sanan nykymerkityksessä, vaikka se yksilöön liitettiin. Painajaiskokemuksen yhteys uneksujan kehoon kohdisti huomion erityisesti yksilön luonteeseen, jolla silläkkin yhä voitiin nähdä fysiologinen perustansa.

Melankolikoiden mielikuvituksen tuottamat unet

Allardtin kertomuksessa Pär on nukkumaan mennessään iloinen, koska tilan rahaongelmat saivat metsän myynnin myötä ratkaisun. Pärin hetkellinen iloisuus ei kuitenkaan ilmiselvästi vaikuttanut myönteisesti hänen unensa sisältöön, eikä se tarinan kuvauksessa näyttäydy myöskään hänen yleisenä luonteenpiirteensä. Merkillepantavaa on, miten Pəriä ihmisenä tarinassa luonnehditaan. Pär ei suinkaan ole luontojaan iloinen: heti tarinan alussa 30-vuotiaana, juuri avoituneen Pärin kerrotaan näyttävän ”hieman kuivalta ja raskaalta” (*något torr och tung*).²²

19. J. M. Pearce, Notes on tetanus (lockjaw). *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry* 60:3 (1996), 332.

20. Adler 2011, 78–81; jäykkäkouristuksen oireista esim. The World Health Organization newsroom: factsheets: tetanus, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tetanus> (13.11.2022).

21. Esim. Catherine A. Bernard, Dickens and Victorian Dream Theory. *Annals of the New York Academy of Sciences* 360:1 (1981), 200.

22. *Släktingar emellan*, 29.

Hieman myöhemmin mainitaan, miten hän oli yleensä "sulkeutunut" (*sluten*) ja "kulki tasaisen raskaat pilvet otsallaan" (*gick med jämna tunga moln på pannan*).²³ Jälkimmäinen ilmaisu viittasi sekin todennäköisesti Pärin luonteeseen, jota kuvauksen perusteella voitiin pitää melankolisena: Ruotsin valtakunnan alueella tuotetuissa kirjallisissa aineistoissa Pärin piirteinä mainittu kuivuus liitettiin nimenomaan melankoliseen temperamenttiin jo ainakin 1600-luvun jälkipuolelta alkaen.²⁴ "Raskas" melankolisena piirteinä mainitaan kirjallisissa aineistoissa 1700-luvun lopulta alkaen.²⁵

Ahdistavat ja "murheelliset" unikuvastot, kuten kuolleet, pimeys tai helvetti, yölliset pelot ja pelottavat näyt sekä nukkujaa painavat ja ahdistavat painajaiset oli suomalaisessakin oppineessa diskurssissa yhdistetty juuri melankoliseen raskasmieliseen temperamenttiin jo 1600-luvulta alkaen. Kansaa oli opastettu esimerkiksi saarnojen välityksellä tai osana hengellistä ohjausta, miten tietyn temperamentin omaavat ihmiset näkivät tietynlaisia unia: "luonnostaan murheelliset" melankolikot uneksuivat "murhellisist asioist, nijncuin Cuolleista, Pimeyxiistä, Helwetist".²⁶ Hieman myöhemmin kansanperinteen kerääjät olivat yhdistäneet myös kansan tunteman marapainajaisolenon juuri melankoliaan.²⁷

Käsitys melankolisesta ihmistyyppistä oli alkujaan esitetty antiikin humoraaliopissa.²⁸ Tästä opista juontuvat käsitykset olivat säilyneet Euroopassa vaikutusvaltaisina varhaismodernille ajalle saakka. *Släktingar emellan* -tarinan aikaan humoraaliteorian vaikutus aikalaislääketieteessä ja -filosofiassa oli kuitenkin jo alkanut väistyä,

niin eurooppalaisessa kuin suomalaisessakin kontekstissa, joskin esimerkiksi piirilääkärien käsitykset tautien synnystä ja hoitoon valikoituneet menetelmät pohjautuivatkin vielä usein humoraalipatologiaan.²⁹

Allardtin teksti ei välttämättä kuvastakaan hänen aikanaan vähitellen jo taka-alalle siirtyneitä humoraaliteoreettisia käsityksiä kehosta sinänsä. Pärin ulkomuodossa havaittu "kuivuus" ja "raskaus" ovat kenties vain humoraalipatologiasta juontuvia jäänteitä kielessä, eivätkä kuvasta 1800-luvun suomalaisia aikalaiskäsityksiä sinänsä. Myös melankolia käsitteenä oli vuosisatojen aikana kokenut muutoksia. Lääketieteessä siitä ei 1800-luvulla puhuttu enää humoraaliteoreettisin termein, eikä melankoliaa sen mukaisesti määritelty ulkoisten käyttäytymispiirteiden kautta. Melankolian merkityksen muuttumiseen vaikutti ensinnäkin 1800-luvun alkupuolella tapahtunut muutos sairauskäsitteessä; melankolian ulkoisten merkkien oletettiin korreloivan anatomisten häiriöiden kanssa. Alettiin myös keskittyä oireisiin käyttäytymisen sijaan. Kun melankolia oli aiemmin ollut harhaluulojen sairaus eli intellektuaalista hulluutta, se alettiin 1800-luvulla nähdä emotionaalisenä hulluutena, jolle olivat tyypillisiä krooniset, tiettyihin aiheisiin kiinnittyvät harhakuvitelmat ja ajatukset sekä heikentävä ja musertavan ylivoimainen surullisuus. Tilana melankoliaa, jonka synonyymiksi vakiintui 1800-luvun lopulla depressio, ilmensivät alakuloisuus, rohkeuden ja aloitekyvyn puute sekä taipumus synkkiin ajatuksiin.³⁰

Eurooppalaisessa perinteessä melankolikoiden painajaisalttius oli jo aiemmin yhdistetty eri-

23. *Släktingar emellan*, 35.

24. Ks. "melankoli 1", https://www.saob.se/artikel/?unik=M_0577-0250.QES1 (7.9.2022).

25. Ks. "tung", erityisesti kohta f, "tungblodig", "tungsinne" melankoliaan viittaavina ilmaisuina, https://svenska.se/saob/?sok=tung-äten&pz=6#U_T3009_164546 (7.9.2022).

26. Ks. esim. Abraham Ikalensis, *Hircus emissarius novi foederis: se on: Jesuxen Christuxen meidän ainoan wälimiehem/ kärsimisen historia*. Peter Hansson 1659, 121. <https://www.doria.fi/handle/10024/144410> (6.9.2022).

27. Ks. esim. Christfried Ganander, *Mythologia Fennica*. Frenckell 1789, 65.

28. Antiikin lääketieteestä juontuvan humoraaliopin mukaisesti tämä yksilön temperamentti oli riippuvainen neljän eri ruumiinnesteen välisistä suhteista. Sairaudet olivat seurausta tiettyjen ruumiinnesteiden epätasapainosta. Taudeilla katsottiin olevan fysiologinen perusta.

29. Jacques Bos, *The Rise and Decline of Character. Humoral Psychology in Ancient and Early Modern Medical Theory. History of the Human Sciences* 22:3 (2009), 29–50; Suomen kontekstista esim. Heikki S. Vuorinen, *Tautinen Suomi 1857–1865*. Tampere University Press 2006, 35, 55; Ulla Piela, 'Konsti elää kauwwan'. Parantaminen Suomessa varhaismodernilta ajalta nykypäivään. Teoksessa Kalle Kananen & Markku Hokkanen (toim) *Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa*. SKS 2017, 87, 95–96, 100.

30. German Berríos, *Melancholia and Depression During the 19th Century. A Conceptual History. British Journal of Psychiatry* 153:3 (1988), 298–302; Diego Telles-Correia & João Gama Marques, *Melancholia Before the Twentieth Century. Fear and Sorrow or Partial Insanity? Frontiers in Psychology* 6 (2015) artikkeli 81, 2–3.

tyisesti näiden vilkkaaseen mielikuvitukseen.³¹ Nämä käsitykset tunnettiin myös Suomessa. Esimerkiksi 1700-luvun lopulla kirkonmiehet diagnosoivat kansan hengellisenä liikehdintänä ilmentynyttä horrossaarnaamista sekä siihen liittyviä pelottavia näkyjä ja ilmestyksiä melankolikoiden uniksi, ”vilkkaan” ja ”turmeltuneen” mielikuvituksen tuotteiksi, jopa ”pahaksi taudiksi”, johon liittyi myös kuumeilua.³²

Allardt kuvailee *Släktingar emellan* -tarinassaan laajasti Pärin mielessä risteileviä epäilyksen- ja pelonsekaisia ajatuksia niin ennen tämän ensimmäistä painajaista kuin sen jälkeenkin. Pär on hieman epäileväinen, onko metsä niin arvokas kuin sukulaismies sanoo, ja hän epäilee myös sukulaismiehensä motiiveja. Lisäksi ylempien luokkien kanssa asiointi selvästikin hermostuttaa maaseutuväestön parista tulevaa Päriä. Runsaana rönsyilevät, epäilevät ja pelokkaat ajatukset sekä pelottavat unikuvastot, jotka tuntuvat ajan saatossa kroonistuvan, olisi kenties tulkittu Pärin melankolisen mielikuvituksen tuotteiksi.

Suomessa oli 1800-luvun loppupuolella esitetty ajatus, että unet ja varsinkaan hyvin voimakkaat unet, jollaisia painajaiset erityisesti olivat, eivät olleet osa terveiden ihmisten nukkumista. Aihetta käsitteli muun muassa vuonna 1867 Suomen ruotsinkielisen maalaisväestön sivistämiseksi julkaistu kirjanen *Om drömmar*, jossa kuvastuivat monet 1800-luvun Euroopassa liikkuneet näkemykset unista. Tekstin oli laatinut kirjailija ja pilalehti Kurren toimittajanakin toiminut Oskar Reinhold Strömfors (1842–1880). Kirjasen välittämä unitietämys ei ollut vain Strömforsin käsialaa: teoksessa mainitaan sen tekstin pohjautuvan tanskalaisen ”piispa Monradin” 6.4.1862 Kööpenhaminassa pitämään esitelmään. Esitelmoitsijä oli todennäköisesti Ditlev Gothard Monrad (1811–1887), tanskalainen teologi, poliitikko ja ministeri, joka toimi Lolland-Falsterin piispana ensin vuosina 1849–1854 ja myöhemmin toisen

kerran vuosina 1871–1887. Kirjasessa mainittuna vuonna 1862 Monrad toimi Tanskan kulttuuriministerinä. *Om drömmar* ei kuitenkaan ollut millenkään Monradin julkaistulle teokselle pohjautuva suora käänös, vaan Strömforsin muistiin merkitsemä ja työstämä selvitys.³³ Kyseinen teksti ei välttämättä ollut toiminut Allardtin tarinassaan ilmentämän unikäsityksen lähteenä. *Om drömmar* -teoksen tiivistämät näkemykset ovat kuitenkin voineet olla jo osa sitä henkistä työkalupakkia, jonka avulla Allardt itsekin olisi jäsentänyt unikokemuksia, ja jota hänen kirjoittamansa teksti kuvasti tai jonka hän valistusmielessä tahtoi tekstinsä avulla välittää sen lukijoille.

Uneksuminen oli *Om drömmar* -teoksen mukaan ”mielikuvitusvoiman työtä” (*inbillningskraftens verk*), mutta ”syvin” ja ”tervein” uni ei pitänyt sisällään minkäänlaista uneksuntaa. Tällainen uni, jonka aikana ”aistien portit” olivat suljettuina eivätkä tuoneet tietoa ympäröivästä maailmasta, vahvisti sekä sielua että ruumista. Mielikuvitus voi kuitenkin olla valveilla ulkoisten aistien nukkuessa, mikä ilmeni uneksumisena. Tätä tilaa *Om drömmar* piti hyvin epäterveellisenä ja ristiriitaisena. Unissa saattoi olla ”suurempi tai pienempi voima” (*större eller mindre kraft*), mutta tällaisia vahvoja unia eivät kuitenkaan kokeneet lapset ja terveet ihmiset. Jotkut sairaudet, erityisesti kuumeilmat saattoivat tuoda mukanaan erityisen voimakkaita unia.³⁴

Om drömmar -teoksessa esitetyn valossa Pärin painajaiset voitiin yhä tulkita Pärin melankolisen luonteen tuottaman taipumuksen myötä syntyneeksi ilmiöksi, mutta myös kuumeen kaltaista fyysistä sairautta ja häiriötä indikoivaksi tilaksi. Tällaisen unen ei olisi katsottu *Om drömmar* -teoksen esityksen valossa vahvistavan Pärin sielua ja ruumista.

Tarinassa *Släktingar emellan* niin sielullisen kuin ruumiillisenkin sairauden ja pahojen unien yhteys alkaa kertomuksen edetessä vain kasvaa,

31. Marie Tavera, *Le rêve naturel. Physiologie de l'onirisme au XVIIIe siècle*. *Gesnerus* 57:1–2 (2000), 21–24.

32. Ks. esim. Kapellanen Isaak Astréns 'Berättelse om den synnerliga entusiasmen och rörelsen, som skedde i Kurikka församling år 1774'. Teoksessa Matthias Akiander (toim.) *Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider, III*. Kejserliga Alexanders-Universitetet 1859, 111. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1925265?page=117> (6.9.2022).

33. Oskar R. Strömfors, *Om drömmar. Ett bearbetadt utdrag i öfwersättning från ett föredrag af biskop Monrad hållet den 6 april 1862 i Köpenhamn*. Pennbibliothek för svenska allmogen i Finland utgifwet af nyländingar 10. Edlund 1867, 14, 16 (takakansi); Veli-Matti Autio, *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*. Oskar Reinhold Strömfors. Verkkojulkaisu <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=17863> (30.9.2021); Fr. Nielsen, Monrad Ditlev Gothard. Teoksessa Carl Frederik Bricka (toim.) *Dansk biografisk Lexikon XI. Maar–Müllner*. Gyldendalske Boghaldels Forlag 1897, 446–460.

34. *Om drömmar*, 4–5.

kuten käsittelyssä käy myöhemmin ilmi. Vaikka pahojen unien synty yhdistettiinkin tarinassa Pärin melankoliseen luonteeseen ja vilkkaaseen tai ”turmeltuneeseen” mielikuvitukseen, pahoilla unilla näyttää olleen siinä myös moraalinen ulottuvuutensa. Unilla nähtiin moraalisia merkityksiä myös 1800-luvun Euroopassa: unien katsottiin kuvastavan niin ihmisen tapoja, temperamenttia kuin moraalista luonnettakin, ja erityisesti paheellisten oletettiin näkevän moraalittomia unia. Lääkärit tosin olivat havainneet, että myös hyvin uskonnolliset ja hyveelliset yksilöt saattoivat nähdä karmaisevan moraalittomia unia. Tällaisilla poikkeuksellisilla unilla ei kuitenkaan katsottu olevan psykologista alkuperää, vaan niiden katsottiin yhä usein johtuvan fysiologisista syistä.³⁵ *Släktingar emellan* näyttää kuitenkin jo kuvastavan niitä varhaispsykologisia sielutieteellisiä käsityksiä, joita oli alettu hahmotella 1800-luvun puolivälin Suomessa.

Painajaisen moraalisesta alkusyystä

Pärin seuraavat painajaiset sijoittuvat tarinassa aikaan, jolloin hän on juuri kokenut taloudellisen romahduksen. Pärin vaimo Ester on yllyttänyt Päriä sijoittamaan metsäkaupoista saamansa rahat konsulin liiketoimintaan, joka on siihen asti ollut voitokasta. Samaan Päriä on yllyttänyt myös eräs tämän tuttavista, Sivén-niminen mies. Tämä esitetään tarinassa menestyneenä mutta hieman moraalisesti rappeutuneena miehenä, jonka suhtautuminen uskontoonkin näyttäytyy jossain määrin arveluttavana. Käy kuitenkin niin, että tällä kertaa konsulin liiketoimet eivät suju, ja Pär menettää rahansa. Hän käy konsulin luona puhumassa, mutta tämä ei voi perhettä auttaa. Ajatuksissaan Pär syyttää Esteriä varallisuuden menetyksestä, ja siitä, että tämä on tyttärillekin antanut vääränlaisen kasvatuksen. Näistä ei olisi työläisiksi, koska he eivät olleet saaneet ”säätynsä mukaista kasvatusta” (*uppfostran efter sitt stånd*).³⁶

Pär on ahdistunut ja valvoo öisin. Kun hän lopulta nukahtaa, saattaa hän parin tunnin unen jälkeen taas herätä samaan murheelliseen todellisuuteen, jossa hän suree tyttäriensä ja perheensä kohtaloa.³⁷ Edellä mainitun *Om drömmar* -teoksen näkemystä muistuttaen Pärin unien sisältö oli peräisin juuri niistä valvetilan ajatuksista ja asioista, joiden parissa tämä valveilla ollessa puuhasteli.³⁸ Pärin ajatukset ovat erityisen murheellisia ja ahdistuneita. Pärin tilannetta määrittävät tässä kohden tarinaa niin taloudellinen kuin henkinenkin romahdus ja täydellinen näköalattomuus ja epätoivo, mihin sekoittuu myös uskonnollista ahdistusta. Käräjillä Pär on pyörtynyt vannottuaan väärän valan: vaikka onkin pyrkinyt myymään omaisuuttaan ja jättänyt laittamatta saamansa rahat pankkiin, vannoo hän kuitenkin tuomarin edessä, ettei ole tahallaan kätkenyt tai piilottanut irtainta tai kiinteää omaisuuttaan.³⁹ Tässä kohden tarinaa Allardt liittyy Pärin ahdistukseen myös moraalisen ulottuvuuden: Pär epäilee pyörtymisen syynä olleen sen, että ”paholainen oli repinyt sielun hänen ruumiistaan” (*djävulen rykt själen ur kroppen på honom*). Ajatus saa Pärin kauhun valtaan. Myöhemmin Pär näkee eräänlaista valveunta tai harhanäyn, jossa juuri sijoitustoimintaan yllyttänyt herra Sivén on tuo paholainen.⁴⁰

Näiden Pärin ahdistavien unikuvien ja näkyjen osalta *Släktingar emellan* muistuttaa toisen aikalaiskirjoittajan, Zacharius Topeliuksen (1818–1898) moralisoivaa painajaiskäsitystä, joka ilmeni Topeliuksen Nukkumatista kertovassa sadussa *Fjäderholmarna* (suom. *Höyhensaa-ret*) sekä tarinassa *Mahognyskrinet/Skogsbjörn* (suom. *Mahonki-arkkuinen/Metsäkarhu*). Kyseiset sadut, joilla oli valistuksen hengen mukaisesti opetuksellinen, sivistyksellinen ja kristillistä oppia edistävä motiivi,⁴¹ ilmestyivät alkujaan vuonna 1848 Topeliuksen *Sagor*-satukokoelman toisessa osassa ja myöhemmin uudelleenjulkaisuina 1800-luvulla useammassa eri teoksessa hie-

35. Bernard 1980, 200–201.

36. *Släktingar emellan*, 87–98.

37. *Släktingar emellan*, 98.

38. Esim. *Om drömmar*, 9.

39. *Släktingar emellan*, 101.

40. *Släktingar emellan*, 103–104.

41. Janina Orlov, ”Var glad som sparven kvittrar”. Barnlitteraturen. Teoksessa Johan Wrede (toim.) *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900*. SLS & Atlantis 1999, 339–443.

man erilaisina uudelleenmuokattuina versioina ja näiden suomennoksina.

Höyhensaaret-sadussaan Topelius kuva ensin Höyhensaaaria, jonne purjehtivaa nukkujaa odottivat Nukkumatti ja hyvät unet. Nukkumaan menevän oli mahdollisuus saavuttaa hyvien unien Höyhensaaret tietyin edellytyksin: sinne vievät väylät olivatkin nimeltään ”Työn kaunis kanawa, Terweyden raitis wuoma, ja Lewollisen omatunnon tyne satama” (*Arbetets kanal, Helsans friska fjärd och Det goda samwetets lugna hamn*).⁴² Höyhensaarten sijaan nukkujaa saattoi kuitenkin ajautua Ohdakesaarille (*Tistelöarna*), missä nukkujaa odottivat ”pahat unet” (*elaka drömmar*) ja Signora Mara eli painajainen.⁴³ Tarina *Mahonki-arkkuinen/Metsäkarhu* korosti, miten pahojen unien ja painajaisen pauloihin jouduttiin erityisesti moraalittoman käytöksen, mukaan lukien ylensyönnin, mässäilyn, päih-teiden käytön ja aineellisen palvontaan liittyvän turhamaisuuden vuoksi.⁴⁴

Näistä juopottelu ja mässäily ja niihin liittyvät ruoansulatusvaivat oli toki nähty epämiel-lyttävien unikokemusten synnä eurooppalaisessa lääketieteellisessä perinteessä jo antiikista alkaen,⁴⁵ sen lisäksi, että suomalaisessa aikalauskristillisyydessä kumpikin yhdistettiin myös moraalittomaan käytökseen. Vaikka Topelius tekstissään ehkä valjastikin lääketieteelliset käsitkset moraalisen opetustehtävänsä palvelukseen, korostuvat käsittelyssä kuitenkin kristilliset arvot ja odotukset: kummassakin tarinassa moraaliton ja huonolla omallatunnolla rasitettu toimija, joka ajautui Ohdakesaarille, jätti iltarukouksensa lausumatta.⁴⁶

Edellä mainitut Topeliuksen tekstit olivat lapsille suunnattuja opettavia tarinoita, mutta kirjallisuuden tavoin niiden ilmentämät käsitkset painajaisille altistavista tekijöistä ja syistä ovat silti saattaneet muokata aikalauskäsitkisiä, kenties

jossain määrin jopa kuvastaa niitä. 1800-luvulla lastenkirjojen ja siten myös Topeliuksen opet-tavaisten tarinoiden lukijakunta saattoi olla jo laajakin: satuja ei luettu vain yläluokan parissa vaan niitä tunnettiin myös talonpoikaiskodeissa. Esimerkiksi Topeliuksen kahdeksanosainen, vuosina 1865–1896 ilmestynyt *Läsning för barn*-kirjasarja, joka sisälsi myös edellä mainitut *Höyhensaaret*- ja *Metsäkarhu*-sadut ja suomennettiin nimellä *Lukemisia lapsille*, löytyi jo monesta suomalaiskodista. Lastenkirjojen lukijakunnan laajenemiseen vaikuttivat lisäksi samalla vuosisadalla perustetut kirjastot, joiden kokoelmiin kuului usein myös Topeliuksen satuja.⁴⁷ Topeliuksen opetukset ovatkin voineet levitä ja vaikuttaa satujen parissa kasvaneiden ja sittemmin aikuistuneiden 1800-luvun lasten käsityksiin painajaisien syistä ja niille altistavista tekijöistä ainakin jossain määrin. Topeliuksen satujen ilmentämä ajatus painajaisien yhteydestä moraalittomaan käytökseen tai huonoon omatuntoon saattoi siksi olla osa myös 1800-luvun lopun suomalaisten maailmankuvaa.

Tämän käsityksen valossa Pärin painajaisen alkusyyksi voitiin nähdä hänen vääärstä valastansa johtunut huono omatunto. Allardtin tarinassa onkin moraalinen ja kristillissävytteinen pohjavire, ja Pärin ahdistus sielun ja lopulta ruumiin menettämisestä paholaiselle mainitaan tekstissä suoraan. Huomionarvoista on kuitenkin se, että Allardt esittää tarinassaan liian tiukat kristilliset näkemykset synnistä ja kadotuksesta jossain määrin vaarallisina, erityisesti ihmisen mielen hyvinvoinnin kannalta. Ahdasmieliset kristilliset käsitkset näyttäytyvät *Släktingar emellan* -tarinassa yhtenä synnä siihen, miksi Pärin nuorempi veli Eskil alkujaan karkaa kotoaan. Eskil on mielistynyt viulun soittoon, kuten edesmenenyt isänsä, mutta veljesten äidin ja monen kyläläisen mielissä viulu määritetty ”paholaisen

42. Zacharias Topelius, *Sagor. Första Samlingen*. B. Widerholm 1860, 51. Suomennos: *Topeliuksen tarinoita*. Suom. A. J. Weanänen. J. C. Frenckell & Poika 1861, 42.

43. Zacharias Topelius, *Sagor. Andra samlingen*. Gröndahl 1848, 1–7, 32; Topelius 1860, 54–56, 58; *Topeliuksen tarinoita*, 45–46, 48. Höyhensaaaria on tulkittu tutkimuksessa allegoriana taivaasta ja Ohdakesaaaria vastaavasti helvetistä. Pasi Jaakkola, *Topeliaaninen usko. Kirjailija Sakari Topelius uskontokasvattajana*. Helsingin yliopisto 2011, 123, 209.

44. *Topeliuksen tarinoita*, 65–67; Topelius 1860, 78–80; Topelius 1848, 31–32.

45. Ks. esim. Bernard 1981, 200; Ford 1998, 30; Maithe A. A. Hulskamp, ”The Value of Dream Diagnosis in the Medical Praxis of the Hippocratics and Galen. Teoksessa Steven M. Oberhelman (toim.) *Dreams, Healing, and Medicine in Greece. From Antiquity to the Present*. Ashgate 2013, 65–66.

46. Topelius 1860, 51, 78–79.

47. Luukkanen 2016.

kapineeksi” (*djävulens värk*).⁴⁸ Eskil päätyy karkaamisensa jälkeen toisenlaiseen talouteen, missä isäntäväki on hyvin uskonnollista. Näillä on kuitenkin ihmisen toiminnalle armeliaimmat kristilliset näkemykset, kuten vaikkapa sallivampi suhtautuminen viulun soittoon. Tästä sallivammasta ympäristöstä Eskil lopulta myös ponnistaa paikallisen papin innostamana opintoihinsa. Niihin kuuluvasta uskonnollisesta opetuksesta Eskil ei juuri perusta, mutta opintojensa ansiosta hän lopulta päätyy kansakoulun opettajaksi.⁴⁹

Liian ahdasmielistä uskonnollisuutta vastaan suunnatusta kritiikistä huolimatta painajaisten syntyyn liittyvää moraalista ulottuvuutta ei Allardtin tarinassa voida rajata pois. Yksilön omatunnon soimauksen ja pahojen unien välille luodaan siinä selvä yhteys. Allardtin tekstissä voidaan toisaalta nähdä kaikuja myös suomalaisesta varhaispsykologisesta eli sielutieteellisestä ajattelusta, jonka yhteys uskonnolliseen ajatteluun kuitenkin säilyi erityisesti kasvatustieteellisessä kirjallisuudessa jopa 1900-luvun alkupuolelle saakka.⁵⁰

Yksi varhaisimmista kristillis-uskonnollisen sielutieteen hahmotelmista oli Johan Wilhelm Murmanin (1830–1892) vuonna 1856 ilmestynyt teos *Setän opetuksia sielu-tieteestä, ajattelevalle kansalle luettavaksi*. Siinä esitetyn määritelmän mukaisesti sielu oli Jumalan luotuihin istuttama ”elämän sisällinen perustus”, ja ”elonwoima ... ja se henki, jonka kautta ne [=luodut] elävät ja vaikuttavat.” Henki oli ”elämän juuri”, mutta yhdistyessään ruumiiseen sitä kutsuttiin sieluksi.⁵¹ Sielun ja ruumiin yhteyden kautta voimakkaat tuntemukset kuten vihastuminen ja viha ”sielun myrkkynä” saattoivat Murmanin tekstin mukaan muuttua myös ruumiin myrkyksi ja päinvastoin. Sielua turmelevat ajatukset – vihan lisäksi esimerkiksi kateus, ”sielun hämmennykset” kuten ”tyhjään uskominen, noitia pelkääminen j.n.e.” sairastuttivat myös ruumiin. Ruumiilliset sairau-

det saattoivat vastavuoroisesti vaikuttaa myös sieluun.⁵²

Murmanin oppaassa esitetään sielun hyvinvointia koskeneessa tilanteessa ratkaisuksi sielun kiinnittämistä uskonnollisessa mielessä myönteisiin asioihin eli hengellisiin maallisten sijaan.⁵³ Murmanin esityksen valossa ahdistavien ajatusten ja ”sielua hämmentävien” pahojen unien ja harhanäkyjen aikaansaama Pärin ”sielun turmio”, olisikin voitu nähdä osittain myös Pärin omasta tahdosta riippuvaiseksi; tilaksi, josta hän olisi voinut vapautua kiinnittämällä sielunsa myönteisiin asioihin.

Sielun tilan (uskonnollisessa mielessä) korostamiseen suomalaisissa pahoja unia koskeneissa ajattelumalleissa viittaa myös edellä mainittujen Topeliuksen satujen ilmentämä käsitys ja niissä uusien painosten myötä ilmentyvä hienoinen muutos. Moraaliton käytös, sairaus ja huono omatunto esitetään alkujaan kukin painajaisille altistavina kielteisinä tekijöinä. *Höyhensaaret* -sadun varhaisin versio vuodelta 1848 toteaa joutumisesta painajaisten kouriin hyvin lyhyesti: ”Sinne [Ohdakesaarille] ohjaa moni, jolla on väärä kurssi ja joka on taipuvainen laiskuuteen, sairauteen ja huonoon omatuntoon.”⁵⁴ Tarinan seuraavassa versiossa hyvän omatunnon helpottava vaikutus korostuu ja säästää jo toiset sairaista ja murheellisista painajaisen kynsistä:

Sattuupa niinkin, että Höyhensaarille päästään ainoastaan viimeinmainittua [hyvän omatunnon] väylää. Sillä sinne saapuu myöskin monta sairasta ja murheellista, jos heillä on hyvä omatunto. Ja silloin he unhottavat kaikki tuskansa ja nojaavat onnellisina kuin hyvät lapset päätään äitinsä syliin.⁵⁵

Vaikka Pärin huono omatunto onkin yhteydessä tämän epämiellyttäviin unikokemuksiin, Allardt

48. *Släktingar emellan*, 36–37.

49. Esim. *Släktingar emellan*, 53–54, 56–58.

50. Suomalaisen psykologian historiasta, ks. Jussi Silvonen, Sielutieteestä psykologiaan. Suomalaisen psykologiahistorian haasteita. *Psykologia* 52:2–3 (2017), 87–89.

51. Johan Wilhelm Murman, *Setän opetuksia sielu-tieteestä, ajattelevalle kansalle luettavaksi*. 1856, 8

52. Murman 1856, 20–21.

53. Murman 1856, 22–23.

54. ”Dit styr mången som håller orätt kurs och drages med lättja, sjukdom och elakt samvete.” Topelius 1848, 6.

55. *Topeliuksen tarinoita*, 5. ”Det händer äfven, att man kan komma till Fjäderholmarna endast genom den sista farleden. Ty dit komma äfven många sjuka och bedröfvade, när de hafva ett godt samvete. Och då glömma de alla smärtor, då luta de sig lyckliga som goda barn mot sin moders sköte.” Zacharias Topelius, *Läsning för barn. Femte boken. Sagor, visor och lekar*. Eidlunds 1880, 5, 10.

ei näytä tyytyneen tarinassaan pelkkään uskonnollisävytteeseen ja moralisoivaan tulkintaan. Tarinassa painottuvat ensinnäkin ihmisten erilaiset toimintataipumukset ja luonteenpiirteet: kaikilla huono omatunto ei näytä johtavan painajaisiin tai harhanäkyihin. Esimerkiksi Pärin vaimo Ester kohtelee Pärin ja Eskilin vanhaa äitiä huonosti, ja vaikka ei kokisikaan omatunnon soimausta näiden tekojensa seurauksena, hän kuitenkin kokee tunnontuskia Pärin hulluuden vuoksi ja suurta ahdistusta koskien omaa ja tyttäriensä tulevaisuutta tämän jälkeen. Siitä huolimatta Pärin vaimo ei missään vaiheessa koe painajaisia, ja näköalattomuuden sijaan hänen taipumukseensa on selviytyä ahdingosta toimimalla: Pärin sairastuttua hän päättää pistää kaupungissa pysyvän oman pienen puodin turvatakseen omansa ja tyttäriensä toimeentulon.⁵⁶

Ester ei siis näyttäydä painajaisille alttiina, kun taas edellä esitetyn mukaisesti Pärin melankolinen luonne tekee tästä painajaisiin taipuvaisen. Murmanin näkemystä muistuttaen voitiin Pärin painajaisia ja harhanäkyjä sisältävän kokemuksen kuitenkin katsoa aiheutuneen niin ”sielun myrkyn” kuin ”ruumiinkin myrkyn” vastavuoroisesta vaikutuksesta toisiinsa. Pärin oireet ovat emotionaalisia – hän murehtii ja on peloissaan ja ahdistunut, mutta myöhemmin Pärin ahdistuneet ja pelokkaat ajatukset myös altistivat Pärin äärimmäiselle fyysiselle rasitukselle ja ruumiilliselle väsymykselle. Niin tunteet, ajatukset kuin fyysinen rasitus ja uupumuskin näyttävät lopulta yhdessä tuottavan Pärille paitsi levottomia öitä myös ”sielua hämmentäviä” valvetilan harhanäkyjä.

Painajaiset ja hulluus

Omasta ja perheensä asiantilasta ahdistuneen Pärin seuraavat painajaisunet alkavat hänen palattuaan edellä mainituilta käräjiltä, joilla hän oli vannonut väärän valan. Vaikka Pär kotiin palattuaan onkin väsynyt, unettomuus vaivaa häntä. Hän nukahtaa vasta aamuyöstä, ja näkee

painajaisia, jossa tupa on toisesta kulmastaan tulella, mutta hän itse ei pysty liikkumaan. Pär olettaa, että paholaiselle ei riittänyt hänen sielunsa vaan tämä tahtoi myös käristää hänet elävältä. Pär herää hikisenä ja vapisevana eikä saa enää unta.⁵⁷ Kun kyläläiset hieman myöhemmin esittävät Pärille epäilyksen, että tämä on kuin onkin vannonut väärän valan, ja Ester kuulee tämän, Pär pakenee sekavana metsään ja vaeltaa maantietä pitkin muita ihmisiä pakoillen. Lopulta hän saapuu metsätorpalle, johon menee sisään. Siellä hän aikoo levätä, mutta ylirasituksesta huolimatta ahdistavat ajatukset estävät häntä nukkumasta.⁵⁸

Vaikka hän olikin niin väsynyt ja ylirasittunut, oli hänen unensa tästä huolimatta hyvin katkonaista. Mietiskely, surut ja sielunvaivat näyttivät yhdessä nälän kanssa täysin turmelleen hänet. Hän makasi eräänlaisessa puolittaisessa horroksessa, ja kun hän myöhemmin yöllä nukahti syvään uneen, piinasivat häntä hirvittävät unet.⁵⁹

Päriä piinaavat ”hirvittävät unet” (*vederstyggliga drömmar*) ovat samalla tapaa kehollisin tuntemuksin ilmentyviä painajaisia kuin aiemminkin: Pär ei unessa pysty liikkumaan eikä äännähtämään. Pär herää näistä unista ”vavisten ja täristen” (*skälfvande och rysande*). Seuraavana päivänä Pär vaeltelee tylsämielisenä ”uppoutuneena näihin mietteisiin vailla päämäärää ja ajatuksia tulevasta” (*försänkt i detta grubbel utan mål och utan framtidstankar*). Hän tiedostaa tilansa ja yrittää päästä irti ”näistä hulluista unista” (*ur dessa vansinniga drömmar*), koska tietää niiden johtavan järjen menetykseen.⁶⁰

Pär ei kuitenkaan onnistu pääsemään eroon unistaan, vaan kuvittelee ahdistuneena paholaisen vieneen jo hänen sielunsa ja noutavan kohta hänen ruumiinsa. ”Unilla” Pär näyttää viittaavan sekä varsinaisiin nukkuessa näkemiinsä uniin että valvetilassa kokemiinsa harhanäkyi-

56. *Släktingar emellan*, 110–117.

57. *Släktingar emellan*, 104–105.

58. *Släktingar emellan*, 106–107.

59. ”Oaktadt han var så trött och öfveransträngd, var hans sömn likväl i hög grad ojämn. Grubblandet, sorgerna och själskvalen tyktes i förenig med svält helt och hållet förstört honom. Han låg i ett slags half dvala och då han senare på natten djupt insomnade, plågades han af vederstyggliga drömmar.” *Släktingar emellan*, 107–108.

60. *Släktingar emellan*, 108.

hin, joissa esiintyy edellä mainittu herra Sivén. Lopulta Leander-eno ja velipuoli Eskil vievät kotiin palanneen ja ”mielisairaaksi” (*sinneskjuk*) tulleen Pärin ”hullujenhuoneelle” (*dårhus*).⁶¹

Nämä Pärin myöhemmät ahdistavat unikoekemukset ja harhanäyt, joita Pär itse pitää ”hulluina unina”, voitiin yhdistää melankolikon harhoihin, musertaviin murheisiin ja synkkiin ajatuksiin. Uskonnollisten tunnonvaivojen lisäksi Pärin vaivaavat myös maallisempiin asioihin liittyvät surut, pelot ja ahdistukset. Pärillä on huoli perheen elatuksesta ja selviämisestä, ja hänen mieltään vaivaavat asiantilan herättämät näköalottomat ajatukset, joista hän ei pysty vapautumaan. Edellä mainitun *Om drömmar* -teoksen ajatuksia seuraten kyse oli hyvinkin Pärin ”mielikuvitusvoiman työstä” ja ajatuksista, ”jotka meitä päivisin työllistävät, jotka yhdellä tai toisella tapaa palaavat unissa.”⁶²

Jotkut aikalaiset olisivat saattaneet yhdistää Pärin kokemuksen myös hermoihin: 1800-luvun eurooppalaisissa unikäsitelyissä oli esitetty, että liiallinen kiihtymys ja jännitys sekä hermostolliset ärsykkeet olivat yhteydessä unien syntyyn.⁶³ Painajaistaipumusta katsottiin olevan yleensäkin erilaisista ”hermotauteina” pidetyistä tiloista kuten hysteria, epilepsiasta ja maniasta sekä edellä mainitusta melankoliasta kärsivillä potilailla.⁶⁴ Unet voitiin jopa nähdä erilaisten ärsykkeiden kuten alkavan tai jäytävän sairauden, häiritsevien muistikuvien tai liiallisten tunteiden aikaansaamaksi sairaalloiseksi tilaksi. Toiset katsoivat, että unet olivat yhteydessä hulluuteen, kun mieli unen aikana seurasi mitä tahansa ajatuskulkua.⁶⁵

Pärin painajaiset alkavatkin tarinan jälkipuolella määrityä hänen puhkeavan hulluutensa oireeksi, mutta ne näyttävät olevan myös sen syy. Tämän sairaalloisen tilan taustalla eivät vaikuttaneet pelkästään Pärin tunteet ja ajatukset, vaan myös hänen fyysinen liikarasisituksensa. Fyysiset vaivat, mukaan lukien unettomuus, fyysinen

ylirasitus, sosiaalinen eristäytyminen, syömättömyys ja nälkiintyminen, ovat osallisena Pärin tilassa.

Niin fyysinen kuin henkinenkin ovat kuitenkin *Släktingar emellan* -tarinassa yhtä: Allardt yhdistää ahdistavien, perheen elatukseen ja tulevaisuuteen kielteisesti vaikuttaneiden tapahtumien Pärissä aikaansaamat vaikutukset kirjaimellisesti tämän ”sisäiseen tilaan”. Kun Pär on palannut mietteissään edellä mainituilta käräjiltä, pari peltotöissä olevaa miestä on nähnyt hänet ja Pärin katsellessaan esittänyt toisilleen arvion tämän tilasta: ”Tuolla ei ole sisällään asiat hyvin.”⁶⁶ Tässä yhteydessä käytetyllä sanalla *inombords*, ”sisällään”,⁶⁷ on ruotsin kielessä voitu viitata tilaan kehon sisässä (*i kroppen*) tai ”sisimpään” tyysijana paitsi omatunnolle myös erilaisille ajatuksille, taidoille, ideoille, taipumuksille, lahjakkuuksille ja tarkoituserille, joita ei välttämättä paljastettu muille.⁶⁸ Pärin ahdistuneet ajatukset ja hänen melankoliset taipumuksensa tapahtuivat Pärin kehon sisässä ja ”sisimmässä”. Edellä käsitellyn melankolisen mielenlaadun tapaan muut havaitsevat tarinassa tämän ”sisäisen tilan” kuitenkin Pärin ulkoista olemusta tarkastelemalla. Pärin ”sisin” oli selvästikin kehollinen eli mieli ja ruumis olivat olennaisella tavalla yhtä.

Pärin ahdistavat tunteet ja ajatukset sekä liikarasisitus liittyvät myös hetkiin, joissa unen ja valveen rajan hämärtyessä Pär kokee harhanäkyjä. Pärin suistuminen hulluuteen näyttäytyy tarinassa eräänlaisena oireiden päätepisteenä, joka on seurausta näistä Pärin tunteista, ajatuksista, unista ja harhanäyistä sekä hänen fyysisestä tilastaan. Lopullisena hulluuteen johtavana tekijänä Allardt kuitenkin esittää nimenomaan valvetilan harhanäkyihin ja pahoihin uniin viittaavat ”mielikuvat” (*fantasier*), joita Pär itse kutsuu myös ”uniksi” (*drömmar*). Tämä tulee tarinassa esille Pärin itse esittämänä ajatuksena: ”Hän ymmärsi itsekkin, että lopputuloksena olisi hul-

61. *Släktingar emellan*, 108–109, 111.

62. ”...som om dagen sysselsätta oss, som på ett eller annat sätt komma åter i drömmen.” *Om drömmar*, 5, 9.

63. Ford 1998, 30.

64. Lisa Downing, Gendered Constructions of the Nightmare in French Nineteenth-Century Medical Writing and Fantastic Fiction, *French Studies* 66:3 (2012), 338.

65. Ford 1998, 30; Glance 2001.

66. ”Den där har det icke godt inombords.” *Släktingar emellan*, 102.

67. Ks. ”inombords”, *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, <https://kaino.kotus.fi> (1.9.2022).

68. Ks. ”inombords” (b–c), <https://svenska.se/saob> (1.9.2022).

luus, jollei hän saisi mielikuviaan (*fantasier*) pois mielestään.”⁶⁹

Painajaiskäsitusten murroksessa

Släktingar emellan -tarinan pohjalta piirretty kuva 1800-luvun lopun suomalaisista painajaiskäsituksista, jotka sisälsivät elementtejä niin ajallisesti kuin aatteellisestikin erilaisista tavoista selittää pahojen unien syntyä. Oletettavasti kansanparissa oli yhä säilynyt käsitys pahoista unista ulkoisen painajaisolennon aiheuttamana tilana. Tämän näkemyksen Allardt tahtoi yhä tarinassaan mainita, vaikkakin hän toisaalla tuotannossaan oli antanut ilmiölle toisenlaisen, painajaisen ulkosyntyisyyden kiistävän selityksen. Melankolikoiden painajaisille altistava luonne oli sekin jo tunnettu pitkään, mutta Allardt näyttää lähestyneen jo ajalleen tyypillistä, vuosisatojen saatossa muuttunutta melankoliakäsitystä. Sen mukaisesti Allardtin tekstissä melankolia oirehti jo voimakaina, Pärin toimintakykyä heikentävinä tunteina ja ahdistuneina ajatuksina. Pärin painajaisilla voitiin nähdä yhteys myös järkkyyiin hermoihin.

Allardtin tarina kuvastaakin erityisesti käsitteitä, joiden mukaisesti painajaiset olivat sisäsyntyisiä ja yhteydessä yksilön valveilla kokemiin ahdistaviin ja toistuviin ajatuksiin ja voimakkaisiin kielteisiin tunteisiin. Ne taas saattoivat liittyä niin moraalisiin ristiriitoihin kuin maallisiinkin ahdinkoihin. Juuri melankolikon mielikuvitus näyttää tuottaneen Allardtin tekstissä yhä ahdistavia unia, kun taas toisenluontoiset ihmiset saattoivat selvittää ahdistusta aiheuttavista elämäntilanteista ilman painajaisia.

Allardtin teoksessa kuvastuva unikäsitys muistuttaa kuitenkin käsittelyssä esille otettuja aikalaisajatuksia siinä, että se ei vedä tarkkaa rajaa henkisen ja ruumiillisen välille. Äärimmäinen fyysinen rasitus, mukaan lukien nälkä ja unettomuus, näyttävät *Släktingar emellan* -tarinassa tunteiden ja ajatusten lisäksi osallisena painajaisen synnyssä. Vaikka painajaiset ja harhanäyt sekä niiden seurauksena tapahtuva mielen järkkyminen yhdistetään tarinassa nimenomaan yksilön sisäiseen tilaan, tämä tila miellettiin keholliseksi: sielu ja ruumis olivat yhä olennaisesti yhtä ja ruumiin rasitus vaikutti sieluun ja päinvastoin.

Tässä tarkasteltu aineisto ilmentää sitä historiallista murroskohtaa, jossa painajaisia oli oppineempien piirissä jo alettu pitää sisäsyntyisinä, yksilöstä itsestään johtuvina, sen sijaan, että ne olisi nähty yksilön ulkopuolisten toimijoiden tai voimien aikaansaamiksi. Allardtin tekstissä pahat unet toimivat jo merkinä siitä, että ihmisellä ei sisimmässään kaikki ollut hyvin, ja että kroonistuneina painajaiset saattoivat olla mielen järkkymiseen johtava syy. Painajaiset olivat siten muuttumassa sairauden oireeksi ja ilmentymäksi, sen sijaan, että ne olisivat kertoneet toisten ihmisten yksilöä kohtaan suunnatuista pahoista ajatuksista, kuten kansanomaisissa käsityksissä elänyt, painajaisen ulkosyntyisyyttä korostanut näkemys katsoi.

FT Kirsi Kanerva, Helsingin yliopisto.

Sähköposti: kirsi.kanerva@helsinki.fi.

69. *Han insåg till och med själf, att det skulle sluta med vansinne, om han icke slog sina fantasier ur hägen. Släktingar emellan*, 108.

Ville Kivimäki

Taistelun ja tappion näyt

Kesän 1944 kokemushistoria suomalaisissa painajaisissa ja elokuvissa

"Emme ole tyytyväisiä. Emme siis myöskään kuolleita. Ja elämän luonteeseen kuuluu luoda unistaan kulttuuria."¹ Näin kirjoitti nuori sotaveteraani Väinö Linna esseessään "Hiilikoukku lapioksi" vuodelta 1953, samaan aikaan kun kirjailijan suuri sotaromaani alkoi valmistua. Linna oli kärsinyt sodan jälkeen mielenterveyden ongelmista, ja nyt kymmenen vuotta sodan päättymisen jälkeen rintamaelämykset palasivat kirjailijan "päivätajuntaan" "niinä kuvina, joista *Tuntematon sotilas* sai lopullisen muotonsa."²

Vaikka tarkkaa esiintyvyytlukua on mahdoton ilmoittaa, sotapainajaiset vaivasivat Linnan tavoin suurta joukkoa suomalaisista sotaveteraaneista sodanjälkeisinä vuosina.³ Vuonna 1954 ilmestynyt *Tuntematon sotilas* ja romaanin pohjalta seuraavana vuonna valmistunut elokuva tarjosivat sadoilletuhansille rintamaveteraaneille kulttuurisen heijastuspinnan, johon heidän omat sotakokemuksensa ja -painajaisensa kuvastuivat. Kirjan ja elokuvan kautta unet todella muuttuivat kulttuuriksi; jaetuiksi merkityksiksi, joista voitiin keskustella ja kiistellä ja jotka alkoivat antaa sanoja ja mielikuvia yksityisten sotakokemusten käsittelyyn.⁴ Artikkelini tavoitteena on päästä käsiksi samaan sotapainajaisien ja sodanjälkeisen kulttuurin väliseen vuorovaikutteisuuteen, joka näkyy Linnan työssä. Pyrin osoittamaan,

että suomalaissotilaiden painajaisista muodostui sangen yhtenäinen elämispohja, joka ikään kuin odotti ja edellytti yhteisiä kulttuurisia merkityksiä. Etsin näitä merkityksiä sodanjälkeisistä suomalaisista elokuvista.

Artikkelini lähtökohtana on historioitsija Peter Burken hahmotelma unien kulttuurihistoriasta. Burkea seuraten kohdistan huomion molemminsuuntaiseen liikkeeseen unen ja valveen välillä: päivällä koetut asiat siirtyvät uniin ja unien sisällöt puolestaan vaikuttavat hereillä koettuun todellisuuteen. Unet ovat sosiaalinen, kulttuurinen ja poliittinenkin ilmiö, sillä niihin välittyä ja niissä muovautuu se arkimaailma, joka kussakin historiallisessa hetkessä vaikuttaa ihmisten ajatteluun ja toimintaan. Niinpä tietystä ajassa ja kulttuurissa ihmiset näkevät tietynlaisia unia; unisymboliikan merkitykset ovat kulttuurisidonnaisia ja kuhunkin menneisyyden ajankohtaan liittyä sille tyypillisiä pelkoja, stressinaiheita ja konflikteja, jotka heijastuvat uniin.⁵ Historiallinen unitutkimus ei siis keskity vain pimeään yöaikaan, vaan vertauskuvallisesti ilmaistuna se liikkuu ilta- ja aamuhämärän maisemissa, joissa uni ja valve sekoittuvat toisiinsa.

Unet kertovat erityisesti ihmisten peloista, odotuksista, huolista sekä olemassaolon ja minuuden kysymyksistä – tietoisuuden rajoilla liikkuvista elämyksistä ja tuntemuksista. Siksi on

1. Väinö Linna, *Hiilikoukku lapioksi* (1953). Teoksessa Väinö Linna, *Murroksia. Esseitä, puheita ja kirjoituksia*. WSOY 1990, 37.
2. Väinö Linna, Sotaromaanin kirjoittamisesta (1956). Teoksessa Väinö Linna, *Murroksia. Esseitä, puheita ja kirjoituksia*. WSOY 1990, 364; Linnan sotakokemuksista sekä esseen ja *Tuntemattoman sotilaan* taustoista ks. Yrjö Varpio, *Väinö Linnan elämä*. WSOY 2006, 94–116, 135, 142, 155–156, 250–279.
3. Nils Sandman et al., Nightmares. Prevalence among the Finnish General Adult Population and War Veterans during 1972–2007. *SLEEP* 36:7 (2013), 1041–1050.
4. Ville Kivimäki, Väkivallan kantajat. *Tuntemattoman sotilaan* posttraumaattisuudesta. Teoksessa Jyrki Nummi et al. (toim.) *Väinö Linna. Tunnettu ja tuntematon*. WSOY 2020, 195–211.
5. Peter Burke, The Cultural History of Dreams. Teoksessa Peter Burke, *Varieties of Cultural History*. Polity Press 1997, 24–27, 41–42.

luonnollista, että unien merkitys korostuu väkivallan ja sen uhan oloissa. Painajaisissa pelko ja väkivalta jatkavat elämäänsä silloinkin, kun niiden välitön uhka on valvemaailmassa väistynyt. Myös sota-ajalle tyypilliset voimakkaat tunteet ja epävarmuudet heijastuvat uniin, jotka kantavat muistoa sodasta pitkään rauhan tultua. Unien tutkiminen liittyy näin osaksi sodanjälkeisten aikojen tunne- ja kokemushistoriaa.⁶

Tutkimuskysymykset ja -aineistot

Artikkelini ensimmäisenä tutkimuskysymyksenä tarkastelen kesän 1944 ja tappion kokemusta suomalaisveteraanien unissa toisen maailmansodan päätyttyä. Miten jatkosodan loppuvaiheet tunkeutuivat suomalaisten makuukammareihin? Mitä unien – ja tässä tapauksessa lähinnä painajaisien – sisällöt kertovat sodan päättymisen kokemuksesta? Tarkasteluni kohde ovat niiden sotilaiden painajaiset, jotka kokivat kesän 1944 tapahtumat rintamalla ja joiden unimaailmaan nämä väkivaltaiset elämykset jättivät voimakaimman jäljen. Tarkoitukseni on osoittaa, että yleensä poliittiseksi tai sotilaalliseksi ymmärretty kysymys jatkosodan lopputuloksesta oli suomalaisotilaille äärimmäisen henkilökohtainen, vereslihainen, kun sitä katsotaan sotapainajaisien kautta. Uniaineistoista voi erottaa myös tappion kokemuksen aste-eroja, jotka jo viittaavat siihen, kuinka ajan kuluessa syksyn 1944 ”kuolemanlaakso” tulkittiin uudelleen torjuntavoitoksi.⁷

Artikkelini näkökulma painajaisiin on kokemushistoriallinen, millä tarkoitan esimerkiksi kulttuuristen, yhteiskunnallisten tai poliittisten ilmiöiden välittymistä kokemuksen kautta ihmisten eletyksi todellisuudeksi. Kokemus ei ole mikään suora, autenttinen havainto tietystä

tapahtumasta, vaan se on synkroninen ja diakroninen prosessi, jossa elämykset rakentuvat kulttuurisesti merkityksellisiksi ja sosiaalisesti jae-
tuiksi kokemuksiksi.⁸

Raaka-ainemaisten elämysten (saks. *Erlebnis*) ja prosessoitujen kokemusten (*Erfahrung*) erotelu toisistaan on nähtävä puhtaasti käsitteellisenä jakona; käytännössä elämys- ja kokemus-
ainekset kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa ja ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Käsitteellinen eronteko on silti analyttisesti hyödyllinen, koska se tuo esiin, että sosiaaliset ja kulttuuriset prosessit ovat aina epätäydellisiä ja että kaikki havaintomme ja elämyksemme eivät millään muotoa kiteydy eheiksi, kielellisesti ilmaistaviksi merkityksiksi. Tämä on erityisen tärkeää silloin, kun tutkitaan väkivaltaisia ja traumaattisia ko-
emuksia.⁹

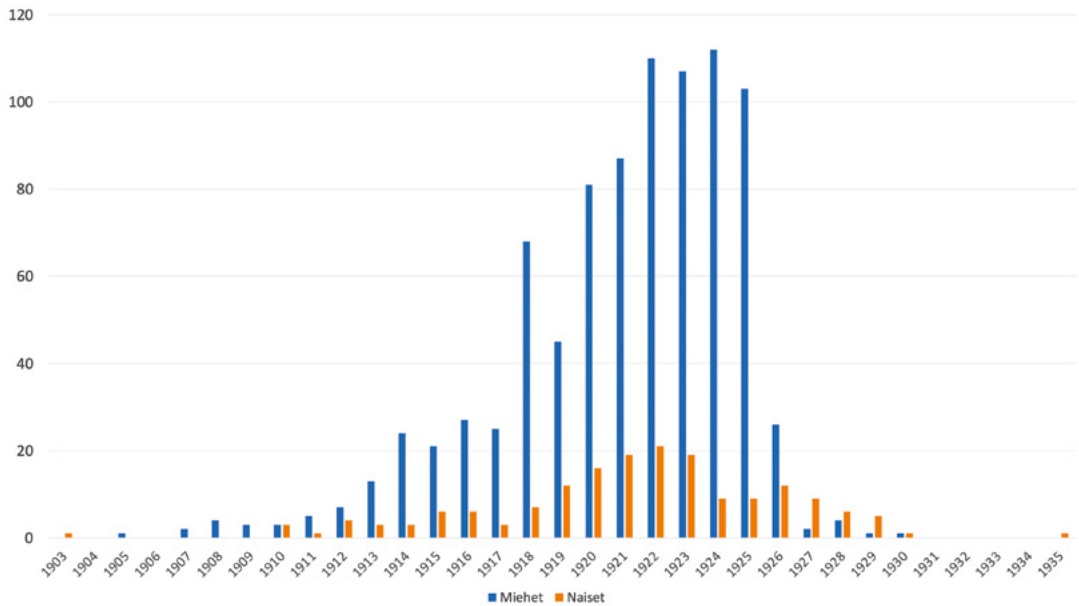
Näkemykseni on, että uudet kulttuuriset merkitykset voivat syntyä juuri jännitteessä elämys- ja kokemusmaailman välillä, tilanteessa, jossa olemassa olevat merkitysjärjestelmät eivät kykene antamaan hahmoa voimakkaalle elämysillemme. Esimerkiksi sodanjälkeisessä tilanteessa eletyt väkivaltakokemukset pyrkivät murtautumaan uusiksi merkityksiksi, jotka samalla muuttavat ja rikkovat edeltävää kulttuuria, jonka varassa sotaa on tulkittu. Kokemushistoria ei siis tarkoita vain ympäröivän maailman muovautumista kokemuksiksi, vaan myös sen tutkimista, kuinka kokemukset vaikuttavat takaisin inhimilliseen todellisuuteen. Otan siksi artikkelin jälkipuolella tarkasteluun toisen tutkimuskysymyksen: miten jatkosodan loppuvaiheisiin liittyvien painajaisunien aiheet vaikuttivat sodanjälkeisiin suomalaisiin elokuviin? Esitän, että samat painajaiskuvat, jotka piinasivat öisin suomalaisia välittöminä sodanjälkeisinä vuosina, siirtyivät

6. Vrt. Frank Biess, *Feelings in the Aftermath. Toward a History of Postwar Emotions*. Teoksessa Frank Biess & Robert G. Moeller (toim.) *Histories of the Aftermath. The Legacies of the Second World War in Europe*. Berghahn 2010, 30–48.

7. Vrt. Tiina Kinnunen & Markku Jokisipilä, *Shifting Images of "Our Wars": Finnish Memory Culture of World War II*. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012, 439–441.

8. Kokemushistorian määrittelystä ks. esim. Ville Kivimäki, *Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa*. Teoksessa Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino 2019, 9–38; Ville Kivimäki & Raisa Maria Toivo, *Kokemuksen historia*. Teoksessa Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora (toim.) *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Gaudeamus 2022, 59–76.

9. Trauman kokemuksesta Dominick LaCapra, *History in Transit. Experience, Identity, Critical Theory*. Cornell University Press 2004, 117–118. *Erlebnis/Erfahrung*-erottelun käsittehistoriasta ks. Martin Jay, *Songs of Experience. Modern American and European Variations on a Universal Theme*. University of California Press 2005, 222–234.

viiveellä 1950-luvun elokuviin – usein juuri unen-omaisina takaumina tai julkilausumattomina viittauksina.¹⁰

Käsitlemiäni filmejä olisi hedelmällistä analysoida tarkemmin elokuvatutkimuksen näkökulmasta kiinnittämällä huomion niiden käsikirjoitukseen, ohjaukseen, tuotantoon, kerrontaan ja elokuvallisiin viittauksiin. Olen kuitenkin katsonut elokuvia pikemminkin visuaalisina jään-teinä ajankohtansa kulttuurista kuin elokuva-ohjaajan taideteoksina. Tässä suhteessa jää auki kysymys, miten sodan kokemusaineokset käytännössä välittyivät läpi elokuvatuotantokoneiston siksi kulttuurituotteeksi, joka ilmestyi katsojan eteen valkokankaalle.¹¹

Käytän artikkelissa kahta eri lähdeaineistoa. Ensimmäisen lähdekokonaisuuden muodostaa Sodasta rauhaan -lomakekysely, jonka aineistoa

■ Kuvio 1. Sodasta rauhaan -lomakekyselyn vastaajat (N=1058) syntymävuoden ja sukupuolen mukaan ryhmiteltyinä. KA, Sodasta rauhaan -kyselyn kokoelma, A:19 ja B:65–B:68, Henkilötietolomakkeet.

säilytetään Kansallisarkiston (KA) Oulun toimipisteessä. 1990-luvun lopulla silloisen Oulun läänin rintamaveteraaniasiain neuvottelukunta laittoi vireille kyselytutkimuksen rauhaan paluun kokemuksista 1944–1945. Laaja, 17-sivuinen ja 123 eri kysymystä käsittävä lomake suunnattiin Oulun ja Lapin läänin rintamamiehille ja -naisille sekä veteraanien puolisoille. Vuosina 1999–2000 toteutettu keruu tuotti yhteensä 1058 vastausta, joista 882 miehiltä ja 176 naisilta.¹² Kyselyyn vastanneiden syntymävuosi ja sukupuoli käyvät ilmi oheisesta Kuvioista 1.

10. Ajatus aikakauden piilotajuisten virtausten siirtymisestä elokuviin on sukua Siegfried Kracauerin klassikkoteokselle *Caligarista Hitleriin. Saksalaisen elokuvan psykologinen historia*. Suom. Reijo Lehtonen, alkuteos 1947. Valtion painatuskeskus 1987. Mutta toisin kuin Kracauer, jolle elokuvat heijastivat lähes sellaisenaan ”kansakunnan mielenlaatua”, ”psykyksisiä asenteita” ja ”kansan psykologista kudosta” (Kracauer 1987, 10–11, 13), näen elokuvat vaatimattomammin kulttuurituotteina, joihin siirtyy aineksia aikansa elämysmaailmasta.
11. Olen kiitollinen professori Hannu Salmelle ja ohjaaja, TaT Timo Korhoselle etenkin elokuvatutkimukseen liittyvistä kommentteista artikkeliini. FT Pekka Kaarninen, joka parhaillaan kirjoittaa kirjaa suomalaisista sotaelokuvista toisen maailmansodan jälkeen, auttoi minua alun perin näiden filmien jäljille, mistä lämmin kiitos. Haluan lisäksi kiittää kahta nimetöntä vertaisarvioijaa erittäin virikkeellisistä lausunnoista sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa, jonka tutkija-residenssissä Tartossa kirjoitin artikkelia huhtikuussa 2022.
12. Kyselyjä lähetettiin yhteensä 3653 kappaletta, joten vastausprosentti tutkimukseen oli 29,0. Rintamaoloissa palvelleita miehiä ja naisia oli vuodenvaihteessa 1998–1999 elossa Lapin ja Oulun lääneissä noin 25 300, joten heistä hieman yli 4 prosenttia vastasi kyselyyn. Ks. lisätietoja tutkimuksen toteutuksesta KA, Sodasta rauhaan -kyselyn kokoelma, E:2–3. Kiitän Soja Ukkolaa, joka vuonna 2008 kertoi minulle tästä aineistosta.

Yhtenä kysymyksenä (9.3) lomakkeessa oli: ”Seurasiko sota uniisi? Millaisia unia näit sodasta ja kuinka kauan?” Vastaukset ovat pääsääntöisesti lyhytsanaisia, eikä niille ollut lomakkeessa paljoa tilaakaan. Vastapainoksi aineisto on hyvin laaja: runsas määrä lyhyitäkin vastauksia antaa hyvän yleiskuvan sotaan liittyneistä unista ja niiden esiintyvyydestä. Sodasta rauhaan -kyselyn lomakkeet muodostavat pääaineistoni, kun tutkin kysymystä jatkosodan loppuvaiheiden heijastumisesta suomalaisten sotilaiden ja veteraanien painajaisuniin.

Toisen aineistokokonaisuuden muodostavat suomalaiset sodanjälkeiset elokuvat. Olen käyttänyt oppaanani elokuvahistorioitsija Pekka Kaarnisen *Kotimaisen elokuvan maammekirjaa*, jossa elokuvat on ryhmitelty sekä kuvausajankohdan että eri aihepiirin mukaan.¹³ Olen perehtynyt elokuvien taustatietoihin Kansallisen audiovisuaalisen instituutin KAVI:n Elonet-tietokannan avulla, jossa olen myös tehnyt tarkistushakujasen varmistamiseksi, että olen löytänyt keskeiset sotaan liittyvät elokuvat sodan päättymisestä 1950-luvun loppuun saakka. Tältä pohjalta olen katsonut vuosilta 1945–1958 yhteensä 21 suomalaiselokuvaa (ks. Taulukko 1), joiden teemat ovat liittyneet sotaan, sodasta paluuseen tai nuoren sotasukupolven elämään sodan jälkeen.¹⁴

Olen kiinnittänyt huomion siihen, millaisia aiheita elokuvat nostavat sotakokemuksista esiin. Käytän lähempinä esimerkkeinä kolme elokuvaa, joissa on suoria viittauksia jatkosodan lopun ja sodan päättymisen kokemuksiin. Elokuvat ovat *Silmät hämärässä* (1952, ohjaaja Veikko Itkonen), *Ratkaisun päivät* (1956, ohjaaja Hannu Leminen) sekä *Verta käsissämme* (1958, ohjaaja William

Markus). Katson elokuvia sillä silmällä, miten painajaisaineistosta nousevat kokemusaiheet saavat niissä kulttuurisen muodon.¹⁵

Unia jyrän alta

Sodan syttymisellä marraskuun lopulla 1939 oli huomattavia vaikutuksia suomalaisten unisisältöihin. Ensimmäinen muutos liittyi ihmisten selviytymiseen: unet täyttyivät enteistä ja aavistuksista, jotka kertoivat uneksijan itsensä tai hänen läheisensä kuolemasta, haavoittumisesta tai hengissä pysymisestä. Unista etsittiin merkkejä, jotka helpottaisivat epävarmuutta ja antaisivat jonkin viitteen tulevasta. Toiseksi sota kansallisti ihmisten unimaailmaa: uneksijat aprikoivat muun muassa Suomen tulevaisuutta, tulevia rajoja ja sodan päättymisen ajankohtaa. Kolmanneksi sota-ajan erityinen kollektiivisuus ja ”kansakuntaisuus” näkyivät siinä, että aikakauden poliittiset ja sotilaalliset hahmot ilmestyivät uniin. Rintamalla unet olivat usein suoraan yhteydessä taistelutilanteisiin, kun taas kotirintamalla unet saattoivat olla voimakkaan symbolisia ja lainata useammin aiheitaan kansanperinteestä, uskonnosta ja mytologiasta.¹⁶

Lisäksi tietenkin itse sotatapahtumat tulivat ihmisten uniin, ja nämä väkivaltaunet rintamalta muodostavat tämän artikkelin varsinaisen tutkimuskohteen. Siinä missä sota-ajan enne-, kansakunta- ja poliittisissa unissa on myyttisiä aiheita ja kekseliästä symboliikkaa, vuosina 1999–2000 kerätyt muistot veteraanien sotaan liittyvistä painajaisista ovat suorasukaista luettavaa. ”Yli kymmenen vuotta, lähes joka yö”, mies vastasi kysymykseen siitä, seurasiko sota uniin sodan jälkeen: ”Tuhantinen miesjoukko juoksee päin suut

13. Pekka Kaarninen, *Kotimaisen elokuvan maammekirja*. Avain 2018.

14. Elonet-tietokannan Suomen kansallisfilmografia, <https://elonet.finna.fi/Content/filmography> (30.5.2022). Sanahaku *sota** tuottaa yhteensä 99 kokopitkää Kansallisfilmografiaan sisältyvää elokuvaa vuosilta 1945–1960, mutta vain osa näistä liittyy toiseen maailmansotaan ja on artikkelin aiheen kannalta relevantteja. Muilla hakusanoilla osumamäärät ovat pienempiä. Aikarajausta olisi voinut laajentaa vielä 1960-luvun alkuun, jolloin etenkin Mikko Niskasén ohjaamat *Pojat* (1962), *Sissit* (1963) ja *Hopeaa rajan takaa* (1963) käsittelevät sota-ajan aiheita. Artikkelin argumentin kannalta rajautuminen 1940–1950-luvun elokuviin tuntui kuitenkin perustellulta, sillä tuolloin yhteyden sotaunien ja -elokuviin välillä voi olettaa olleen vahvimmillaan.

15. Kaikkein ilmeisin sotalokuva olisi tietenkin Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* filmatisointi (1955, ohjaaja Edvin Laine). Olen kuitenkin halunnut osoittaa, että sotaa käsiteltiin muissakin 1950-luvun elokuvissa ja että sotaviittauksissa oli kyse laajemmasta kulttuurisesta ilmiöstä kuin vain Linnan ja Laineen teoksista.

16. Ville Kivimäki, Nocturnal Nation. Violence and the Nation in Dreams during and after World War II. Teoksessa Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (toim.) *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*. Palgrave Macmillan 2021, 306–310. Folkloristiikan emeritaprofessori Annikki Kaivola-Bregenhøj on tehnyt suurtyön suomalaisen unikulttuurin kartoituksessa, ja hänen aineistoistaan pääsee hyvin kiinni sotaunien tyyppiin, ks. Annikki Kaivola-Bregenhøj, *Kerrotut ja tulkitut unet. Kulttuurinen näkökulma uniin*. SKS 2010, 78, 91–92, 107–108; Annikki Kaivola-Bregenhøj (toim.) *Suomalaisten unet*. Karisto 2013, 148–163.

Taulukko 1. Artikkelia varten katsotut suomalaiset elokuvat vuosilta 1945–1958.

Elokuvan nimi:	Vuosi:	Ohjaaja:	Tuotantoyhtiö:
<i>Suomisen Olli yllättää</i>	1945	Orvo Saarikivi	Suomen Filmitoimisto
<i>Nuoruus sumussa</i>	1946	Toivo Särkkä	Suomen Filmitoimisto
<i>Houkutuslintu</i>	1946	Roland af Hällström	Fenno-Filmi
<i>Kuudes käsky</i>	1947	Orvo Saarikivi	Suomen Filmitoimisto
<i>Laulava sydän</i>	1948	Edvin Laine	Suomen Filmitoimisto
<i>Soita minulle, Helena!</i>	1948	Hannu Leminen	Adams Filmi
<i>Läpi usvan</i>	1948	Roland af Hällström	Fenno-Filmi
<i>Ylijäämänainen</i>	1951	Roland af Hällström	Fennada-Filmi
<i>Ja Helena soittaa</i>	1952	Lasse Pöysti	Fennada-Filmi
<i>Silmät hämärässä</i>	1952	Veikko Itkonen	Veikko Itkonen
<i>Olemme kaikki syllisiä</i>	1954	Aarne Tarkas	Fennada-Filmi
<i>Opri</i>	1954	Edvin Laine	Suomen Filmitoimisto
<i>Lähellä syntiä</i>	1955	Hannu Leminen	Suomi-Filmi
<i>Evakko</i>	1956	Ville Salminen	Fennada-Filmi
<i>Jokin ihmisessä</i>	1956	Aarne Tarkas	Fennada-Filmi
<i>Rintamalotta</i>	1956	Aarne Tarkas	Fennada-Filmi
<i>Ratkaisun päivät</i>	1956	Hannu Leminen	Suomi-Filmi
<i>Pikku Ilona ja hänen karitsansa</i>	1957	Jorma Nortimo	Suomen Filmitoimisto
<i>Niskavuori taistelee</i>	1957	Edvin Laine	Suomen Filmitoimisto
<i>Verta käsissämme</i>	1958	William Markus	Suomen Filmitoimisto
<i>Mies tältä tähdeltä</i>	1958	Jack Witikka	Veikko Itkonen

ja silmät avoimina, mutta huudon ääntä ei kuulu. Vastaa haavoittumiseni tilannetta.” Muistelija oli palvellut kesäkuussa 1944 Valkeasaaren lohokolla läntisellä Karjalankannaksella, josta puna-armeija aloitti suurhyökkäyksensä Suomea vastaan.¹⁷ Kuten tässäkin tapauksessa, veteraanien sotapainajaiset liittyvät usein tarkkaan paikkaan, hetkeen ja tapahtumaan rintamalla.¹⁸

Sodasta rauhaan -kyselyn vastaajien enemmistö kuului nuorimpiin sotaan joutuneisiin ikäluokkiin (ks. Kuvio 1). Näille miehille nimenomaan kesän 1944 taisteluista tuli sodan avainkokemus, jonka he toivat mukanaan siviiliin sodan päätyttyä. Vuosalmella heinäkuussa 1944 haavoittunutta sotilasta ahdistivat öisin vihollisen lentokoneet: ”Näen useasti unta, että taivaalla on tuhansia lentokoneita, varsinkin yöllä.

Johtuneeko venäläisistä matalla lentävistä maa-taistelukoneista, joita pörräsi päällämme.”¹⁹ Toinen sotilas palasi unissaan tilanteeseen, jossa ei saanut Degtjarjov-pikakivääriään toimimaan: ”Aina kiperiä tilanteita. Vihollinen tulee päälle ja ’tettarjehvi’ lakkoilee.”²⁰ Kolmas nuori veteraani asui sodan jälkeen vielä vanhempiensa luona: ”[H]eräsin monena yönä ja olin huutanut ja juosut alusvaatteissani ulos hangelle pakoon. Juosuessani olin huutanut ’ryssä hyökkää’. Vanhempani ottivat minut ulkoa kiinni ja tuoneet minut sisälle.”²¹

Tutkimuksessa hollantilaisten toiseen maailmansotaan liittyvistä painajaisista on havaittu, että varsinaisiin taisteluihin osallistuneiden veteraanien unet olivat usein suoria toisintoja heidän traumaattisista kokemuksistaan. Veteraanien

17. KA, Sodasta rauhaan, A:14 N:o 02565.

18. Ks. Annikki Kaivola-Bregenhøj, *Dreams of the Second World War*. Teoksessa Wojciech Owczarski & Zofia Ziemann (toim.) *Dreams, Phantasms and Memories*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2015, 182–183.

19. KA, Sodasta rauhaan, A:11 N:o 03168.

20. KA, Sodasta rauhaan, A:17 N:o 03399.

21. KA, Sodasta rauhaan, B:18 N:o 03678.

■ Kuva 1. Uupunut suomalaissotilas keskellä puna-armeijan suurhyökkäystä, Kivennapa 11.6.1944. SA-kuva 153773.

painajaiset muistuttivat öisiä paniikkikohtauksia ja niihin liittyi vahvoja posttraumaattisia oireita. Taisteluihin osallistumattomien siviilien keskuudessa näin suoraan todellisuudenkaltaiset unet olivat harvinaisempia ja sotaunien pääteemana oli yleensä pelko tai kokemus perheenjäsenten menettämisestä. Unien yhteys sotakokemuksiin oli symbolisempi kuin veteraanien realistisissa traumatoinnoissa.²²

Vastaavalla tavalla suomalaissotilaiden kesän 1944 painajaisissa ei näytä olleen juurikaan symboli- tai fantasia-ainesta, vaan niissä uneksija palasi konkreettiseen väkivallan hetkeen rintamalla. Yö toisensa jälkeen nuoria veteraaneja silvottiin, ammuttiin, lyötiin, pistettiin, ruhjottiin tai oltiin ottamassa vangiksi. Samat vihollisen panssarivaunut, tykistökeskitykset ja pommikoneet palasivat joka yö kuin aikataulua seuraten: ”Kyllä monia vuosia sodan jälkeen näin unia että

ryssät hyökkäsivät pistimet ojossa aseisiin ja silloin loppuivat joko patruunat tai ase ei lauennut. Siihen heräsi kun ryssä oli juuri pistämässä.”²³ Pakeneminen oli ainoa toiminnan muoto, joka unissa oli tarjolla, mutta usein pako jollain tapaa estyi tai epäonnistui. Vuonna 1923 syntynyt alikersantti tiivisti kokemuksen näin:

Kyllä sota oli hermoihin vaikuttanut, näin painajaisunia, esim. olin vaikeassa tilanteessa, olisin halunnut päästä pakoon, mutta en millään voinut paeta niin nopeasti kun olisi pitänyt. Heräsin aina ennenkuin saivat kiinni. Usein aseeni ei toiminut, joten pako oli ainut mahdollisuus.²⁴

Molemmissa edellisissä unissa näkyy myös toinen teema, joka on hyvin yleinen sotilaiden painajaisissa: unennäkijä ei kykene käyttämään asettaan tehokkaasti. ”Sama uni on toistunut 30 vuotta. Olen aina Itäkarjalan maisemissa. Ryssä hyökkää aina voimakkaitten uraa huutojen saattamana, konepistoolini ei koskaan toimi ja valtava paniikki iskee minuun. Huudan pahasti hädässäni. Vaimo herättelee rauhallisesti.”²⁵ Varsinaisen väkivallan lisäksi sotilaita piinasi öisin tunne siitä, että he olivat kyvyttömiä puolustamaan itseään, läheisiään ja kotiaan.²⁶

Kesän 1944 painajaisissa oltiin vahvemman armoilla. Unia yhdistää kokemus fyysisestä ja psyykkisestä haavoittuvuudesta, avuttomuudesta ylivoimaisen hyökkäyksen alla, väkivallan voimakkuus ja yksityiskohtaisuus. Usein taistelut siirtyivät uneksijan kotimaisemiin, ja veteraani oli sodan jälkeen ikään kuin kahden identiteetin välissä puoliksi sotilaana ja puoliksi siviilinä: ”Näin unta, että olin kotipellon laidalla asemassa. Ei päässyt millään keinolla kotiin.”²⁷

Kuoleman ja haavoittumisen lisäksi kaikkein konkreettisimmin pelko unissa oli jäädä vihollisen käsiin vangiksi. Aihe toistuu painajaisissa lukemattomia kertoja: ”Aluksi näin usein unta paikasta, missä jäin ainoana konekivääri miehenä

22. Bas J. N. Schreuder et al., Daily Reports of Posttraumatic Nightmares and Anxiety Dreams in Dutch War Victims. *Journal of Anxiety Disorders* 12:6 (1998), 511–524; ks. myös Kaivola-Bregenhøj 2010, 91–93.

23. KA, Sodasta rauhaan, B:41 N:o 00520.

24. KA, Sodasta rauhaan, B:41 (numerokoodi puuttuu, vastaaja on täyttänyt lomakkeen näytekappaleen).

25. KA, Sodasta rauhaan, B:41 N:o 00522 (alkuperäinen alleviivaus).

26. Irmeli Hännikäinen, *Sota ihmisessä. Totta, tarua ja unta. Posttraumaattisen stressihäiriön taustaa ja kuvaa sodan veteraanin mielenmaisemassa*. Sotainvalidien Veljesliitto 2015, 238–241.

27. KA, Sodasta rauhaan, B:20 N:o 00049.

henkiin. Jatkoin yksin taistelua peläten haavoittumista tai vangiksi joutumista, mutta nyt en ole niitä unia nähnyt.”²⁸ Perääntyminen ilman tietoa omien tai vihollisten sijainnista oli hermoja raastavaa ja jäi sotilaiden mieliin: ”[U]niin tuli se että olin jäämässä vihollisen jalkoihin, ’uraa’huuto soi korvissa mutta siihen aina heräsin. Kylläkäi se loppui kun vammani paranivat.”²⁹

On todennäköistä, että unia haavoittumisesta, tykistökeskityksistä, aseiden toimimattomuudesta tai vangiksi jäämisestä ovat nähneet kaikkien toiseen maailmansotaan osallistuneiden maiden veteraanit. Kesään 1944 liittyvien painajaisten voimakas samankaltaisuus läpi koko Sodasta rauhaan -aineiston tekee kuitenkin mahdolliseksi puhua erityisestä suomalaisesta painajaiskulttuurista, jonka synnyttivät yhdenmukaiset kokemukset jatkosodan viime vaiheista Karjalankannaksella ja Laatokan Karjalassa. Veteraanien sotaunten ilmentävät hädän, haavoittuvuuden ja jyrän alle jäämisen kokemuksia. Ne rinnastuvat vastaaviin kokemuksiin muiden maiden veteraaneilla, jotka kärsivät sodassa tappion ja joiden sotamuistoihin samoin liittyy vahva tunne avuttomuudesta ja vihollisen armoille jäämisestä.³⁰

Kokemushistoriallisesti kyse on siitä, ettei jatkosodan päättyminen tappioon ollut vain poliittisen tai sotilaallisen tason ilmiö, vaan se korreloi hyvin henkilökohtaisten väkivaltakokemusten kanssa, jotka liittyivät kesän 1944 tapahtumiin rintamalla ja painoivat voimakkaan jäljen sotilaiden unielämään. Toistuessaan yö toisensa jälkeen tuhansien veteraanien unissa painajaisten voi nähdä synnyttäneen oman ”kokemusrakenteensa”, joka vuorostaan rakensi pohjaa sodanjälkeisen ajan kokemus- ja tunnemaisemalle.³¹

Unitutkimuksen näkökulmasta voidaan tarkentaa artikkelin alussa esitettyä näkemystä siitä, että valvemaailman vaikutteet siirtyvät uniin.

Täsmällisemmin ilmaistuna uniin näyttäivät siirtyvän erityisesti vaaran kokemukset ja sosiaalisen kanssakäymisen tilanteet. Jälkimmäisessäkin aihepiirissä ylikorostuvat uhkaavat ja aggressiiviset kohtaamiset.³² Nimenomaan tappion kokemuksessa uhka ja vaara jäivät sotilaiden mieliin päällimmäisenä tuntemuksena: vihollisen tykistötulen ja ilmahyökkäysten raaka voima, puolustautuminen päällekkäviä panssarivaunuja vastaan, pelko vangiksi joutumisesta. Omien tovereiden kuolemat ja haavoittumiset rikkoivat sodan aikana rakentuneet suojelevat sosiaaliset suhteet. Nämä aiheet korostuivat suomalais-sotilaiden sodanjälkeisissä painajaisissa. Jos unien funktio nähdään pyrkimyksenä sopeuttaa uneksija muuttuvan valvetodellisuuden vaaroihin ja sosiaalisiin suhteisiin, tällöin ”tappion painajaiskulttuurikin” voidaan ymmärtää traumaattisena oppimistilanteena, jossa suomalaissotilaat ehdollistuiivat olemaan ylivoimaisen uhan alla sekä pelkäämään omaa ja tovereidensa menettymistä tai vangiksi jäämistä.

Torjuntavoiton unet

Sodasta rauhaan -lomakekyselyn univastausten suuri linja korostaa kesän 1944 taistelujen epätoivoisuutta ja väkivallan julmaavaa toisteisuutta sodanjälkeisissä painajaisissa. Tarkemmassa luennassa painajaisten joukosta erottuu kuitenkin myös hiljaisempi juonne, joka viittaa siihen, että suomalaisissa tappion kokemuksissa oli kaikesta huolimatta enemmän vivahteita ja asteroja kuin niissä maissa, joissa sota päättyi ehdottomaan antautumiseen, miehitykseen ja kertaikkaiseen hävitykseen. Näitä unia voi kutsua torjuntauniksi – ehkä jopa torjuntavoiton uniksi.

Ensimmäinen huomionarvoinen seikka liittyy siihen, mitä suomalaisissa sotapainajaisissa ei näy. Vaikka vangiksi jäämisen pelko on kaikkein yleisimpiä painajaisaiheita, varsinaiseen sota-

28. KA, Sodasta rauhaan, B:2 N:o 02014.

29. KA, Sodasta rauhaan, B:8 N:o 00009.

30. Vrt. Saksasta ja Itävallasta toisen maailmansodan jälkeen Ernst Hanisch, *Der Untergang des Kriegers. Männlichkeit und politische Kultur nach 1945 in Österreich*. Teoksessa Elisabeth Anker et al. (toim.) *Männerkrieg und Frauenfrieden. Geschlechterdimensionen in kriegerischen Konflikten*. Promedia 2003, 107–117; Frank Biess, *Homecomings. Returning POWs and the Legacies of Defeat in Postwar Germany*. Princeton University Press 2006; Svenja Goltermann, *Die Gesellschaft der Überlebenden. Deutsche Kriegsheimkehrer und ihre Gewalterfahrungen im Zweiten Weltkrieg*. DVA 2009.

31. Tunnemaisemasta Henrik Meinander, *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaisema*. Suom. Paula Autio. Siltala 2009, 23.

32. Antti Revonsuo, Jarno Tuominen & Katja Valli, *The Avatars in the Machine. Dreaming as a Simulation of Social Reality*. Teoksessa Thomas K. Metzinger & Jennifer M. Windt (toim.) *Open MIND*. MIND Group 2015, doi: 10.15502/9783958570375 (1.9.2022).

vankeuteen liittyvistä unista on Sodasta rauhaan -kokoelmassa vain yksi maininta.³³ Yhteensä noin 3500 suomalaissotilasta jäi jatkosodan aikana Neuvostoliiton sotavangiksi, mutta vankileirikokemuksista ei muodostunut suomalaisille lainkaan saman mittaluokan ilmiötä kuin saksalaisille, itävaltalaisille, unkarilaisille, romanialaisille tai italialaisille sotilaille, jotka taistelivat itärintamalla 1941–1945. Sotavankeus Neuvostoliitossa merkitsi erittäin raskasta kokemusta, jolle oli tyyppillistä vielä paljon suurempi turvattomuus, eristäytyneisyys ja vihollisen armoilla oleminen kuin sodan etulinjoilla. Vankileireillä olleiden sotilaiden unet alkoivat muistuttaa vankila- ja keskitysleiriunia, joissa unennäkiäjät olivat vailla kaikkea toimijuutta.³⁴ Näiltä painajaisilta suomalaisveteraanien suuri enemmistö välttyi.

Varsinaiset torjuntaunet liittyvät siihen, että väkivaltaisista menetyksistä ja vaikeasta vetäytymisestä huolimatta kesän 1944 kokemukset jättivät tilaa myös sotilaiden omalle toiminnalle ja paikoin menestyksellekin. Verrattuna edellisessä alaluvussa käsiteltyihin painajaisiin nämä unet ovat Sodasta rauhaan -kokoelmassa selvästi harvinaisempia ja niitä on paikoin tulkittava rivien välistä. Unessa sotilas joutui esimerkiksi perheensä kanssa keskelle taistelutilannetta, mutta kykeni ilmeisesti suojelemaan läheisiään: ”Perhekin oli mukana sodassa, heidät koitin saada turvaan. Menkää te tuonne suojaan, me tappelemme.”³⁵

Toinen veteraani näki unta, että Neuvostoliiton kanssa solmittu aselepo ja rauha olivat pettäneet ja vihollinen lähestyi hänen kotiseutuaan. Uneksija ryhtyi kuitenkin päättäväiseen toimintaan: ”Minä maaston tuntien osoitin asemat, jossa otetaan yhteen.”³⁶ Erään veteraanin 40 vuoden ajan toistuneessa unessa neuvostojoukot lähestyivät kotikylää monelta suunnalta: ”Yritet-

tiin karkuun tai piiloon, mutta koskaan vihollinen ei päässyt kotiini. Saatiin torjutuksi.”³⁷ Torjuntaunissa suomalaissotilaat eivät olleet vain väkivallan passiivisia kohteita, vaan he itse käyttivät aseita ja tappoivat vihollisia, mikä sekun saattoi jäädä kummitelemaan unennäkiäjän mieleen.³⁸ Vänrikkinä Ihantalan taisteluun osallistunut veteraani näki unia, joissa hän seurasi tapahtumia kuin näytöksenä:

”Uraa” huuto herätti usein ja pani etsimään konepistoolia. Ihantala palaa joskus vieläkin uneen. Hyökkäysvaunut, maataistelukoneet [...] Suomalaisen ja saksalaisten lentäjien tehokas työskentely hirvittävästä torjuntatulesta piittaamatta ei unohdu. Omien ”panssarirykkimiehiin” tarkkuus on unessakin vielä näkemisen arvoista.³⁹

Kesän 1944 kokemukset aiheuttivat siis painajaisia, joissa unennäkiäjä oli väkivallan passiivinen kohde, mutta osassa unia sotilaiden toimijuus säilyi tai unissa jäi auki mahdollisuus siihen, että pahimmalta kuitenkin välttyttäisiin ja koti-seutu säästyisi. Myös näille unille oli todellisuus-pohjaa kesä-heinäkuun 1944 rintamatapahtumissa, kun linjat lopulta pitivät ja täydelliseltä tappiolta välttyttiin. Sodasta rauhaan -kokoelman määrällinen laajuus tekee mahdolliseksi tunnistaa toisaalta sotapainajaisen valtavirran ja toisaalta nämä hienojakoisemmat aste-erot tappion kokemuksessa. Torjuntaunia voi tulkita myös siitä näkökulmasta, että unissa ilmenevän toimijuuden kautta päällekyviin painajaisiin alkoi löytyä ratkaisuja ja niihin alkoi siirtyä aineksia uneksijan siviilielämästä, kuten koti- ja perheviittaukset yllä osoittavat – toisin sanoen unilla oli terapeuttisia vaikutuksia ja ne kuvastavat siirtymää sodasta rauhanaikaan.⁴⁰

33. KA, Sodasta rauhaan, B:23 N:o 00758.

34. Peretz Lavie & Hanna Kaminer, Sleep, Dreaming, and Coping Style in Holocaust Survivors. Teoksessa Deirdre Barrett (toim.) *Trauma and Dreams*. Harvard University Press 1996, 114–124; Deirdre Barrett et al., Content of Dreams from WWII POWs. *Imagination, Cognition and Personality* 33:1–2 (2013–2014), 193–204.

35. KA, Sodasta rauhaan, B:59 N:o 00612.

36. KA, Sodasta rauhaan, B:62 N:o 03631.

37. KA, Sodasta rauhaan, B:17 N:o 01077.

38. Ks. esim. KA, Sodasta rauhaan, B:28 N:o 01552 ja B:49 N:o 00896. Tappamiskokemukset ovat kuitenkin suomalaissotilaiden painajaisissa silmiinpistävästi harvinaisia verrattuna niihin uniiin, joissa unennäkiäjät ovat itse väkivallan kohteena.

39. KA, Sodasta rauhaan, B:8 N:o 02733.

40. Vastaavia terapeuttisia vaikutteita on havaittu myös entisten keskitysleirivankien unista, Wojciech Owczarski, Adaptive Nightmares of Holocaust Survivors. The Auschwitz Camp in the Former Inmates' Dreams. *Dreaming* 28:4 (2018), 287–302; ks. myös Kivimäki 2021, 313–316.

Sotasukupolvi on ollut Suomessa painajaiskukupolvi näihin päiviin saakka.⁴¹ Silti on merkittävää, että hyvin monet Sodasta rauhaan -kyselyn vastaajat kertoivat painajaisten hellittäneen omia aikojaan sodan jälkeen, kun elämä alkoi täyttyä uusista, rauhanomaisista asioista. Avioliitto, lasten syntymät, kodin perustaminen ja pääseminen kiinni työelämään tapahtuivat Suomessa ripeämmin kuin suuressa osassa sodan tuhoamaa muuta Eurooppaa – ja näin suomalaisveteraanit muuttuivat nopeammin oman arkielämänsä aktiiviseksi toimijoiksi kuin sotavankeudessa tai epävarmassa tulevaisuudessa elävät ihmiset monissa muissa maissa.⁴²

Vastausten perusteella yleinen rajapyykki painajaisten harvenemiselle tai päätymiselle kokonaan osuu noin viidestä kymmeneen vuoteen sodan jälkeen; siis aikaan 1940-luvun lopulta 1950-luvun puoliväliin. Samassa aikaraamissa jatkosodan kokemukset alkoivat saada suomalaisessa kulttuurissa sekä kerronnallisesti eheämpiä että vireeltään positiivisempia tulkintoja kuin välittöminä sodanjälkeisinä vuosina.⁴³ Siirryn seuraavaksi käsittelemään tätä ilmiötä suomalaisten elokuvien kautta.

Palautumat sotaan valkokankaalla

Heti sodan jälkeen ilmestyneissä suomalais-elokuvissa sota hämmöittää ihmisten toiminnan ja heidän kohtaamiensa ongelmien taustalla: elokuvissa käsitellään muun muassa nuorten alkoholismia, rikollisuutta, sukupuolitauteja, prostituutiota ja sodasta johtuvia menetyksiä.⁴⁴ Muutamissa 1940-luvun elokuvissa on silti suoriakin viittauksia sotaan. Esimerkiksi jo vuonna 1945 ilmestyneessä Orvo Saarikiven ohjaamassa

elokuvassa *Suomisen Olli yllättää* sodasta kotiin palanneen Ollin ja hänen tovereidensa ongelmat liittyvät sodan moraalisiin ja psykologisiin vaikutuksiin.⁴⁵

Vastaavasti Toivo Särkän ohjaama *Nuoruus sumussa* (1946) alkaa kuvalla juoksuhaudoista, tykistötulesta ja taistelusta jatkosodan viime hetkillä, mistä siirrytään seuraamaan nuorten veteraanien sopeutumisvaikeuksia siviilielämän alkutaipaleella. Lyhyet, välähdyksenomaiset siirtymät rintamalle, joissa usein käytetään kuvitukseen sota-ajan uutiskatsausten filmiaineistoa, ovat tyypillisiä viittauksia sotaan myös myöhemmissä elokuvissa. Vaikka elokuvien tapahtumat sijoittuvat rauhanaikaan tai kotirintamalle, siirtymäviittaukset taisteluihin yhdistävät henkilöiden kokemukset sotaan.⁴⁶

Mediatutkija Anu Koivunen on kiinnittänyt huomion siihen, kuinka 1940-luvun suomalaisissa ”kuppaelokuvissa” hävityn sodan traumaa käsiteltiin ”likaisen”, sukupuolitautilien saastuttaman naisruumiin kautta, joka uhkasi symbolisesti koko kansakunnan olemassaoloa. Elokuvissa miehet ovat heikkoja ja heihin kohdistuu hirveä näkymätön vaara, kun he lankeavat siveellisyytensä menettäneiden naisten houkuttukseen.⁴⁷ Näen tässä piilevää rinnakkaisuutta saman ajan kohdan sotapainajaisiin, joissa miehet olivat yhtä lailla jatkuvan vaaran alla, mutta kokemuksesta ei vielä saanut otetta.

Vasta 1950-luvun elokuvissa kuva sodasta hahmottuu kiinteämmäksi ja itse sodasta alkaa muodostua elokuvien aihe. Elokuva *Silmät hämärässä* (1952, ohjaaja Veikko Itkonen) alkaa kohtauksella, jossa ”hullu” kirjailija kulkee halki Helsingin. Reitti käy kuin ohimennen Hietaniemen sankari-

41. Sandman et al. 2013, 1048.

42. Ville Kivimäki, Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodanjälkeinen aika. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino 2015, 297–300.

43. Hännikäinen 2015, 249–250; vrt. Airi Hautamäki & Peter G. Coleman, Explanation for low prevalence of PTSD among older Finnish war veterans. Social solidarity and continued significance given to wartime sufferings. *Aging & Mental Health* 5:2 (2001), 165–174.

44. Sakari Toiviainen, Lankeemus ja pelastusarmeija. Sodanjälkeinen ongelmaelokuva. Teoksessa Kari Uusitalo et al. (toim.) *Suomen kansallisfilmografia*, osa 3. *Vuosien 1942–1947 suomalaiset kokoillan elokuvat*. Painatuskeskus 1993, 643–648; Heini Hakosalo, Terve tendenssi. Hannu Lemisen probleemi elokuvat sotienjälkeistä Suomea huoltamassa. Teoksessa Kimmo Laine & Juha Seitajärvi (toim.) *Valkoiset ruusut. Hannu Lemisen ja Helena Karan elämä ja elokuvat*. SKS 2008, 113–137; Kaarninen 2018, 188–195.

45. Raija Talvio, Lapsisotilaan paluu. Suomisen Ollin turmelus. Teoksessa Kimmo Laine et al. (toim.) *Unelmatehdas Liisankadulla. Suomen Filmitieteellinen Oy:n tarina*. SKS 2019, 148–160.

46. Jari Sedergrén, Poliittinen Hannu Leminen. Ongelmaelokuvista *Ratkaisun päiviin*. Teoksessa Kimmo Laine & Juha Seitajärvi (toim.) *Valkoiset ruusut. Hannu Lemisen ja Helena Karan elämä ja elokuvat*. SKS 2008, 364–366, 382.

47. Anu Koivunen, *Isänmaan moninaiset äidinkasvot. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Suomen elokuvatutkimuksen seura 1995, 107–145.

haudoilla, jossa lepää myös yhden elokuvan päähenkilön poika. Elokuvan suurin viittaus sotaan on Tauno Palon esittämä entinen kersantti, jonka mukana katsoja viedään kesän 1944 perääntymistaisteluihin.

Kersantti joutuu pakokauhuun keskellä tykistötulita ja vihollisen hyökkäystä – ja hylkää häntä auttaneen, haavoittuneen luutnantin kuolemaan. Sodan päättyttyä kersantin korvissa soi jatkuvasti kaatuneen luutnantin huuto ”Autu minut pois!” Mies kärsii kalvavasta syyllisyydestä: ”Hän yritti turhaan pestä itsestään tahraa, jota ei nähnyt kukaan muu kuin hän itse.” Menneisyydestä kuuluva piinaava huuto, joka palauttaa kersantin takaisin rintamalle häpeän ja kauhun hetkeen, muistuttaa läheisesti edellä kuvattuja sotapainajaisia, joissa sama traumaattinen hetki toistuu toistumistaan.

Silmät hämärässä oli ohjaaja Veikko Itkosen pieni itsenäinen tuotanto, mutta 1950-luvun puolivälissä myös suuret suomalaiset filmiyhtiöt tarttuivat entistä hanakammin sota-aiheisiin.⁴⁸ Elokuva *Ratkaisun päivät* (1956, ohjaaja Hannu Leminen) alkaa suoraan rintamalta alkuvuodesta 1944. Vihollinen hyökkää panssarivaunujen ja raketinheitin tukemana. Jälleen Tauno Palon näyttelämä päähenkilö majuri Hartti on juuri tuonut yksikkönsä lepoon kesken raskaiden taistelujen, mutta saa käskyn palata välittömästi etulinjaan. Hartin alainen, pasifistivänrikki Lepistö kieltäytyy tottelemasta käskyä ja lopulta Hartti joutuu ampumaan hänet, koska tilanne on muuttumassa kriittiseksi. Pian tämän jälkeen Hartti itse haavoittuu vaikeasti ja joutuu sotasairaalaan, jossa hän kieriskelee vuoteessa ja hourailee unissaan taistelusta ja vänrikin ampumisesta. ”Jaahas, sielullinen shokkitila. [...] Kunpa voisimmekin parantaa myös ruhjotun sielun”, toteaa lääkäri.⁴⁹

Kolmas elokuva *Verta käsissämme* (1958, ohjaaja William Markus) alkaa samoin etulinjakohtauksella kesältä 1944. Keskellä kaaottista perääntymistä kapteeni Viktor Aaltona (Jussi Jurkka) yrittää pelastaa haavoittuneen sotilaan, joka kuitenkin ampuu itsensä. Aaltona jää jälkeen muusta joukosta ja päättyy sotavangiksi. Elokuvan varsinainen tarina sijoittuu 1950-luvulle, kun Aal-

■ Kuva 2. Luutnantti (Eino Katajavuori) auttaa pakokauhuun joutunutta kersanttia (Tauno Palo) elokuvassa *Silmät hämärässä* (1952). KAVI / Elonet.

tona palaa kotimaahansa sotavankeudesta. Häntä auttaa elämän alkuun entinen esimies rintamalta, jonka vaimoon kapteeni rakastuu. Salaparia sitoo yhteen yhteinen rikos, kun he ajavat lemmentä matkalla autolla kuoliaaksi nuoren pojan ja kätkevät tämän ruumiin.

Elokuvasa toistellaan useaan otteeseen sodanjälkeisten ihmisten hermostuneisuutta. ”Olemme kaikki vähän hermostuneita, mutta se menee ohi. Kaikki menee ohi, elämä on sellaista”, kapteeni Aaltona toteaa. Loppuratkaisussa Aaltona saattaa entisen esimiehensä ja tämän vaimon takaisin yhteen ja menee itse ilmoittautumaan rikospoliisille. Hänen kävellessään kohti poliisiasemaa kuvaan palaavat voimakkaana välähdyksenomaisena takaumana juoksuhaudat, räjähtelevät kranaatit ja viimeiset epätoivoiset

48. Erityisesti Suomi-Filmi Oy:n pidättyväisyyden syistä ks. Jari Sedergren, *Filmi poikki... Poliittinen elokuvasensuuri Suomessa 1939–1947*. Bibliotheca historica 39. SHS 1999, 46, 210–217; Sedergren 2008, 380–381.

49. Elokuvasa ja sen vastaanotosta tarkemmin Sedergren 2008, 380–382, 386–400.

taisteluvaiheet kesällä 1944, ikään kuin Aaltona olisi yhtä aikaa näiden muistojen riivaama ja vapautumisillaan niistä tunnustaessaan rikoksensa.⁵⁰

Kaikille kolmelle elokuvalle on yhteistä, että sotakokemukset varjostavat niiden henkilöiden elämää ja käytöstä vainoavan painajaisen tavoin. Kussakin elokuvassa näkyvät nimenomaan viimeisen sotavuoden piinaavat muistot – *Ratkaisun päivät* ja *Verta käsissämme* käynnistyvät dramaattisella kohtauksella rintamalta ja myös *Silmät hämärässä* sisältää myöhemmin voimakkaan taistelukohtauksen. Elokuviissa on suorakaisia kuvauksia kesän 1944 vaikeimmista kokemuksista: omien sotilaiden ampumisesta, ilmahyökkäyksistä, vihollisen panssarivaunuista, kranaattikauhusta, vangiksi joutumisesta ja sen pelosta sekä haavoittuneiden tovereiden jäämisestä vastustajan armoille. Juuri nämä samat aiheet tunkeutuivat entisten sotilaiden uniin välittöminä sodanjälkeisinä vuosina.

■ Kuva 3. Kapteeni Aaltona (Jussi Jurkka) kesän 1944 perääntymistaisteluissa elokuvassa *Verta käsissämme* (1958). KAVI / Elonet.

Painajaiset olivat ensin; elokuvat ottivat ne raaka-aineekseen muutaman vuoden viiveellä. Sodan aiheuttamat psyykkiset järkytykset ja niitä seuranneet unet olivat sodanjälkeiselle kulttuurille kuin eräänlainen mentaalinen taustakangas. Se heijasteli yleisönsä vielä verestäviä sotakokemuksia sekä antoi sävyn, tunnelman ja alitajuisen viitekehikon sille, miten ihmiset käyttäytyivät.⁵¹ Elokuvat käsittelivät samoja tappion ja haavoittuvaisuuden kokemuksia, jotka saivat voimakkaan henkilökohtaisen muodon sotilaiden painajaisissa.

Myös muissa 1950-luvun elokuvissa sota näytelti merkittävää roolia – ja kuten edellä käsitellyistä torjuntaunista, elokuvistakin voi hienovaraisemmalla luennalla alkaa erottaa tappion

50. Elokuvan syntyhistoriasta ja ruotsalaisesta vastinparista ks. Tytti Soila, SF ja Svea Film yhteistyössä. *Verta käsissämme eli Ingen morgondag*. Teoksessa Kimmo Laine et al. (toim.) *Unelmatehdas Liisankadulla. Suomen Filmitteollisuus Oy:n tarina*. SKS 2019, 275–285.

51. Samasta ilmiöstä Saksassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen ks. Anton Kaes, *Shell Shock Cinema. Weimar Culture and the Wounds of War*. Princeton University Press 2009.

liudentumista kohti torjuntavoittoa. Kuvat viipylevät raunioissa, pommitustuhoissa ja sankarihaudoilla. Elokuissa laajasti käytetyt sota-ajan arkistofilmit eivät välttämättä tarvitse mitään kommentaaria, sillä niiden viitekohta vain noin kymmenen vuoden takaisin tapahtumiin on ollut 1950-luvun katsojille ilmeinen. Dokumentaarisen filmimateriaalin käyttö kesken elokuvakerronnan alleviivaa viittaussuhteen reaalisuutta; niiden kautta sota näyttäytyy todellisena, kollektiivisena historiana fiktiivisten henkilöhahmojen taustalla.⁵²

Toinen tapa viitata sota-aikaan liittyy elokuvien musiikkiin: sankarihautajaisissa laulettu ”Oi kallis Suomenmaa” vie ajatukset sodan uhrihin, helisevä kannel viittaa menetettyyn Karjalaan ja reipas marssimusiikki tai ”Kuullos pyhä vala” muistuttavat Suomen taistelevasta armeijasta.⁵³ Viittaukset taisteluun ja menetyksiin jätävät 1950-luvun elokuvissa jo tilaa tulkinnalle, etteivät uhrit lopulta kuitenkaan olleet turhia, vaikka sota päättyikin tappioon. Edvin Laineen ohjaaman *Niskavuori taistelee* -elokuvan (1957) lopulla tappio on kiistaton tosiasia, mutta samalla dokumentaarisen filmin avulla näytetään, kuinka väsynyt mutta edelleen antautumaton armeija nousee juoksuhaudoista ja alkaa kulkea pois rintamalta. Taustalla soi ”Oi kallis Suomenmaa” jaokuva siirtyy sankarihautausmaalle, jonka tuoreiden ristien luona kamera viipyilee.

Ratkaisun päivissä on mukana suora kuvaus painajaisesta, kun majuri Hartti tuskaillee vuoteessaan. Muuten elokuvat eivät palaa sotaan painajaisien kautta, vaikka unet olivatkin jo varsin suosittu kerronnallinen tekniikka aikakauden suomalaisissa elokuvissa.⁵⁴ Näyttää siltä, että valvetakaumat, musiikkivalinnat sekä arkistofilmien avulla toteutetut siirtymät sota-aikaan ja rintamalle toimivat elokuvissa tehokkaampina viittauksina sodan kokemukselliseen läsnäoloon kuin unisiirtymät. Muistina ja historiana sota oli

vielä osa nykytodellisuutta, johon se saattoi tunkeutua milloin vain.⁵⁵ Tähän viittaa sekin, että useat Sodasta rauhaan -kyselyn vastaajat kertoivat sotaelokuvien katsomisen tai kirjojen lukemisen palauttaneen painajaiset takaisin heidän uniinsa.⁵⁶

Vaikutesuhdetta toiseen suuntaan – painajaisista elokuvaan – on mahdotonta osoittaa yhtä kausaalisesti. On joka tapauksessa merkillepantavaa, että sotapainajaisien harveneminen ja sotakokemusten käsittelyn avautuminen 1950-luvun elokuvissa tapahtuvat samassa aikaraamissa. Kuuluisin esimerkki jatkosodan kerronnallisesta kiteytymisestä on tietenkin artikkelin alussa mainittu Väinö Linnan *Tuntematon sotilas*. Olen kuitenkin halunnut osoittaa, ettei kyse ollut vain yhdestä kirjasta ja sen onnistuneesta filmatisoinnista, vaan laajemmasta kulttuurisesta ilmiöstä, jossa aiempien fragmentaaristen sotaviittausten tilalle alkoi syntyä suurempia ja merkityksellisempiä tapoja käsitellä sotakokemuksia.

Samoin kuin sotaunissa, myös elokuvissa näkyy kaksi puolta: toisaalta traumaattisten väkivaltakokemusten murtautumisen esiin, toisaalta varovaisen positiiviset tulkinnat kesästä 1944 jonain muuna kuin täydellisenä tappiona. Ajattelen siis, että sotilaiden painajaisissa ilmenevät aiheet muodostivat sen kokemuspohjan, jolta sodanjälkeiset elokuvat syntyivät ja jolle ne vuorostaan alkoivat antaa kulttuurista muotoa ja sisältöä. Tätä kautta katsottuna sotakokemukset, unet ja sodanjälkeinen kulttuuri olivat vuoro-vaikutteisissa suhteissa toisiinsa.

Yhteenveto: kesän 1944 ”laavamuistot”

Usean miljoonan muun saksalaissotilaan tavoin vuonna 1923 syntynyt historioitsija Reinhart Koselleck jäi sodan lopulla Neuvostoliiton sotavangiksi. Ennen kuljetusta Kazakstaniin Koselleckia pidettiin vangittuna entisen Auschwitzin

52. Arkistofilmitekniikkaa on käytetty ainakin seuraavissa elokuvissa viitattaessa sota-aikaan: *Ja Helena soittaa* (1952), *Opri* (1954), *Lähellä syntiä* (1955), *Evakko* (1956), *Rintamalotta* (1956), *Pikku Ilona ja hänen karitsansa* (1957) sekä *Niskavuori taistelee* (1957).

53. Musiikkiviitteitä sotaan löytyy kaikista edellisviitteen elokuvista; aiheesta tarkemmin ks. Susanna Välimäki, *Miten sota soi? Sotaelokuva, ääni ja musiikki*. Tampere University Press 2008.

54. Hannu Salmen sähköpostikommentti kirjoittajalle 18.5.2022.

55. Vrt. Maureen Turim, *Flashbacks in Film. Memory and History*. Routledge 1989, 1–2, 17–18.

56. Ville Kivimäki, *Experiencing Trauma Before Trauma. Posttraumatic Memories, Nightmares and Flashbacks Among Finnish Soldiers*. Teoksessa Ville Kivimäki & Peter Leese (toim.) *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*. Palgrave Macmillan 2022, 108–111.

keskitysleirin alueella, jossa saksalaisille kerrottiin juutalaisten kansanmurhasta kaasukammioissa. Yhdessä tappion kokemuksen kanssa tiedosta muodostui Koselleckille käänteentekevä ”laavamuisto”, joka muokkasi hänen ajatteluaan ja tietoisuuttaan perustavalla tavalla: ”Jotkin kokemukset valuvat kehoon kuin tulinen laava ja jähmettyvät sinne. Tuosta hetkestä alkaen ne voidaan palauttaa mieleen milloin vain, kiinteinä ja muuttumattomina.”⁵⁷

Kesän 1944 kokemukset muodostivat kymmenille- ellei sadoilletuhansille suomalais-sotilaille samankaltaisen laavamuiston, joka syöpyi lähtemättömästi mieleen. Perääntyminen puna-armeijan murskaavan ylivoiman alla asetti sotilaat silmitysten omansa ja tovereidensa kuoleman kanssa. Raakoina äärimmäiskokemuksina nämä tilanteet jatkoivat elämäänsä sodanjälkeisissä painajaisissa, jotka toistivat väkivallan hetkiä sellaisenaan ilman kulttuurista symboliikkaa ja merkityssuhteita. Samalla kokemus vahvemman armoilla olemisesta ja kärsitystä tappiosta kirjautui sotilaiden mieleen paljon syvemmin kuin jos kyse olisi ollut vain syksyn 1944 väli- rauhansopimuksen ehdoista.

Tappio oli fyysinen kokemus, kun se merkitsi kauhua vangiksi jäämisestä ja korvia repivää tykistökeskitystä, tai kun se hikoilutti ja pyöritti suomalaisia vuoteissaan vuosia sodan jälkeen. Tämä tappion eletty kokemushistoria voi auttaa ymmärtämään paremmin suomalaisten sodanjälkeistä ajattelua ja toimintaa: ennen kaikkea suhde Neuvostoliittoon ei ollut vain poliittinen kysymys, vaan sillä oli vahva tunne- ja kokemusperusta kesän 1944 tapahtumissa eritoten niillä sotilailla, jotka olivat joutuneet ottamaan vastaan puna-armeijan hyökkäyksen koko voiman.

Sotapainajaiset siis osaltaan loivat uutta sodanjälkeistä todellisuutta koulimalla yö toisensa jälkeen uneksijoita ulkopuolelta tulevan uhan ja väkivallan kokemuksiin. Asialla on merkitystä myös nykyhetken suomettumiskeskustelun kannalta, josta näyttää puuttuvan käsitys siitä

syvemmästä kokemuspohjasta, joka sai suomalaiset ennakoimaan arvaamattoman itänaapurinsa reaktioita ja mielenliikkeitä.⁵⁸

Vaikka sotapainajaisen enemmistö on yksitotisia unia väkivallan kohteena olemisesta, tarkemmalla luvulla niiden joukosta erottuu kuvailuja, joissa sotilaiden toimijuus osittain säilyy ja joissa suomalaiset kykenevät vastustamaan hyökkävää vihollista. Olen kutsunut näitä unia torjuntauniksi ja muutamat niistä ovat suoranaisia torjuntavoittonia. Verrattuna täydellisen luhistumisen kärsineisiin maihin, jotka miehitettiin ja joiden sotilaat joutuivat sotavankeuteen, nämä unet kertovat siitä, että suomalaisissa tappion kokemuksissa oli kuitenkin harmaan sävyjä ja tulkinnanvara.

Vuodenvaihteessa 1944–1945 Suomen tilanne näytti erittäin epävarmalta ja oli realismia olettaa, että Neuvostoliitto ottaisi tavalla tai toisella maan haltuunsa. Mutta mitä pidemmälle aika sodan päättymisestä kului, sitä selvemmin Suomen tie erkani esimerkiksi Baltian maiden kohtaloista ja sitä loivemmaksi tappion kokemus alkoi muuttua. Sodanjälkeiset torjuntaunet kertovat omalla tavallaan siitä, että ajatukselle suomalaisten ”erillishistoriasta” tappion kärsineiden maiden joukossa oli konkreettista kokemuspohjaa kesän 1944 tapahtumissa.

Sekä painajaiset jyrän alle joutumisesta että torjuntaunet löysivät kulttuurisen ilmaisunsa sodanjälkeisissä suomalaiselokuvissa. Tämä tapahtui noin kymmenen vuoden viiveellä sodan päättymisestä – ja suunnilleen samaan aikaan, kun monet sotaveteraanit kertoivat pahimpien painajaisvuosien alkaneen hellittää.

Unet ja painajaiset 1950-luvun elokuvien vai- kuteaineiksena auttavat ymmärtämään sodanjälkeisen kulttuurin luonnetta ja sen kytköstä tunteiden ja kokemusten historiaan. Sodasta ei Suomessakaan vaiettu sodanjälkeisinä vuosina, mutta väkivaltaisten elämysten muovautuminen kuvauksiksi, kertomuksiksi ja merkityksiksi oli vaikea ja hidas prosessi, jossa raskaiden koke-

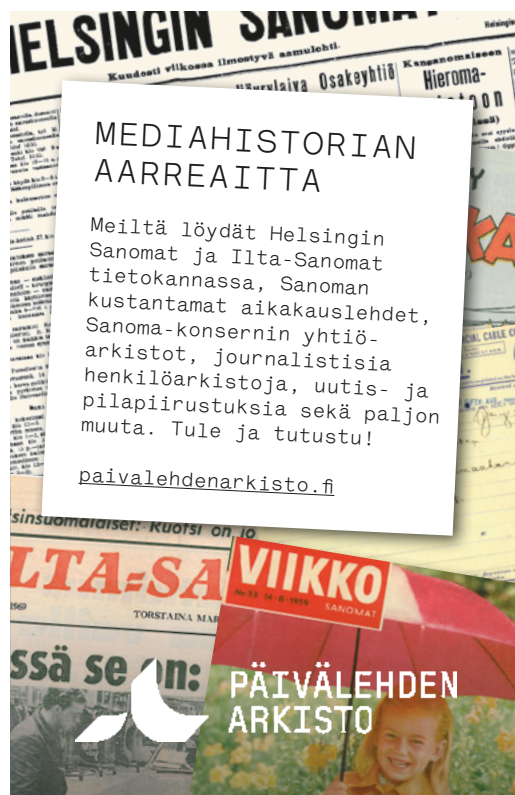
57. Reinhart Koselleck, *Fiery Streams of Lava, Frozen into Memory. Memories That Are Not Interchangeable. Contributions to the History of Concepts* 15:2 (2020), 2 (suomennos kirjoittajan). Olen kiitollinen Jani Marjaselle tämän keskustelun osoittamisesta.

58. Keskustelun käynnistäjänä loppuvuodesta 2021 toimi Ylen tv-dokumentisarja *Kylmän sodan Suomi*. Sarjan painotuksista ja puutteista ks. Pia Koivunen et al., *Kylmän sodan Suomi ja historiallisen tarinankerronnan vaikeus*. Tiedeverkko-lehti *Politiikasta.fi*, julkaistu 20.1.2022, <https://politiikasta.fi/kylman-sodan-suomi-ja-historiallisen-tarinankerronnan-vaikeus/> (23.10.2022).

musten ja niistä tehtyjen kulttuuristen tulkintojen välille oli löydettävä korrelaatio. Pidän tärkeänä ajatusta siitä, että kokemukset muokkaavat ympäröivää todellisuutta, eikä vain toisinpäin. Tämän todentaminen on vaikeampaa kuin sen tutkiminen, kuinka historialliset tapahtumat, kulttuuriset merkitykset ja sosiaaliset suhteet vaikuttavat ihmisten kokemusmaailmaan. Yhdistämällä suomalaissotilaiden unet sodanjälkeisten elokuvien teemoihin olen pyrkinyt osoittamaan, että kulttuuri ammensi aiheensa tästä kokemuksellisesta raaka-aineesta, joka haki muotoaan ja ilmaisuaan sodan jälkeen.

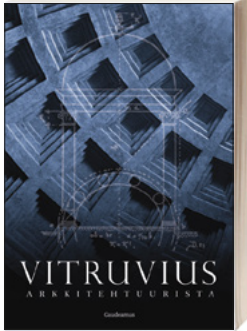
Dosentti **Ville Kivimäki** työskentelee yliopistotutkijana ja Eletty kansakunta -tutkimusryhmän johtajana Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistossa.
Sähköposti: ville.kivimaki@tuni.fi

Huom. Sähköinen versio editoitu: s. 443 oikean palstan toisen kappaleen viimeiseen lauseeseen lisätty sana ajatukselle.

Tuoretta tietoa historiasta itselle ja lahjaksi

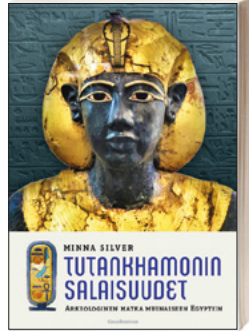
Tilaa uutuskirjat helposti | kauppa.gaudeamus.fi

VITRUVIUS

Arkkitehtuurista

Arkkitehtuurin historian vaikutusvaltaisin teos ja ainoa meille säilynyt laaja esitys antiikin ajan rakentamisesta ja arkkitehtuurista. Suomennettu klassikko vie lukijan keskele antiikin kulttuuria, uskomuksia ja maailmankuva.

MINNA SILVER

Tutankhamonin salaisuudet

Tutankhamonin hauta ja sieltä löytnyt koskematon muumio ovat muinaisen tiedon aarteisto, josta on ammennettu jo sadan vuoden ajan. Teos astuu Egyptin tunnetuimman faaraan elämään ja aikaan arkeologin näkökulmasta.

MARIA LÄHTENMÄKI

Punapakolaiset

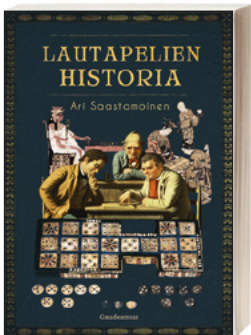
Uutuusteos paljastaa, millaiseksi Neuvosto-Karjalaan asettuneiden suomalaisnaisten arkinen elämä muodostui. Se kertoo, kuinka unelmat uudesta, tasa-arvoisesta yhteiskunnasta särkyivät ja usko tulevaisuuteen muuttui painajaiseksi.

PEKKA VALTONEN

Naisia valtaistuimella

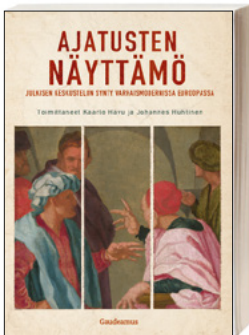
Teos seuraa yhdenoista 1400-1700-luvuilla eläneen naishallitsijan hallinnon uudistamista, tieteiden ja taiteiden vaa-limista, henkilökohtaisen elämän käänteitä ja joskus häikäilemätöntäkin valtapeliä.

ARI SAASTAMOINEN

Lautapeliä historia

Jo muinaiset sumerilaiset... pelasivat lautapelejä! Kiehtovassa teoksessa seurataan esimerkiksi shakin polveilevia kehitysvaiheita ja kerrotaan, millä tavoin lautapelit ovat toimineet diploma-tian ja juonittelun välineinä. Täsmävalinta lautapeliä ystäväille.

HAVU & HUHTINEN (TOIM.)

Ajatusten näyttämö

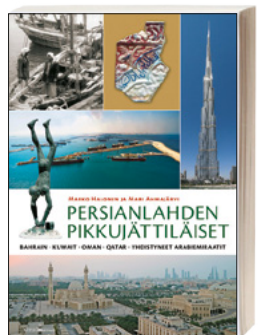
Syventyy julkisen keskustelun syntyyn 1500-1700-lukujen Euroopassa. Kirjapainotaidon keksiminen mul-listi sen, miten uskonnosta, politiikasta ja tieteestä puhuttiin. Painokulttuuri toi ajatuksille uusia yleisöjä ja rikkoi sovinnaisen keskustelun perinteitä.

TIMO R. STEWART

Luvatus maan lomo

Suomalaisten käsitys Israelin valtiosta on pitkän ajan kuluessa kietoutunut näkemyksiin Raamatusta, Raamatun maista, juutalaisuudesta ja Jumalan toiminnasta maailmassa. Miksi monet suomalaiset kristityt ovat olleet niin kiinnostuneita sionismista?

HALONEN & AHMAJÄRVI

Persianlahden pikkujättiläiset

Persianlahden rannoilla sijaitsee viisi pientä mutta taloudellisesti ja maailmanpoliittisesti merkittävää valtiota. Uutuus kokoa tietoa alueen yhteiskunnista ja pitkästä historiasta ensimmäistä kertaa suomeksi.

Marja Jalava

Kohti monilajisen yhteiskunnan historiaa

"Tämä on hyvä hetki olla yhteiskunta-historioitsija", iloitsi historioitsija Eric Hobsbawn vuonna 1971 artikkelissaan "From Social History to the History of Society", joka on sittemmin nostettu toisen maailmansodan jälkeisen uuden sosiaal historian klassikkotekstiksi.¹ Hobsbawnin mukaan yhteiskuntahistorian tutkimus oli lähtenyt voimakkaaseen nousuun 1950-luvulta lähtien. Sen omimpana alueena hän piti sosiaaliluokkien ja yhteiskunnallisten liikkeiden sekä erityisesti työväen ja muiden tavallisten ihmisten historiaa. Tähän vähäväkisten, maanhiljaisten, alistettujen tai historiankirjoituksessa muuten unohtettujen joukkoon kuuluivat vielä tässä vaiheessa myös naiset ja erilaiset rodullistetut ryhmät. Heidän historiastaan oli tullut 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa länsimaisten yhteiskuntien demokratisoitumisen, kansalaisoikeustistelun ja siirtomaavallan purkautumisen myötä uudella tavalla ajankohtaista.

Kuten arvata saattaa, kaikkia historiantutkijoita tällainen tutkimuskentän laajentuminen ja moniarvoistuminen eivät ilahduttaneet. Esimerkistä käy *Journal of Social History* -lehdessä nimimerkillä "Charles Phineas" vuonna 1974 julkaistu satiirinen kirjoitus. Siinä nimimerkki parodioi varsin tunnistettavalla tavalla E. P. Thompsonin kaltaisten vasemmistolaisen historioitsijoiden näkökulmia, argumentointitapaa ja kiinnostusta yhteiskunnallisesti alistettujen ryhmien historiaa kohtaan.²

Samalla nimimerkki tähyisi kohti tulevaisuutta. Hän totesi, että historioitsijat olivat nyt käyneet läpi työväenluokan, erilaiset etniset ryhmät ja viimeisimpänä naiset. Siksi he tarvitsivat itselleen uuden lelun. Nimimerkki mainitsi ironiseen sävyyn tällaisina lupaavina uusina muotiaiheina homoseksuaalien ja vasenkätisten historian. Hän rohkeni kuitenkin ehdottaa – niin röyhkeältä kuin se hänen mukaansa kuulostikin –, että seuraava "muotivillitys" yhteiskuntahistoriassa voisi olla eläinten historia. Olihan se kiistaton huipentuma historiantutkimukselle, jossa tutkija antoi äänen niille, jotka eivät itse kyenneet puhumaan omasta puolestaan.³

Vaikka ehdotus eläinten historian tutkimisesta oli epäilemättä tarkoitettu akateemiseksi vitsiksi, brittiläinen sosiaalhistorioitsija John K. Walton tarttui haasteeseen vuonna 1979 samaisessa *Journal of Social History* -lehdessä julkaisemassaan artikkelissa "Mad Dogs and Englishmen". Siinä hän analysoi 1800-luvun lopun Englannissa roihahtanutta kiistaa siitä, olisiko kaikkien koirien pitänyt käyttää julkisilla paikoilla kuonokoppaa vesikauhun ehkäisemiseksi. Waltonin mukaan "koiramaailman" mikrokosmos ilmensi viktorianisen yhteiskunnan keskeisimpiä jännitteitä. Kiistaa käytiin siitä, missä määrin valtiovalta sai rajoittaa yksilönvapautta, keskusvalta paikallista-soa tai ylä- ja keskiluokka työväenluokkaa. Lisäksi toisiinsa törmäsi kaksi erilaista tapaa ymmärtää ihmisten suhde muihin eläimiin. Niistä ensimmä-

1. Eric J. Hobsbawn, From Social History to the History of Society. *Daedalus* 100:1 (1971), 43.

2. Charles Phineas, Household Pets and Urban Alienation. *Journal of Social History* 7:3 (1974), 338–343.

3. Phineas 1974, 339.

mäinen edusti käytännönläheistä, välineellistä ja tunteilematonta suhtautumista, kun taas toinen korosti humanitaarisia, emotionaalisia ja eläinten hyvinvointia edistäviä näkökulmia.⁴

Näkemyksistä yhteiskunnasta monilajisena vuorovaikutuskeskittämällä esitettiin siis yhteiskuntahistorian piirissä jo suhteellisen varhain. Jälkikäteen arvioiden nimimerkki ”Charles Phineaksen” huoli historian tutkimuksen ajautumisesta eläimellisille sivupoluille oli kuitenkin ennen aikainen ja liioiteltu. Vaikka erilaiset yhteiskunnan unohdetut, alistetut, äänettömät tai vaiennetut ryhmät ja vähemmistöt yksi toisensa jälkeen saivat paikkansa historiassa, toisenlaiset eläimet pysyivät pitkään marginaalisia.

Paradoksaalista kyllä, juuri yhteiskuntahistoria on näihin päiviin saakka osoittautunut erityisen vastustuskykyiseksi monilajisuuden haasteelle. Sosiaalishistorioitsija Mieke Roscher on esittänyt syyksi tähän yhteiskuntahistoriaan sisäänrakennettua ihmiskeskeisyyttä.⁵ Väitettä voi pitää äkkiseltään yllättävänä, sillä yhteiskuntahistoria on alkuvaiheistaan 1800-luvun lopulta lähtien sanoutunut eksplisiittisesti irti metodologisesta individualismista, joka korostaa ihmisyyksilöiden vapaiden valintojen merkitystä historian liikevoimana. Sen sijaan se on ollut kiinnostunut kollektiivisista ilmiöistä sekä taloudellisista ja sosiaalisista rakenteista, jotka usein näyttäytyvät ihmisten elämässä heidän toimintaansa rajoittavina esteinä ja pakkoina.

Samanaikaisesti yhteiskuntahistorian emansipatorinen voima on kummunnut juuri tästä ylikäytännöllisestä ulottuvuudesta. Yhteiskunnallisen muutoksen avainten on nähty piilevän siinä, että ihmiset tiedostavat nämä heidän olemistaan määräävät rakenteet ja muuttavat sitten itseään muuttamalla yhteiskunnan rakenteita. Näkemys on vapauttanut ihmiset deterministisestä rakenteiden rautahäkistä. Samalla se on kuitenkin rajannut yhteiskunnallisen toimijuuden vain ihmisille. Niinpä toisen maailmansodan jälkeisen uuden sosiaalishistorian klassikot aina E. P.

Thompsonista ja Eric Hobsbawnistakin lähtien ovat perustaneet käsityksensä yhteiskunnasta eksplisiittisesti ihmisen ja eläimen väliselle erolle. Hobsbawnin sanoin yhteiskuntahistoria on ”ihmisyhteiskunnan historiaa (vastakohtana vaikkapa apinoiden ja muurahaisten yhteisöille)”⁶ Tässä ihmisten valtakunnassa eläimet nähdään varsinaisen yhteiskunnan ulkopuolella olevina ihmisen toiminnan kohteina sen sijaan, että ne ymmärrettäisiin ihmisten kanssatoimijoiksi ja aktiivisiksi osallisiksi historiallisen todellisuuden muotoutumisessa.

Yhteiskuntahistorian kriisi ja teksteihin katoavat eläimet

Kun aloitin historian opinnot 1980-luvun jälkipuolella, taloudellis-sosiaalisiin rakenteisiin keskittynyt yhteiskuntahistoria oli kasvavan kritiikin kohteena. Tilastollisten ja määrällisten menetelmien rinnalle tai tilalle kaivattiin uudenlaisia laadullisia ja tulkinnallisia työkaluja, joita etsittiin muun muassa kulttuuriantropologian, kulttuurintutkimuksen ja kielitieteen piiristä. Näiden uusien teorioiden ja menetelmien avulla historioitsijat pyrkivät ottamaan paremmin huomioon sen, mitä menneisyyden ihmiset olivat yksilötasolla tehneet, ajatelleet, tunteneet ja kokeneet.

Vaikutelma yhteiskuntahistorian kriisistä ei ollut yksinomaan suomalainen ilmiö, sillä sen asemaa haastanut, kielellis-kulttuurisena käänteenä tunnettu paradigman muutos oli laaja kansainvälinen suuntaus.⁷ Samalla sukupuolihistorian, vähemmistöjen ja marginaaliryhmien huomioiminen yleistyi muussakin historian tutkimuksessa niin, että yhteiskuntahistoria tuntui menettäneen osan entisestä erityisyydestään. Kun saksalaisen yhteiskuntahistorian voimahahmo Jürgen Kocka vuonna 2003 arvioi tieteenalansa tilaa *Journal of Social History* -lehdessä, hän totesi, että ”laajalle on levinnyt se vaikutelma, että tämä ei ole hyvä hetki olla yhteiskuntahistorioitsija.”⁸

Toisaalta Kocka myönsi, että uusien teoreettisten näkökulmien ja laadullisten menetelmien

4. John K. Walton, Mad Dogs and Englishmen. The Conflict over Rabies in Late Victorian England. *Journal of Social History* 13:2 (1979), 219–239.

5. Mieke Roscher, Social History. Teoksessa Mieke Roscher, André Krebber & Brett Mizelle (toim.), *Handbook of Historical Animal Studies*. Walter De Gruyter 2021, 134.

6. Hobsbawni 1971, 30.

7. Ks. esim. Brian Lewis, The Newest Social History. Crisis and Renewal. Teoksessa Nancy Partner & Sarah Foot (toim.), *The SAGE Handbook of Historical Theory*. SAGE 2013, 225–227.

8. Jürgen Kocka, Losses, Gains and Opportunities. *Social History Today. Journal of Social History* 37:1 (2003), 21.

avulla voitiin muodostaa aiempaa monipuolisempia ja vivahteikkaampia tulkintoja menneisyydestä.⁹ Esimerkkinä voi mainita käsite-, tunne- ja kokemushistorialliset tutkimussuunnat, joiden parissa olen itsekin työskennellyt parikymmentä vuotta. Näiden uusien lähestymistapojen ansiosista historioitsijat ottavat nyt kielelliset näkökulmat vakavasti ja tiedostavat aiempaa selvemmin, miten kielenkäyttö samanaikaisesti sekä ilmentää että tuottaa historiallista todellisuutta ja historiallisia muutoksia. Samalla huomio on kiinnittynyt yksilöiden usein hyvin erilaisiin kokemuksiin, tulkintoihin ja merkityksiin, joita he ovat antaneet samoille historiallisille ilmiöille ja tapahtumille.

On kuitenkin kysyttävä kriittisesti – ja olen tässä myös itsekriittinen –, onko kielellis-kulttuuristen näkökulmien (yli)korostuminen johtanut entistään ihmiskeskeisempään historiantutkimukseen, joka on samalla vaarassa menettää otteensa myös yhteiskunnan taloudellis-sosiaalisiin rakenteisiin ja materiaalisuuteen? Kuten Jürgen Kocka totesi edellä mainitussa artikkelissaan, jotain ironista voi nähdä siinä, että taloudelliset rakenteet ja prosessit tuntuvat kiinnostavan yhä harvempia historioitsijoita juuri tällaisena aikana, jolloin kapitalismi on laajentunut kaikkiin maapallon kolkkiin, kaupallisuus läpäisee yksityisimmätkin elämäntilat, ja globalisoituvan talouden valta ja sen tuottamat ongelmat ovat maailmanlaajuisesti tunnettuja.¹⁰

Ironisena voi nähdä myös sen, että monet pitävät edelleenkin ajatusta eläinten historiasta yhtä eriskummallisena muoti-ilmiönä kuin nimerkki ”Charles Phineas” vuonna 1974. Näin on siitä huolimatta, että kiihtyvä maailmanlaajuinen lajinkato uhkaa tämänhetkisen arvion mukaan miljoonia luonnonvaraisia eläin- ja kasvilajeja samaan aikaan kun tuotantoeläinten – etenkin sikojen ja lehmien – määrä lähestyy jo 60 prosenttia kaikkien nisäkkäiden yhteenlasketusta eläinmassasta.¹¹ Ei siis liene varsinainen ihme, että yhä useampi historioitsijakin on viime vuosina havahtunut itseni tavoin kysymään, miten tähän

tilanteeseen on tultu. Miten ihmisten, eläinten ja muun elonkirjon suhteet ovat historiallisesti rakentuneet juuri nykyisen kaltaisiksi?

Toistaiseksi eläinhistoriallisen tutkimuksen kansainvälisessä kärjessä ovat kulkeneet aate- ja kulttuurihistorioitsijat. Teoreettisena käytevoimana tässä tutkimuksessa on toiminut ennen kaikkea kielellis-kulttuurinen käänne. Hieman kärjistäen voi sanoa, että sen myötä tutkijoiden huomio on keskittynyt kulttuuriin, symbolisiin ja diskursiivisesti rakentuneisiin representatioihin eli esityksiin, joita toisenlaisista eläimistä on eri aikoina laadittu. Kun lähes kaikki eläimiä koskeva historiallinen lähdeaineisto on ihmisten tuottamaa, eläinten historia on tämän käsityksen mukaan ennen kaikkea ihmisten eläimiä koskevien käsitysten ja esitysten historiaa.¹²

Ihmisten eläinkäsitysten tutkiminen on kiistämättä tärkeää, sillä nämä historiallisesti vaihtelevat käsitykset ovat usein vaikuttaneet merkittävällä tavalla siihen, miten ihmiset ovat eläimiä kohdelleet. Lisäksi kukaan teksti- ja diskursiivianalyttiset peruskurssinsa suorittanut historioitsija ei voine vakavasti väittää, että lähdeaineiston taustalla vaikuttava historiallinen todellisuus olisi jollain tavalla suoraan ja välittömästi historiantutkijan tavoitettavissa. Samalla keskittymisen representaatioihin voi kuitenkin tyypistää eläinten materiaalisesta olemassaolosta menneisyyden maailmassa nahkoineen ja karvoineen pelkäsi tekstuaalisuudeksi.

Tämän kaksinaisuuden ylittämiseksi ja materiaalis-diskursiivisen näkökulman tavoittamisessa yhteiskuntahistorialla on paljon annettavaa. Se on tänä päivänä aiempaa tietoisempi kielenkäytön ja kulttuurin merkityksestä historiassa, mutta samanaikaisesti se on edelleen ankkuroitunut materiaaliseen maailmaan ja makrotason taloudellis-sosiaalisiin rakenteisiin. Sen pohjalta tutkimuksen lähtökohdaksi voidaan ottaa representaatioiden sijasta ihmisten ja eläinten eletty vuorovaikutussuhde. Se puolestaan siirtää tutkimuksen fokuksen teksteistä niiden ilmentämiin

9. Kocka 2003, 25.

10. Kocka 2003, 23.

11. Yinon M. Bar-On, Rob Phillips & Ron Milo, The biomass distribution on Earth. *PNAS* 115:25 (2018), 6506–6511. <https://doi.org/10.1073/pnas.17118421>

12. Tästä keskustelusta esim. Erica Fudge, A Left-Handed Blow. Writing the History of Animals. Teoksessa Erica Fudge & Nigel Rothfels (toim.), *Representing Animals. Theories of Contemporary Culture*. Indiana University Press 2002, 5–7; Hilda Kean, Animal-Human Histories. Teoksessa Sasha Handley, Rohan McWilliam & Lucy Noakes (toim.), *New Directions in Social and Cultural History*. Bloomsbury Academic 2018, 179–180.

kohtaamisiin ja käytäntöihin. Tämä taas avaa historioitsijoille mahdollisuuden lukea lähteitä uudella tavalla ”vastakarvaan” materiaalisina jälkinä verkostoista, joissa kielelliset, kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset rakenteet sekä keskenään vuorovaikutuksessa toimivat ruumiilliset ihmiset ja eläimet ovat muokanneet dialektisesti kaikki toinen toisiaan.

Yhteiskuntahistorian myötä näköpiiriin palaavat myös kysymykset markkinatalouden ja valtion suhteesta. Vaikka useimmat eläinhistorioitsijat ovat korostaneet, että ihmisten ja eläinten väliset suhteet ovat yleensä olleet modernilla aikakaudella erittäin epäsymmetrisiä valtasuhteita, on jopa hämmentävää, missä määrin kapitalismin käsite tällä hetkellä loistaa poissaolollaan näistä tulkinnoista. Sen myötä keskustelu vaikkapa tehoeläintuotannon ongelmista on usein sekä historiatonta että epäyhteiskunnallista, ikään kuin tuhansien eläinten häkkikanalat, parsinavat ja porsituskarsinat olisivat syntyneet eläintuottajien vapaasta tahdosta ilman taloudellisten rakenteiden pakkoa ja poliittisia päätöksiä.

Tuotantoeläinten ja ihmisten yhteismuotoutuminen

Tampereen yliopistossa on käynnistynyt tämän vuoden (2022) syyskuussa johtamani kolmivuotinen tutkimusprojekti, jonka kohteena on tuotantoeläinten ja ihmisten yhteismuotoutuminen Suomen modernisoituvassa maataloudessa noin vuodesta 1890 vuoteen 1960.¹³ Tutkimme kaupallisen eläin- ja lihantuotannon laajentumista Suomessa osana modernin teollisuuskapitalismin läpimurtoa sekä sen aiheuttamia muutoksia ihmisten ja eläinten välisissä suhteissa ja laajemmassa maailmasuhteessa.

Tutkimusprojekti on lähtenyt liikkeelle havainnosta, että tuotantoeläimet ovat historian tutkimuksessa moninkertaisesti marginalisoituja. Talous-, maatalous- ja yrityshistoriassa niistä on oltu kiinnostuneita lähinnä lukumäärinä, litroina, kiloina ja markkoina tai euroina, kun taas yhteiskuntahistoria on keskittynyt näihin päiviin saakka maaseudun ihmisväestön sosiaalisen rakenteen muutoksiin ja arkielämään. Eläintutkimus puo-

lestaan on suosinut hevosten ja koirien kaltaisia ihmisten kumppanilajeja, joiden vuorovaikutusta ihmisten kanssa on voitu kuvata edes joltain osin vastavuoroisella ja myönteisellä tavalla. Samanaikaisesti juuri tuotantoeläimillä – etenkin lehmillä, sioilla ja kanoilla – on kuitenkin ollut keskeinen rooli suomalaisen yhteiskunnan modernisaatiossa, jonka päänäyttämönä toimivat 1950-luvun lopulle asti alle kymmenen hehtaarin kokoiset pienet perhetilat.

Erityisen huomion kohteena projektissamme on sikatalouden muuttuminen omavaraisesta kotitarvekasvatuksesta teolliseksi eläintuotannoksi. Kun muut tuotantoeläimet tuottivat yhä päätuotteensa – maidon, munat, villan, työvoiman, jälkeläiset tai lannan – elossa ollessaan ja liha oli vain sivutuote, sikoja ryhdyttiin kasvattamaan 1900-luvun alun Suomessa nimenomaisesti lihantuotannon tarpeisiin. Sen myötä markkinalogiikka alkoi vähitellen määrittellä yhä kokonaisvaltaisemmin niiden ominaisuuksia ja elämää. Samalla suomalaisista pienviljelijöistä alettiin kasvattaa markkinatalouden ehdoilla toimivia tuottajia. Heidän tuli omaksua yrittäjämäinen asenne muita ihmisiä, eläimiä, kasveja ja ympäristöä kohtaan. 1900-luvun alkupuolella voimistuneen käsityksen mukaan maatalous ei ollut elämäntapa vaan elinkeino, jolta vaadittiin muun yritystoiminnan tavoin tuloksellisuutta, tehokkuutta ja taloudellista kannattavuutta.¹⁴

Hankkeessamme analysoimme ja problematisoimme historiallisesti tätä tuotantoeläinten ja ihmisten yhteismuotoutumista tutkimalla sitä, miten taloudellinen voitontavoittelu materialisoitui samanaikaisesti sekä uudenaikaisissa jalostetuissa tuotantoeläimissä että uudentyyppisissä sikatalousasiantuntijoissa ja eläintuottajissa. Huomioimme kuitenkin samalla sen, ettei tämä kehitys ollut lineaarista tai teleologista. Päinvastoin prosessi eteni moninaisten mutkien, yritysten ja erehdysten kautta, ja vaati lähes joka vaiheessa valtiovallalta voimakasta poliittista ja taloudellista työntöapua.

Eläintuotannon alistaminen markkinalogiikalle ei myöskään johtanut vääjäämättömästi nykyisenkaltaiseen tehdasmaiset mittasuhteet

13. Ks. <https://koneensaatio.fi/apurahat-ja-residenssipaiikat/tuotantoelainten-ja-ihmisten-yhteismuotoutuminen-suomen-modernisoituvassa-maataloudessa-n-1890-1960/> (26.10.2022).

14. Ks. myös Marja Jalava, Lihansyönnin edistäminen Suomessa 1900-luvun alkupuolella. Teoksessa Taija Kaarlenkaski & Otto Latva (toim.), *Tunteva tuote. Kuinka eläimistä tuli osa teollista tuotantoa?* Vastapaino 2022, 107–110.

saaneeseen tehotuotantoon. Pikemminkin sikojen ruokinta, terveydenhoito, hyvinvointi ja huolenpito paranivat 1900-luvun alkupuolella, jos tilannetta verrataan 1800-lukuun tai myöhemmin 1970-luvun suursikaloiden olosuhteisiin. Ihmisten lisääntynyt hyvinvointi, kohonnut elintaso ja empatia tuotantoeläimiä kohtaan saattoivat siis johtaa myös eläinten elinolosuhteiden paraneamiseen, sikäli kuin taloudelliset reunaehdot sen sallivat. Tällainen toimijoiden ja rakenteiden dialektiikka muotoutui ja muutti muotoaan ihmisten ja sikojen arkipäiväisessä vuorovaikutuksessa, johon myös siat aktiivisesti osallistuiivat ja vaikuttivat kognitiivisilla kyvyillään, tunteillaan ja käyttäytymisellään.

Yhteiskuntahistorian lupaus

Tarkoitukseni ei ole romantisoida sotienvälisen ajan eläintuotantoa, sillä harva meistä uskoakseni voisi tai haluaisi palata 1920-luvun tyyppisen suomalaisen pientilan sikolähtiin. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus eläintuotannon historiasta voi kuitenkin tuoda kosolti lisää nyansseja tämänhetkiseen keskusteluun, joka usein on lukkiutunut varsin musta-valkoisiin asetelmiin. Tämän lupauksen täyttääkseen yhteiskuntahistoria tarvitsee uudenlaisen käsityksen monilajisesta yhteiskunnasta ja monilajisesta historiasta. Siinä ihmisten kanssatoimijoiksi ymmärretään myös muut elolliset oliot ja lopulta koko elonkirjo.

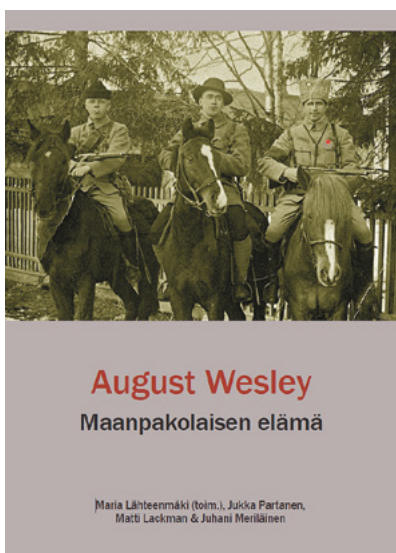
Tämä taas edellyttää loitontumista historialle tieteenalana ominaisesta ihmiskeskeisyydestä ja nöyrympää käsitystä siitä, mikä on ihmisen paikka monilajisessa maailmassa. Muutos ei ole helppo eikä kaikin osin kenties järin miellyttäväkään – eihän juuri mikään ryhmä historiassa ole luopunut vapaaehtoisesti etuoikeutetusta asemastaan. Siksi vaatimusta huomioida toisenlajisten eläinten toimijuus ja osallisuus historiassa onkin verrattu siihen perinpohjaiseen muutokseen, jonka uuden sosiaalishistorian keskittyminen tavallisiin, unohdettuihin, vaiennettuihin ja marginalisoituihin ihmisryhmiin aiheutti 1960-luvulta lähtien.

Jos historiantutkimuksella kuitenkin halutaan olevan merkitystä nykypäivänä, historioitsijoiden on pystyttävä kriittisesti kyseenalaistamaan sitä, mikä nykyisyydessä vaikuttaa valmiiksi annetulta ja itsestään selvältä. Näin vältetään menneisyyden alistaminen nykyisille maailman ymmärtämisen tavoille, mutta samalla myös nykyisyys muuttuu avoimeksi ja muutettavissa olevaksi.

Kirjoitus on Tampereen yliopistossa 27.10.2022 pidetty uuden professorin juhlahuento.

Dosentti, FT **Marja Jalava** on yhteiskuntahistorian professori Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: marja.jalava@tuni.fi

August Wesley - Maanpakolaisen elämä. Maria Lähteenmäki (toim.), Jukka Partanen, Matti Lackman & Juhani Meriläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2022.

Henkinen työväki

Väki Voimakas vuosikirja 35: Henkinen työväki. Toimittaneet Antti Harmainen ja Mikko Kempainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2022.

Väki Voimakas -vuosikirja 34: Työväki ja seksi. Toimittaneet Matias Kaihoviirta ja Tiina Lintuneni.

Risto Turunen, Shades of Red – Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the 19th Century until the Civil War of 1918.

Matias Kaihoviirta & Christoffer Holm (red.) Klasskamp på svenska – Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandssvenska arbetarrörelse.

Mikko Pollari, Ajattelu- ja puhetavat aatehistoriallisina käsitteinä. Työmiehen Illanvieton ja Amerikan Suomalaisen Työmiehen linjakeskustelut 1900-luvun alussa.

Renessanssimiekkailua englanniksi

Guy Windsor:

The Art of Sword Fighting in Earnest. Philippo Vadi's De Arte Gladiatoria Dimicandi. Spada Press 2018. 292 s. ISBN 978-952-7157-37-4.

Pisalainen Filippo di Vadi (1425–1501) on Fiore dei Liberin (fl. n. 1410) ohella varhaisimpia italiankielisiä miekkailukirjailijoita.¹ Hänen 1482–1487 laatimansa teos on säilynyt Urbinon herttua Guidobaldo da Montefeltrolle (hallitsi 1482–1508) omistettuna käsikirjoituksena (Rooma, Biblioteca Nazionale, Fondo Vittorio Emanuele 1342). Kirja sisältää omistuksen (f. 1r), esipuheen (f. 1v–3v), kuuteentoista lukuun jaetun miekkailuteoreettisen runon (f. 3v–14v), kaksi kaavakuvaa (f. 15rv) sekä joukon runosäkeillä tekstitettyjä, pitkälti vanhemmista lähteistä koottuja kuvia, jotka käsittelevät miekkaa, sotavasaraa, keihästä ja tikaria (f. 16r–42v). Vadin omien sanojen mukaan hän käsittelee ”uutta taitoa”, joka perustuu geometriaan ja musiikkiin. Teos on siis esimerkki vastaavasta käytännön taitojen aseman nostamisesta kuin Leon Battista Albertin *De pictura* (1435) kuvaamataidon ja Guglielmo Ebreon *De practica seu arte tripudii* (1463) tanssin osalta. Ensimmäinen editio koko tekstiosasta sekä yhdestä kuvaosion lehdestä (f. 28) on ilmestynyt 1978, koko teoksesta 2001.²

Guy Windsor on ammattimainen historiallisen miekkailun opettaja, joka toimi Suomessa vuosina 2001–2016.³ Opetustoimintansa lisäksi hän on julkaissut harrastajille suunnattuja kirjoja historiallisista kampsailutaidoista, erityisesti Fiore dei Liberin tuotannon pohjalta. Näiden joukossa on myös tekstilaitos, käännös ja tulkinta Vadin kirjasta,⁴ jota Windsor tarjosi Edinburghin yliopistoon oppinnäytteeksi. Käsillä oleva tarkistettu laitos hyväksyttiin väitöskirjaksi vuonna 2018 (s. 289–90).

Teoksen ensimmäinen, kauniisti kuvitettu osa käsittelee Vadia ja Guidobaldoa sekä käsikirjoitusta ja sen sisällön miekkailuhistoriallista kontekstia (s. 11–73). Tätä seuraa värifaksimile (s. 75–160), englanninkielinen käännös (s. 161–207) sekä kommentaari (s. 208–278). Ensimmäisen laitoksen latinankielisten osuuksien käännökset on suurimmaksi osaksi korjattu.⁵ Huomio kuitenkin

kiinnitty omistusrunoon, jonka käännöksessä ei näytä huomioidun alkutekstissä (f. 1r) olevaa kirjoitusvirhettä: viidennen säkeen *hunc* on luettava *nunc*, joka muodostaa parin sanan *mox* kanssa (käännöksessä ”here” ja ”soon”, s. 162).⁶ Myöskään teoksen latinankielisen otsikon käännös ei ole täysin onnistunut: Windsorin mukaan *l'arte* [sic] *gladiatoria* tarkoittaa ”the art of fencing” ja *dimicare* ”to fight in earnest against your enemies” (s. 162 viite 28). On kuitenkin todennäköisempää, että adjektiivi *gladiatoria* määrittää yleisempää ilmaisua *ars dimicandi* (”kamppailutaito”),⁷ mikä sopii myös yhteen sen kanssa, että teoriaosa käsittelee nimenomaan miekkaa.

Kommentaarissa Windsor tulkitsee Vadin miekkailuliikkeitä vertaillen niitä Fiore dei Liberin vastaaviin. Olisi ollut paikallaan esittää vastaavuudet myös taulukkomuodossa ja sisällyttää Fiore sanastoon (s. 279–82). Kiinnostava kysymys on, miten Vadi suhtautuu teknisesti yhtäältä Fiore dei Liberiin ja toisaalta siihen, mitä vanhimmat painetut italiankieliset miekkailukirjat kuten Achille Marozzon *Opera nova* (Modena 1536) kuvailevat. Eri auktoreiden varoasentojen vertailu jättää kuitenkin hieman toivomisen varaa (s. 35–73). Esimerkiksi Vadin asentojen *corona* ja *posta frontale* osalta todetaan (s. 57–9, 65–8), että ainoastaan *corona* muistuttaa muodoltaan sitä asentoa, jolle Fiore antaa molemmat nimetykset (*posta frontale ditta corona*). Ilmeinen verrokki olisi myös muodoltaan vastaava Marozzon *guardia di testa*, jota ei tässä kohden mainita (vrt. s. 47, 50), vaikka kaikki kolme nimitystä viittaavat päähän ja sen osiin eli päälakeen ja otsaan. Lisäksi saksankielisessä aineistossa esiintyy päätä suojaava, Vadin *posta frontalen* kaltainen asento nimeltä *krone*,⁸ minkä ohittamista on vaikea perustella.

Viimeistelemättömyys näkyy myös käännöksen ja kommentaarin suhteessa. Vadi viittaa runossaan puolitempoo (*mezzo tempo*) eli ranteen liikkellä suoritettavaan lyöntiin⁹ ilmaisulla *roman nel nodo* (f. 13v), joka toistuu lyöntikuviossa muodossa *nel nodo rimane* (f. 15v). Paikanilmaus kääntyy ”in the wrist” (s. 188, 194, 232), mutta kaavakuvan kommentaarissa lause on kuitenkin käännetty ”they remain in a knot” (s. 238).

Teoksesta välittyä, että Windsorin pääasiallinen mielenkiinto on historiallisten kampsailutaitojen tulokinnassa nykyaikaisten harrastajien tarpeisiin. Kodiko-

logiset, filologiset ja historialliset näkökulmat jäävät ymmärrettävästi vähemmälle huomiolle. Joka tapauksessa faksimile ja englanninkielinen käännös toimivat Vadia lähestyvän tutkijankin apuvälineinä. Teos on saatavuutensa ja sisältönsä puolesta selvä parannus aiempaan vastaavaan englanninkieliseen julkaisuun.¹⁰

Antti Ijäs, FT
Helsingin yliopisto

1. Carlo Bascetta, *Sport e giochi. Trattati e scritti dal XV al XVII secolo*. Edizioni il Polifilo 1978, nide 2, 145–150; Sydney Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*. Yale 2000, 131–2.
2. Bascetta 1978, 150–183; Marco Rubboli & Luca Cesari, *L'arte cavalleresca del combattimento*. Il Cerchio 2001, laajennettu painos 2005.
3. Jyrki Talonen, *Eurooppalaiset historialliset kamppailutaidot Suomessa*. Suomen urheiluhistoriallisen seuran julkaisusarja 1. SUHS 2017, 36–55.
4. Guy Windsor, *Veni Vadi Vici. A Transcription, Translation and Commentary of Philippo Vadi's De Arte Gladiatoria Dimicandi*. Omakustanne 2012.
5. Esim. *iusta illud preclare dictum* "just to expand on my previous point" (Windsor 2012, 28), "as the famous saying goes" (Windsor 2018, 164); *sapienter dominabitur astris* "the wise man is ruled by the stars" (Windsor 2012, 28), "the wise rules the stars" (Windsor 2018, 164).
6. *Nunc*: Bascetta 1978, 151; Rubboli & Cesari 2005, 33.
7. Bascetta 1978, 146.
8. Martin Wierschin, *Meister Johann Liechtenauers Kunst des Fechtens*. Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters 13. C. H. Beck 1965, 184.
9. Vrt. Bascetta 1978, 180 viite 2.
10. Luca Porzio & Gregory Mele, *Arte [sic] Gladiatoria Dimicandi. 15th Century Swordsmanship of Master Filippo Vadi*. Chivalry Bookshelf 2003.

Käsitehistoriallisia tulkintoja Suomen uskonnollisista ilmiöistä

Ilkka Huhta & Juha Meriläinen (toim.):

Käsitteet Suomen kirkkohistoriassa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 242.

Suomen kirkkohistoriallinen seura 2021. 253 s. ISBN: 978-952-5031-99-7.

Suomalaisessa historian tutkimuksessa on jo pitkään hyödynnetty menetelmiä, joissa kieltä on tarkasteltu aktiivisena ja itsessään merkityksellisenä toimintana, vaikkei se olekaan edustanut tutkimuksellista valtavirtaa.¹ Näin käsitehistoriallinen tutkimus on ehtinyt ulottua useiden erilaisten ilmiöiden tarkasteluun, mutta menetelmän käyttöön löytyy edelleen tuoreita

näkökulmia. Tällaista edustaa suomalaisessa uskonnollisuudessa ja kirkollisten instituutioiden toiminnassa keskeisten käsitteiden analysointi. Ilkka Huhtan ja Juha Meriläisen toimittama *Käsitteet Suomen kirkkohistoriassa* on ensimmäinen laaja käsitehistoriallinen kontribuutio suomalaiseen kirkkohistoriaan, vaikka metodi on ollut pienissä määrin esillä 2000-luvulla ilmestyneissä kirkkohistorian väitöskirjoissa ja menetelmällisessä keskustelussa (s. 8–9). Käsitehistoriallinen tutkimus on monipuolisuudestaan huolimatta keskittynyt pääasiassa poliittiseen kulttuuriin ja kieleen elimellisesti sidoksissa oleviin ilmiöihin. Toimittajat vertaavatkin käsillä olevaa teosta ennen kaikkea vuonna 2003 julkaistuun *Käsitteet liikkeessä* -teokseen.² Tämä on tärkeä peruste, ja uskonnollisten käsitteiden tarkastelu tuo oivallisen lisän tutkimusmenetelmän käyttöön liittyvälle kentälle. Teoksessa olisi toki voitu ajoittain huomioida vahvemmin, että useiden tarkasteltujen uskonnollisten käsitteiden määritelmät olivat vahvasti sidoksissa myös ajankohtaisiin poliittisen kielenkäytön trendeihin.

Teos koostuu johdannon lisäksi 11 tutkimusartikkelista, joista kukin keskittyy yhden käsitteen käytön historiaan. Käsitteet vaihtelevat *reformaation* (Raisa Toivo) kaltaisista aikakausikäsitteistä *kerettiläisyyden* (Olli Viitaniemi) kaltaisiin uskonnollisten suuntausten kuvauksiin sekä *diakonian* (Mikko Malkavaara) ja *ekumenian* (Aila Lauha) kaltaisiin kirkollisen työn muotoihin. Kirjoittajat ovat kirkkohistoriallisten teemojen pidempiaikaisia tutkijoita, joista useat tarkastelevat vanhaa tutkimusteemaansa uudesta metodologisesta näkökulmasta. Tämän johdosta teos tarjoaa mielenkiintoisia ja osin innovatiivisia kontribuutioita kirkkohistoriallisten ilmiöiden tutkimukseen. Osa kirjoittajista tarkastelee itse käsitteelle annettuja määrittelyjä, ja osa laajemmin tarkastelun kohteena olevan ilmiön ympärillä käytyä keskustelua. Artikkeleissa analysoidaan monenlaisia lähdeaineistoja – niin sanomalehtien kaltaista julkista keskustelua, teologipiirien näkemyksiä kuvastavaa aikalaikirjallisuutta kuin yhteiskunnallisia normeja heijastelevia lakeja ja lainsäädäntökeskusteluja. Teos on suunnattu paitsi tutkijayhteisöä varten, myös oppinäytteiden tekijöiden tueksi.

Teosta on kirjoitettu sykäyksittäin ja varsin pitkän ajan kuluessa. Sekä toimittaja- että kirjoittajajoukossa on ollut matkan varrella muutoksia. Luultavasti tämän johdosta viittaaminen käsitehistorian viimeaikaiseen metodologiseen keskusteluun on hieman summittaista. Johdantoartikkelissa rakennettu metodologinen tausta perustuu pääosin käsitehistorian klassikoihin, mikä on perusteltua, sillä useat klassikoiden esittämistä ajatuksista ovat edelleen käyttökelpoisia. Teokselle olisi kuitenkin ollut eduksi käsitehistorian ajankohtaisten trendien hieman laajempi erittely.³ Myös käsitehistoriallisen tutkimuksen eroja teologianhistorian vanhempiin analysointitapoihin olisi ollut havainnollistavaa eri-

tellä yksityiskohtaisemmin, sillä lähdeaineistoissa esitettyjen argumenttien sisältöjä ja merkityksiä on pyritty tulkitsemaan jo kauan ennen kielellisesti suuntautuneita menetelmiä. Myös jatkuvasti kehittyvien digitaalisten aineistojen ja -työkalujen tarjoamia mahdollisuuksia kirkkohistorialliselle tutkimukselle olisi ollut hedelmällistä pohtia hieman laajemmin.

Artikkelien pääpaino ajoittuu 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun puoliväliin. Tämä perustuu erityisesti valintaan tarkastella suomenkielistä keskustelua. Kyseisenä aikana suomenkielinen kirjallinen kulttuuri lisääntyikin selkeästi, ja myös uskonnollisiin ilmiöihin liittyneitä suomenkielisiä käsitteitä määriteltiin ja kehitettiin aktiivisesti. Monet artikkelit olisivat hyötäneet Suomen kirkkolle keskustelulle merkityksellisen ruotsinkielisen käsitteistön laajemmasta huomioimisesta. Muun muassa *reformatiota* ja *kerettiläisyyttä* käsittelevissä artikkeleissa käsitteiden ruotsinkielisiä muotoja on käsitelty havainnollistavasti. Useat käsitteet ovat olleet siinä määrin luterilaisen kulttuuripiirin rajat ylittäviä, että syvällisempi tarkastelu kansainvälisessä kontekstissa olisi ollut ajoittain toivottavaa. Esimerkiksi *Evankelikalaisuutta* (Juha Meriläinen) ja *veljeyttä* (Esko M. Laine) käsittelevissä artikkeleissa tällaisessa käsittelytavassa on sen sijaan onnistuttu. Osassa tekstejä käsitteiden ilmenemistä on ollut välttämätöntä tarkastella myös pidemmällä aikavälillä. Joillakin käsitteillä, kuten *veljeys* ja *raamatullisuus* (Niko Huttunen), on varhaiskristillinen tai vielä varhaisempi tausta, minkä johdosta on ollut perusteltua tarkastella kyseisten käsitteiden käyttöä myös ennen suomenkielisen julkisuuden syntyä. Myös muutamien vastaavien vanhojen käsitteiden kohdalla lukija olisi toivonut hieman laajempaa käsittelyä 1800-lukua edeltäneestä ajasta.

Teoksen parasta antia ovat lukijan saamat ahaa-elämykset, kuinka monet yleisesti tunnetut ja vieläkin käytössä olevat kirkkohistorialliset käsitteet ovat kokeneet ajan myötä merkittäviä ja aikansa asenteita kuvastavia muutoksia, ja niihin suhtautuminen on vaihdellut suuresti. Näiden käsitteiden käyttämistä tutkimuksessa täytyy niin nuoremman kuin vanhemmankin tieteenekijän harkita tarkoin. Esimerkiksi *valtiokirkkoa* (Ilkka Huhta) käsittelevä teksti osoittaa, kuinka käsitteen synty ajoittuu historiallisesti 1800-luvun puoliväliin, jolloin kirkon ja valtion suhteesta syntyi kasvava tarve käydä keskustelua. Samoin kuin edelleen joissain yhteyksissä käytettyä ”kansankirkon” käsitettä ovat 1800-luvun lopulta alkaen hyödyntäneet pääasiassa kirkolliset toimijat itse. *Ortodoksisuutta* (Pekka Metso) käsittelevä teksti puolestaan osoittaa, kuinka Suomen kreikkalaiskatolista uskontokuntaa koskevassa käsitteistössä nykyinen sana ”ortodoksisuus” yleistyi virallisissa yhteyksissä varsin myöhään. Käsitteen kreikkalaisuuteen ja venäläisyyteen viittaavien muotojen historiallinen prosessi on ollut 1800- ja 1900-luvuilla tiiviisti sidoksissa

kysymyksiin vähemmistön suomalaisuudesta. Lisäksi useat tekstit havainnollistavat onnistuneesti kirkkohistoriografisia tulkintatapoja ja ajallisia kehityskulkuja. Esimerkiksi *luterilaista ortodoksiaa* (Tuija Laine), *herätysliikettä* (Teemu Kakkuri) sekä *ortodoksisuutta* käsittelevät artikkelit epäilemättä herättävät useissa lukijoissa paljon ajatuksia myös tästä näkökulmasta.

Tutkittavien teemojen käsittely on soljuvaa, mutta ajoittain käsitteiden erilaisiin määritelmiin ja käyttötapoihin liittyneet nyanssit hämärtyvät. Tämä korostuu erityisesti, kun tekstissä käsitellään samanaikaisesti käsitteiden erilaisia muotoja. Vaikka kirjoittajat pitäytyvät pääosin tutkimiansa käsitteiden ja ilmiöiden määritelmässä, kontekstoivaa tekstiä on ajoittain hieman liikaa. Tällöin suhde itse käsitteille annettuihin määritelmiin hämärtyy. Teos on kuitenkin pääosin selkeää ja helposti lähestyttävää luettavaa. Myös kieli on sujuvaa ja havainnollistavaa. Viimeistelytyö näyttää kuitenkin tehdyn siinä määrin kiireessä, että erityisesti tekstien suorissa lähdelainauksissa ja alaviitteissä esiintyy jonkin verran pieniä, mutta häiritseviä muotoilu- ja lyöntivirheitä. Alaviitteissä erityisesti internet-lähteiden merkitsemistavoissa on puutteita ja epäjärjestelmällisyyttä kirjan sisällä.

Kokonaisuudessaan teos kuitenkin vastaa hyvin tarpeeseen nostaa kirkkohistorialle ominaisia ja usein itsestäänselvinäkin pidettyjä käsitteitä lähempään tarkasteluun. Erilaisia ilmiöitä käsittelevät tekstit ovat tarpeellisia kirkkohistoriallisten teemojen tutkijoille kaikissa uravaiheissa. Kuten toimittajat mainitsevat (s. 10), tämän teoksen käsitteet ovat – tärkeystään huolimatta – valikoituneet subjektiivisesti ja erityisesti kirjoittajien asiantuntemuksen perusteella. Kirjan ulkopuolelle jää siis suuri joukko erilaisia kirkkohistoriaan liittyviä käsitteitä. Käsillä oleva teos ei suinkaan ole tutkimuskohdetta tyhjentävä, vaan pikemmin alku tuoreille tulkinnoille useista kirkkoinstituution ja uskonnollisen elämän ilmiöistä. Teos haastaa lukijan pohtimaan paitsi useiden peruskäsitteiden syntyhistoriaa ja ajan saatossa radikaalistikin muuttuneita merkityksiä, myös mahdollisuuksia hyödyntää laajemmin kielellisesti suuntautuneiden menetelmien käyttöä kirkkohistoriallisessa tutkimuksessa.

Joonas Tammela, FM
Jyväskylän yliopisto

1. Esim. Kenneth Partti, Tieteellisiä siirymiä ja paradigma-muutoksia. Kielelliset käänneet Suomen ja Ruotsin historian väitöskirjoissa vuosina 1970–2010. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:2 (2020).
2. Matti Hyvärinen et al. (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino 2003.
3. Useiden tekstien teoretisoinnin kannalta käyttökelpoisia olisivat olleet esimerkiksi rinnakkaiskäsitteiden analysointikoh-

teiden ja pohjoismaisten kielialueiden näkökulmasta Willibald Steinmetzin ja Henrik Steniuksen artikkelit teoksessa, jonka toimittajat lähinnä mainitsevat yleisesti (s. 8) johdantoartikkelissa. Ks. Willibald Steinmetz et al. (toim.), *Conceptual History in the European Space*. Berghahn 2017.

Puntarissa tasavallan ensimmäinen presidenttipari

Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä:

Tasavallan ensimmäiset. Presidenttipari Ester ja Kaarlo Juho Ståhlberg 1919–1925. Siltala 2022. 512 s. ISBN 978-952-234-980-4.

Historioitsijapariskunta Marjaliisa ja Seppo Hentilän tutkimus *Tasavallan ensimmäiset* tuo uuden ja tervetulleeseen näkökulman presidenttitutkimukseen. Kirja on Suomen tasavallan ensimmäisen presidenttiparin, Ester ja Kaarlo Juho Ståhlbergin ”kaksoiselämäkerta”, kuten kirjoittajat sitä kuvaavat. Presidenttejä on tutkittu paljon ja näistä on useimmista laadittu myös akateemiset mittapuut täyttävät elämäkerrat, kun taas puolisoitten rooli on näissä jäänyt hyvin pitkälti käsittelemättä. Kirjan päänäkökulmana onkin korjata se puute, että presidenttien puolisoita ei ole yleensä käsitelty presidentti-instituutioon vaikuttavina toimijoina. Presidenttien puoliset, jotka ovat olleet naisia aina Pertti Arajärveen asti eli vuoteen 2000, on nähty vähemmän tärkeinä tutkimuskohteina, eikä heitä ole yleensä haluttu tai osattu yhdistää vallankäytön historiaan.¹ Presidenttien puolisoitten elämäkerroissa tätä näkökulmaa on nostettu esiin, kuten esimerkiksi Aura Korppi-Tommolan, Maritta Pohlsin ja Anne Mattssonin presidenttien puolisoista kirjoittamissa elämäkerroissa.

Hentilöiden kirjan uutuuksia onkin nimenomaan se, että nyt tämä näkökulma nostetaan esiin presidenttiä koskevassa teoksessa – ja poliittisen historian emeritusprofessorin arvovallalla. Presidenttipariskuntia koskeva tutkimus on ollut voimakkaasti perinteistä sukupuolijakoa noudattava, miehet ovat kirjoittaneet miespresidenteistä ja naiset erikseen näiden puolisoista. Akateemisessa tutkimuksessa presidenttipuolisoiden aseman analysointia ei selvästikään ole pidetty aikaisemmin vakavasti otettavana tutkimuskohteena presidentti-instituution näkökulmasta. Näkökulma on kuitenkin nostettu esiin laajalle yleisölle suunnatussa *Tasavallan presidentit* teoksessa, jonka kirjoittajakunta koostuu tunnetuista valtio-opin ja historian tutkijoista. Kirjasarjan Ståhlbergia koskevassa osassa Raimo Halinoja nostaa esiin Esterin merkityksellisen roolin presidentti-instituution luojana teoksen syvennystekstissä², ja kirjan kirjoittaja Jukka-Pekka Pietiäinen korostaa ylipäättään

Esterin tärkeää merkitystä presidentin puolisona.³ Hentilöiden kirjassa painottuu, että kyse on arkistolähteisiin ja lähdeviitteisiin perustuvasta tutkimuksesta – siis oikeasta tutkimuksesta.

Kirjassa painotettu tutkimuksellinen ote korostaakin osaltaan puolison merkitystä, sillä K. J. Ståhlbergilta ei ole jäänyt kirjeenvaihtoa lukuun ottamatta juurikaan henkilökohtaista lähdemateriaalia. Siksi paras lähde päästä käsiksi hänen yksityiseen ajatteluunsa ovat useimmiten Esterin päiväkirjat ja puolisoitten välinen kirjeenvaihto sekä K. J:n kirjeet lapsille. Voikin todeta, että onneksi kirjallisesti lahjakas Ester ymmärsi jättää jälkimaailmalle lähteitä. Näin kuva K. J:stäkin laajenee, vaikka näkökulma onkin nimenomaan Esterin. Kirjasta nousee selvästi esiin, miten tärkeä rooli puolisoilla oli presidentti-instituution luomisessa ja ylipäättään presidentin edustuksellisen tehtävän hoitamisessa. K. J:kin tajusi selvästi, ajan porvarillisista ihanteista ja sukupuolnormeista tiukasti noudattaen, että presidentinlinnassa tarvittiin naista erilaisten tehtävien, ennen kaikkea diplomaatti- ja edustustehtävien hoitamiseen menestyksellisesti.

Hentilöiden lupaama uusi näkökulma täytyykin kirjassa, ja jatkossa presidenttejä koskevaa tutkimusta on yhä vaikeampi tehdä siten, että puolison merkitys sivuutettaisiin – ellei rajaukselle löydy jotain tutkimuksellista perustaa. Itse näkisin, että kyse on eräänlaisesta soft power -näkökulman omaksumisesta, jota on jo pitkään sovellettu kansainvälisten suhteiden ja diplomatian tutkimuksessa. Esterin lastensuojelutyö ja työ kirjailijana, jonka teokset levisivät käännettynä kappaleina eri maihin, vahvistivat Suomen maakuvaan sivistysvaltiona. Demokratian ensiaskeleita ottavan hauraan tasavallan ja bruttaalin sisällissodan läpikäyneen aikakauden aikalaisille oli erittäin tärkeää vakuuttaa muut maat siitä, että Suomi kuului sivistysvaltioiden joukkoon. Esterin tekemä lastensuojelutyö tuki myös sisäpoliittisesti K. J:n ajamaa eheytysoikeutta, kuten Hentilä toteavat. Lisäksi Esterin tekemä niin sanottu suhdetoiminta, keskiviikkovastaanotot, jotka hän laajensi ulkomaiden diplomaattikunnan lisäksi kotimaisiin tahoihin, edesauttoivat epäilemättä K. J:n kivikkoista tietä presidenttiviran uranaukaisijana. Niiden merkityksestä kertoo sekin, että yleensä kaikkea edustamista inhonnut K. J. alkoi viihtyä Esterin keskiviikkovastaanoitoilla.

Lukiessa olisi kuitenkin kaivannut kirjoittajien määritelmää presidentti-instituutiolle, joka nostettiin kirjassa keskeiseen osaan. Presidentin puolisoahan kuului ja kuuluu yhä täysin laissa määritellyn presidentti-instituution ulkopuolelle. Puolison asemasta, velvollisuuksista tai oikeuksista ei säädetä mitään. Tämän problematiikan käsittely olisi ehkä avannut vielä syvemmän näkökulman presidenttiparin vielä tänä päivänäkin erikoiseen asemaan. Siihen että puoliso on käytännössä vapaaehtoistyössä valtiolle. Olisi ollut myös mielenkiintoista

lukea, mitkä presidentti-instituutioon kuuluvat asiat olivat jo Svinhufvudin ja Mannerheimin valtionhoitajakauden perua. Tai pohdintaa mahdollistivatko esimerkiksi Mannerheimin valtionhoitajakaudellaan tekemät vierailut Ruotsiin ja Tanskaan vuonna 1919 Ståhlbergin itsepäisen ja hyvin epädiplomaattisen suhtautumistavan Ruotsiin. K. J. kieltäytyi jääräpäisesti valtiavierailusta Ruotsiin, eikä hän ylipäätään tehnyt yhtään valtiavierailua presidenttikautensa aikana.

Kirja vahvistaakin kuvaa Ståhlbergista nuhteettomana ja lujana valtiomiehenä, joka halusi vahvistaa ja varmistaa vastaperustetun sekä hauraan tasavallan demokraattiset perustukset. Sisäpolitiikan vakauttaminen ja vakaana pitäminen olikin kova saavutus, sillä tunnetusti yhteiskuntarauhan voittaminen on sodan ja varsinkin sisällissodan jälkeen vaikeaa. Sen sijaan Ståhlbergin nuhteeton kuva saa kirjassa lommoja muun muassa siitä, miten jäykästi ja itsepäisesti hän hoiti nuoren tasavallan diplomatiata Ruotsiin. Myöskin uuserheen isänä ja puolisona Ståhlberg näyttäytyy kirjassa ajoittain tunnekylmänä ja itsekkäänä henkilönä, joka kartteli vaikeita tilanteita ja jätti paljon Esterin vastuulle. Puoliso kuitenkin ylläpiti solidaarisesti presidentin perheen puhtoista julkikuvaa. Esterin osalta kirja purkaa-kin ansiokkaalla tavalla presidentin puolisoon liittyviä, perinteisiä naissukupuolueen liitettyjä stereotyyppioita – vaikka kirjoittajien kynä olisi voinut olla vieläkin terävämpi, kuten se on kirjan poliittisia tapahtumia käsittelevissä kohdissa.

Hentilät toteavat, että usein esitetty väite, ”jonka mukaan Ester olisi ollut tunneihminen ja John järki-ihminen, on kuitenkin liian yksioikoinen. Tietysti Esterkin oli järki-ihminen.” Yhtä lailla olisi voinut myös sanoa, että K. J:kin oli tunneihminen, mutta kylmästä päästä. K. J. jos kuka oli jyrkän järkähtämätön tunneihminen, joka ei edes naapuridiplomatian nimissä ollut valmis joustamaan yhtään. Juuri siksi Ester täydensikin hyvin K. J:tä ja edesauttoi tämän uraa presidenttinä sosiaalisesti lahjakkaampana henkilönä, joka ymmärsi jo tuolloin julkikuvan merkityksen. Hentilät nostavat esiin myös sen, että *Maamme äidit* -kirjoissa on esitetty tragediana se, ettei Ester saanut koskaan omaa biologista lasta ja että hänen lastensuojelutyönsäkin on nähty tälle asiantilalle alisteisena eräänlaisena ”korviketydytyksen” tavoitteluna. Tätäkin biologiseen ydinperhemalliin perustuvaa normatiivista mallia olisi voinut purkaa kirjassa vielä selvemmin. Esterillä oli kaksi omaa lasta, kasvattilapset Eero ja Lea, joihin hän oli hyvin kiintynyt. Nuorena kuolleen Eeron menetyksen nimenomaan kirjoitti Esterin kirjoittamaan menestysromaaninsa *Sunnuntai*, joka käännettiin sittemmin useille eri kielille.

Aikakauden poliittisia tapahtumia kuvaavat kohdat kirjassa taas tuntuvat välillä vähän hypähtävän liiksi kohdehenkilöiden ulkopuolelle. Tapahtumat vievät ja yhteys itse tutkimushenkilöihin etäännytty, mikä ehkä toi-

mii aikakautta tuntemattoman lukijakunnan kannalta, ja johtuu ilmeisesti osin K. J:n jättämän lähdepohjan luonteesta. Kokonaisuutena kirja onkin erinomainen ja hyvin kattava sukellus niin Ståhlbergien presidenttikauden aikaiseen politiikkaan, yhteiskuntaan kuin itse henkilöihin ja heidän edustamaansa presidentti-instituutioon, jossa yksityisen ja julkisen rajaa oli mahdotonta vetää selvästi. Kerran tasavallan ensimmäiset olivat elämänsä loppuun asti tasavallan ensimmäiset ja ovat sitä yhä. Siksi oli jo aikakin, että Ester Ståhlberg sai myös osana presidentti-instituutiota näkyviin hänelle kuuluvat ansiot.

Kati Katajisto, FT
Helsingin yliopisto

1. Esim. Anne Mattsson, *Sylvi Kekkonen elämäkerta*. Art House, Helsinki 2000, 9.
2. Raimo Halinoja, Edustaminen ja tapakulttuuri. Teoksessa *Tasavallan presidentit, tasavalta perustetaan 1919–1931. Ståhlberg ja Relander*. WSOY 1992, 62.
3. Jukka-Pekka Pietiäinen, *Tasavallan presidentit, tasavalta perustetaan 1919–1931. Ståhlberg ja Relander*. WSOY, 1992, 69.

”On selvittävä myös selviytymisestä” – Vastarintanaisen muistelmat keskitysleiriltä ja sen jälkeen

Mali Fritz:

Elämä jälkeen Auschwitzin. (Toim. Anja Moilanen, Tarja Leinonen-Magd, Kati Mustola & Jarkko S. Tuusvuori) Ntamo 2022. 368 s. ISBN 978-952-215-864-2.

Natsien toteuttamasta juutalaisten kansanmurhasta on julkaistu vuoden 1945 jälkeen valtavat määrät kirjallisuutta. Ääneen ovat päässeet myös juutalaisvainojen uhrit ja selviytyjät muistelmissaan, omaelämä- ja elämäkertoissa ja päiväkirjoissaan – tunnetuimpana heistä Anne Frank, jonka päiväkirjan ensimmäinen painos julkaistiin jo vuonna 1947. Monet näistä omaelämäkerrallisista teoksista on suomennettu, mutta Suomessa suuria lukijakuntia on tavoittanut vain harva – Franklin lisäksi tutuimpia lienevät Primo Levi ja Viktor Frankl.

Toinen maailmansota ja kansanmurha ovat nousseet Ukrainan tapahtumien myötä ikävän ajankohtaisiksi aiheiksi. Siksi Ntamo-kustantamon julkaisema suomennos *Elämä jälkeen Auschwitzin* itävallanjuutalaisen vastarintanaisen Mali Fritzin (1912–1996) kokemuksia keskitysleirillä ja sen jälkeen käsittelevistä muistelmista osuu tärkeään saumaan.

Mali Fritz, syntymänimeltään Amalie Padwa, joka syntyi nykyisen Ukrainan alueella ortodoksijuutalaiseen perheeseen, oli poliittiselta vakaumukseltaan kommunisti. Fritz näki itsensä ennen kaikkea vastarintataistelijana, ei niinkään juutalaisena. Hän osallistui Espanjan sisällissotaan tasavaltalaisten puolella ja siirtyi Itävallan vuoden 1938 Anchlussin eli natsi-Saksaan liittämisen jälkeen Ranskaan, missä hän jatkoi fasismin vastaista poliittista vastarintatyötä.

Vuonna 1941 Mali Fritz pidätettiin vielä miehittä-mättömässä Ranskan eteläosassa ja vietiin entiseen kotikaupunkiinsa Wieniin Gestapon kuulusteltavaksi. Lähes vuoden vankeusajan jälkeen Fritz siirrettiin Auschwitz-Birkenaun tuhoamisleirin naistenleirille Puolaan. Auschwitzissa Fritz onnistui selviytymään hengissä aina tammikuuuhun 1945, jolloin saksalaiset evakuoivat leirin puna-armeijan lähestyessä ja vangit joutuivat niin sanotulle kuolemanmarssille länteen. Fritz marssitettiin Ravensbrückin keskitysleirille Pohjois-Saksaan. Myöhemmin keväällä, kun myös Ravensbrückiä alettiin evakuoida hän onnistui pakenemaan leiriltä maannaisensa Hermine Jursan kanssa. Parivaljakko taivalsi takaisin Itä-valtaan, läpi juuri solmitusta rauhasta hämmentyneen Euroopan.

Sodan jälkeen Fritz meni naimisiin vastarintatyös-sään tapaamansa miehen kanssa ja teki elämäntyönsä tulkkina. Hän vaikeni kauan kokemuksistaan, mutta julkaisi lopulta vuonna 1983 Jursan kanssa kirjoittamansa muistelmateoksen *Es lebe das Leben. Tage nach Ravensbrück* [suom. *Eläköön elämä. Päivät Ravensbrückin jälkeen*], jossa kuvaili kotimatkaansa Ravensbrückistä Wieniin. Kolme vuotta myöhemmin Fritziltä ilmestyi toinen muistelmateos *Essig gegen den Durst. 565 Tage in Auschwitz-Birkenau* [suom. *Etikkaa janoon. 565 päivää Auschwitz-Birkenaussa*], joka käsittää hänen vankeusaikansa ja kokemuksensa Auschwitzissa ja Ravensbrückissä. *Elämä jälkeen Auschwitzin* sisältää käännökset molemmista muistelmista yksissä kansissa. Fritzin muistelmia ei ole aikaisemmin julkaistu suomeksi.

Idea Mali Fritzin tekstien suomenkielisestä käännöksestä syntyi Fritzin suomalaisen ystävän, hänen 1960-luvulla Helsingissä Maailman rauhankongressissa tapaamansa Anja Moilasen aloitteesta. Moilanen on myös yksi kirjan toimittajista. Ystävyksiä yhdisti yhteinen aate, mikä käy hyvin ilmi Moilasen kirjoittamasta pitkästä esipuheesta, jossa hän taustoittaa ystävyyttä ja kirjan syntyä. Ennen varsinaista muistelmaosuutta teoksen toimittajat eivät kuitenkaan paljasta kovin paljoa Fritzistä ja hänen elämästään ennen Auschwitzia. Ehkä tämä on tarkoituksellinen valinta. Fritz itse toteaa muistelmiensa aluksi, että kuka tahansa keskitysleirin kokenut olisi voinut kertoa saman, jos vain olisi säilynyt elossa. Läpi tekstin näkyy Fritzin pyrkimys olla korostamatta itseään ja kokemansa ainutlaatuisuutta. Hän on halunnut häivyttää yksilön painottaakseen vainoa ja

kansanmurhaa kollektiivisena kokemuksena. Teoksen toimittajat toteavat kirjan keskittyvän ”henkilökohtaisen sijasta yleiseen ja yhteiseen kysymykseen vainon, siron ja epätasa-arvon luonteesta ja taustasta.” (s. 8)

Kirjassa Mali Fritzin muistelmat on järjestetty muistellun ajankohdan mukaan kronologisesti siten, että ensin tulee alun perin vuonna 1986 julkaistu keskitysleirikuvaus *Etikkaa janoon* (suom. Tarja Leinonen-Magd) ja sitten vuonna 1983 alkukielellä ilmestynyt kuvaus Fritzin ja Jursan kotimatkaista *Eläköön elämä* (suom. Kati Mustola). Näiden jälkeen seuraa vielä keskitysleirimuistelmien lopusta irrotetut jälkisanat, joissa Fritz kuvaa sopeutumistaan sodanjälkeiseen aikaan.

Fritzin kuvaus vankeusajastaan Auschwitz-Birkenaussa ja myöhemmin Ravensbrückissä on pysäyttävää luettavaa. Hänen tekstinsä on lakonisen toteavaa ja kirjoittajan omat tunteet taka-alalle häivyttävää. Tämä sattumanvaraisen oloisesti otsikottomiin lukuihin jaoteltu muistelmaosuus on hyvin fragmentaarinen, mikä toki kuvastaa hyvin leirivangin epävarmaa, jatkuvan väkivallan, nälän ja sairauksien värittämää elämää keskitysleirin kammottavissa olosuhteissa. Käännöstyö olisi kuitenkin voinut olla huolellisempaa tai sitten oikoluku on jäänyt hiukan kesken, sillä jotkin sanavalinnat ovat hiukan erikoisia (esim. s. 26: ”luovutettua”) ja lauseissa on paikoin sekavuutta (ks. esim. s. 65: ”Ei kuulu ääntäkään ei kuulunut.” ja s. 97: ”Sitten hän kirjoitti kuin kirjoittaakin [...]”). Aikamuotojen vaihtelu preesensin ja imperfektin välillä vaikuttaisi tosin yleensä olevan Fritzin tarkoituksellinen, sinänsä toimiva, tyylikeino.

Vaikuttavinta Fritzin keskitysleiri-elämän kuvauksessa on hänen pitkin tekstiä painottamansa vastarinnan tärkeys – missään vaiheessa hän ei luovu kokonaan toivosta, vaan yrittää jopa kaikkein sairaimpana ja heikoimpana ylläpitää taistelutahtoa sekä elämänhalua itsessään ja kanssavaangeissa.

Tekstissä korostuu ihmisuhteiden merkitys jopa keskitysleiriolosuhteissa. Mali Fritz, kuten muutkin vangit, hakeutui mielellään ennestään tuntemiensa henkilöiden seuraan, ja pyrki muodostamaan myös uusia suhdeverkostoja. Tällaisesta toiminnasta oli Fritzille lopulta konkreettista hyötyä selviytymisen kannalta. Jugoslaviaalaiset partisaanit auttoivat hänet kevyempiin töihin eli ensin valmistamaan leirin vartioille ruokia ja sitten kokonaan pois Birkenausta Rajscon viljelykomennuskuntaan, jossa Fritz määrättiin ruumiillisen työn sijasta käännöstehtäviin. Fritzin leiriystävät yrittivät jopa auttaa häntä pakenemaan. Ravensbrückissä tukea tuli toisilta itävaltalaisilta, joista yhden kanssa pako lopulta onnistui. *Etikkaa janoon* loppuu hiukan töksähtäen tämän pakomatkan ja kotiinpaluun lyhyeen selostamiseen.

Eläköön elämä täydentää leiri-elämän kuvaukseen jääneitä aukkoja ja Fritzin sekä toiseksi kirjoittajaksi merkityn Hermine Jursan paon taustoja. Teksti on kirjoitettu *Etikkaa janoon* tavoin minämuodossa. Vaikuttaa

siltä, että näissäkin muistelmissa pääasiallinen kirjoittaja ja kertoja on Mali Fritz, sillä tekstissä toistuu jo lukijalle tuttuja kokemuksia hänen vankeusajaltaan. Nyt ollaan kuitenkin jo vapauden huumaavissa tunnelmissa: ”Painavin taakka on pudonnut – sota päättyy, olen elossa ja nuorun vuosia.” (s. 133) Kotimatkalaiset kirjoittavat säteilevänsä toivoa.

Eläköön elämässä naisten kotimatka Pohjois-Saksasta Itävaltaan on kuvattu yksityiskohtaisesti. Tyyli on yhtenäisempi kuin keskitysleiriosuudessa – ehkä tähän vaikuttaa se, että vapautumista keskitysleirivankeudesta ja matkaa halki rauhaan heräävän Euroopan oli helpompi muistella ja kuvata. Matka oli pitkä ja raskas, sillä kahta jalan keskellä ”miesten maailmaa” liikkuvaa naista uhkasivat rauhan tultuakin monenlaiset vaarat. Tekstistä huokuu silti elämänhalu ja optimismi.

Toisaalta tämä osuus on asetelmaltaan hyvin mustavalkoinen – kotimatalla kohdatut saksalaiset kuvataan eysyksissä olevana, mielestään vääryyttä kokeneena kansana, joka haikailee katkerana kolmannen valtakunnan järjestystä. Venäläisiä ”vapauttajia” Fritz ja Jursa kuvailevat sen sijaan suoranaisina hyväntekijöinä, jotka ”tarjoavat kumppanuussuhdetta vihollinen–voittajasuhteen sijaan” (s. 157). Naisiin Neuvostoliiton sotilaat suhtautuvat tekstissä lähes poikkeuksetta hyvin ystävällisesti, ilahtuvat Fritzin venäjätaidoista ja tarjoavat autokyytiä ja ruokaa. Raiskaukset ja ryöstely eivät tässä kuvauksessa kuulu sodan voittajaosapuolen toimintatapoihin. Poikkeuksellisen positiivinen asennoituminen neuvostoliittolaisiin joukkoihin johtunee naisten aate-taustasta.

Fritz pui kotimatkinsa kuvauksen ohella ristiriitaisia tunnelmiaan keskitysleiriselviytyjänä. Vapauden ilosta

huolimatta painajaismaiset muistot Auschwitzista seurasivat häntä, ja Itävaltaan saavuttua viranomaiset tuntuivat vähättelevän hänen kokemustaan. ”Täytyy selvittää myös selviytymisestä” (s. 212), toteaa Fritz oivaltavasti.

Elämä jälkeen Auschwitzin -teoksessa muistelmia seuraa mittava, 50-sivuinen taustoitus. Ensin itävaltalainen historiantutkija Elisabeth Holzinger kertoo vuosien 1938–1945 itävaltalaisen vastarintanaisten toimintaa koskevasta tutkimuksesta, jonka hän teki kollegoineen 1980-luvun alussa. Yksi haastatelluista oli Mali Fritz.

Holzingerin tekstiä seuraavat Kati Mustolan ja Jarkko S. Tuusvuoren kirjoittamat laajat jälkisanat, joissa päästään vihdoin kiinni ihmiseen muistelmien takana. Mali Fritzin perhe- ja muun taustan sekä hänen sodanjälkeisen elämänsä lisäksi Mustola ja Tuusvuori kartoittavat maailmansotien välisen Itävallan poliittista tilannetta ja sodanjälkeistä itseymmärrystä. Lisäksi luodaan 10-sivuisen kirjallisuuskatsaus keskitysleirikokemuksiin. Vaikka huolellinen aiheen taustoitus on tarpeen – tunnetaanhan Suomessa kovin huonosti Itävallan historiaa – osuus kaipaisi tiivistämistä. Myös Fritzin elämänvaiheiden kuvailu olisi voinut olla yhtenäisempi kokonaisuus. Teoksen lopussa on lähes sata sivua viitteitä ja huomautuksia. Laaja viitoitus ansaitsee kiitoksen, mutta viitoitettujen kohtien merkitseminen leipätekstiin viite-numeroilla palvelisi lukijaa paremmin.

Elämä jälkeen Auschwitzin on kokonaisuuden painoittaisesta hajanaisuudesta ja tiivistämisen tarpeesta huolimatta hieno teos, ja Mali Fritzin muistelmien suomentaminen kulttuuriteko. Tietoisuuden ylläpitäminen juutalaisten kansanmurhasta on erityisen tärkeää juuri tässä ajassa.

Anna-Leena Perämäki
Post doc -tutkija
Turun yliopisto

**Vastaväittäjä,
jos haluat julkaista arviosi
Historiallisessa Aikakauskirjassa
ota yhteyttä toimitukseen!**

Kansainvälisen historiantutkijoiden maailmanjärjestön XXIII kongressi Poznanissa, Puolassa 21.8 –28.8.2022

XXIII International Congress of Historical Sciences in Poznan 2020/2022

Kansainvälisen historiantutkijoiden maailmanjärjestön *The International Committee of Historical Sciences (ICHS)/Comité International des sciences historiques (CISH)* XXIII kongressi alkoi Poznanin yliopiston juhlassa villoissa.¹ Avajaisissa kuultiin paitsi järjestäjien ja Poznanin kaupungin edustajien puheenvuorot, myös kolme esitelmää:

Ensimmäisen esitelmän piti professori Olufunke A. Adeboye Lagosin yliopistosta Nigeriasta: *Where is History going in Africa?* Hän käsitteli esitelmässään afrikkalaisen historiankirjoituksen kriisejä useissa maissa, esimerkiksi historiallisen tiedon vähäistä hyödyntämistä kansakunnan rakentamisaikavaiheissa 1960-luvulla. Uusimmat historiantutkimuksen painotukset näkyvät nykyään myös afrikkalaisessa historiankirjoituksessa. Historiaa kirjoitetaan uudelleen, sillä kolonialismin piilevä perintö on pitkään vaikuttanut historiantutkijoiden tulkintoihin. Nykyisin tutkimuksen aiheiksi valikoituvat naistutkimus, väestökysymykset, maatalouden historia, ympäristöhistoria ja kaupunkihistoria. Adeboye toivoi historiatieteelle enemmän näkyvyyttä sekä tutkimuksen suuntaamista globaaleihin kysymyksiin.

Toisen esitelmän piti Chicagon yliopiston professori Dipesh Chakrabarty aiheesta *Capitalism, work and the ground for Planetary histories*. Chakrabarty on historiantutkija, joka jo varhain tarttui kysymykseen ilmastonmuutoksesta. Esitelmässään hän korosti, että ihmiskunta tällä vuosikymmenellä on tullut antroposeeniin kauteen eli geologiseen ajanjaksoon, jonka aikana ihmisen toiminta on saanut aikaan huomattavia geologisia muutoksia, maata ja kallioita on siirretty paikasta toiseen miljoonia kiloja.

Kolmannen esitelmän piti professori Ewa Domańska Poznanin Adam Mickiewicz yliopistosta aiheenaan *Wondering about history in times of permanent crisis*.

Domańska korosti tieteidenvälisyyttä. Historiallisten tapahtumien ymmärtämiseksi hän kehotti historiantutkijoita hyödyntämään esimerkiksi kansatieteilijöiden ja antropologien menetelmiä.

Poznanin kongressin piti olla jo vuonna 2020. Se siirrettiin kahdesti koronapandemian takia, ja onnistuttiin pitämään kaksi vuotta myöhässä helteisessä Poznanissa. Kongressin organisaatio ansaitsee kiitoksen. Osanottajia oli vain 600–800 riippuen siitä, laskettiin mukaan etänä konferenssia seuraavat ja etänä esitelmäänsä pitävät. Osallistujien määrää voidaan pitää pienenä, jos sitä verrataan osanottajien lukumäärään Jinanin maailmankongressissa. Jinanin kongressissa oli osanottajia yli 2700, joista yli 900 saapui Kiinan ulkopuolelta.

Poznanissa sessiot pidettiin yliopiston kolmessa eri rakennuksessa ja rekisteröityminen oli Kulttuuritalo Zamekissa. Osanottajilla oli vaikeuksia siirtyä paikasta toiseen, koska sessiot jakaantuivat kolmeen, osittain neljään osoitteeseen ja kaupunki oli katutöiden runtelema. Yhteisiä ruokailutiloja ei ollut ja kongressin aikana ainoastaan kahvitauoilla saattoi keskustella kollegojen kanssa. Tämä latisti tunnelmaa.

Liian moni osanottaja jäi päätteensä ääreen. Kiinalaiset luennoitsijat eivät päässeet Poznaniin koronapandemian vuoksi ja venäläisiltä osanottajilta evättiin viisumi. Mahdollisesti Venäjän sota Ukrainassa varjosti amerikkalaisten vähäistä osallistumista.

Jinanin konferenssin jälkeen oli ehditty jo vaihtaa CISHin presidentti. Professori Andrea Giardinan jälkeen presidentiksi oli valittu professori Catherine Horel ja sihteeriksi professori Edoardo Tortaloro (University of Eastern Piedmont).

Jinanissa, Shandongin maakunnassa pidetyssä kansainvälisessä XXII maailmankongressissa 2015 kilpai-

1. Poznanin Adam Mickiewicz yliopiston ottamia videoita XXIII kongressista Youtubessa, linkit CISHin kotisivuilla

limme konferenssin seuraavasta pitopaikasta Poznanin kanssa. Tavoitteenamme oli saada XXIII maailmankongressi Tampereelle vuonna 2020. Jälkikäteen katsoen äänestystulos Poznanin hyväksi säästi meidät valtavalta työltä, mitä maailmankongressin järjestäminen viime vuosien poikkeusoloissa olisi vaatinut.

Poznanin kongressissa luennoitsijoiden oli mahdollista esittää esityksensä etänä. Tämä ratkaisu oli monissa tapauksissa ongelmallinen, osittain teknisten ongelmien vuoksi. Etäyhteyksien välityksellä tapahtunut osallistuminen ei monen session kohdalta onnistunut lainkaan. Ohjelmassa oli sessio, jonka organisaattori oli poissa ja kolmesta puhujasta vain yksi paikalla. Tulevaisuudessa olisi voitava varmistaa, että edes session ehdottajat tai puheenjohtajat ovat paikalla. On keskusteltava myös luennoitsijoiden roolista: pitääkö esityksensä paikan päällä vai etänä. Ainakaan session kaikkia esitelmiä ei voitane pitää etänä.

Kongressin ensimmäinen pääsessio käsitteli eläinten historiaa *Interwined Pathways: Animals and Human Histories*, toinen identiteettikysymyksiä antiikin aikana *Memory - Archeology - identity: The construction of Identity on the Antiquities* ja kolmannessa pääsessiossa pohdittiin valtiota ja kansakuntaa *Towards a balanced Historical Knowledge: State and Nation in a comparative perspective – Paradigms of Investigation, narratives, explications*.

Ohjelman iltasessioissa keskusteltiin 1960-luvusta (The Global Sixties) amerikkalaisten Martin Klimken

■ Adam Mickiewicz yliopiston Collegium Minus.
Lähde: Wikimedia Commons, Krzysztof Duda CC-BY-SA 3.0

(New York University Abu Dhabi) ja Mary Nolanin (New York University) johdolla. Vilkas keskustelu käytiin myös toisessa iltasessiossa *A Global History of Humankind in the Making*, jonka järjesti professori Matthias Middell Leipzigin yliopistosta. Unescon yhteydessä toimiva järjestö. *The International Council for Philosophy and Human Sciences* (CIPSH) suunnittelee aiheesta teosta, johon kysytään historiantutkijoita. Keskustelua käytiin teoksen luonteesta ja laajuudesta sekä minkälainen historiateos tarjotaan tuleville sukupolville. Pohdittiin, kiinnostaako painettu kirja tulevaisuudessa. Voimakas viesti oli, että olisi päästävä eroon Eurooppa-keskeisyydestä ja niin sanotun länsimaisen kulttuurin ja historian dominoinnista.

Professorit Matti Hannikainen ja Jari Eloranta olivat organisoineet session (specialised session) aiheesta *State formation and Economic Development*, jossa Hannikainen ja Eloranta analysoivat yhdessä dosentti Aappo Kähösen kanssa Suomen taloudellista kehitystä sotien välisenä aikana. Tästäkin sessiosta puuttuivat useiden tutkijoiden luvatut esitelmät.

Jukka Kortti Helsingin yliopiston poliittisen historian laitokselta oli organisoinut session digitaalisesta

historiasta *Media History, Digital history and Historical Temporalities*. Professori Hannu Salmen esitelmä kuultiin etänä, mutta Uumajan yliopiston professori Pelle Snickars ja Antwerpenin yliopiston professori Thomas Smits olivat Kortin lisäksi paikalla.

Suomalaisista tutkijoista professori Pauli Kettusella Helsingin yliopistosta ja professori Klaus Petersenillä (University of Southern Denmark) oli yhteinen sessio (joint session) pohjoismaisesta hyvinvointivaltiosta *New Approaches to the Political History of Welfare*.

Dosentti Kalle Pihlainen Turun yliopistosta oli organisoinut Veronica Tozzin kanssa Pyöreän pöydän keskustelun (Round table) *Reassessing Historical Methodology: The Value of experience in Historical Knowledge*. Tässä sessiossa Tallinnan yliopiston professori Marek Tamm esitteli kokemuksia digitaalisesta historiasta *Digital Experience of History*. Esimerkkinä hän käytti historian opetukseen kehitettyä virtuaalista vierailua renessanssijan Firenzessä, jossa Firenzen asukkaat työskentelivät aidontuntuisessa rakennetussa ympäristössä.

Seuraavan konferenssin pitopaikaksi yleiskokous oli valinnut jo vuonna 2021 Jerusalemin. Historian maailmankongressin päätettiin pitää CISHin/ICH5:n 100-vuotisjuhlavuonna 2026. Israelin valtio esitteli Poznanissa näyttävästi kongressikaupunkiaan, Jerusalemaa

CISH-palkinto annettiin intialaisyntyiselle professori Sanjay Subrahmanyamille. Hän oli väitellyt taloushistoriasta Delhin yliopistossa. Hänen tutkimuksensa ovat kohdistuneet vertailevaan taloushistoriaan, mutta myös kulttuurihistoriaan, sosiaalihistoriaan ja poliittiseen historiaan. Tutkimuksissaan hän on yhdistänyt mikrohistoriallisen lähestymistavan globaaliin historiaan. Hän liikkuu tutkimuksissaan kolmella mantereella. Hän on professorina opettanut Oxfordin, Pariisin ja Los Angelesin yliopistoissa. Hänet on palkittu lukuisilla palkinnoilla ja hän on Kalkutan ja Leuvenin katolisen yliopiston kunniatohtori. Sanjay Subrahmanyamin esitelmä *Why Connected histories? Some reflections* käsittelee globaalin historian haasteita. Eräs haaste oli suurten merien, kuten Atlantin ja Tyynen meren historian kirjoittaminen. Hän oli huolestunut vertailevasta analyysistä, jos vertailtavana ovat toisistaan kaukana olevat maat ja kulttuurit. Viitaten Marc Blochiin, vertailtavilla tapauksilla pitää olla jotain samankaltaista ja jotakin, jonka suhteen tapaukset eroavat toisistaan.

Jinanin konferenssissa aloitettu opiskelijoiden esittämien posterien kesken käyty kilpailu toi esiin uusia

erittäin innovatiivisia hankkeita. Parhaina palkitut saivat rahapalkinnon.

Aikaisemmissa maailmankongresseissa on aina alajärjestöille (International affiliated organisations) tarjottu mahdollisuus omien kokouksien järjestämiseen, näin myös Poznanissa. CISHin alaisia alajärjestöjä on 54, joista konferenssin kahtena viimeisenä päivänä runsas osanottajajoukko seurasi eri alajärjestöjen ohjelmaa, vaikka kokoukset esitelmineen pidettiin Poznanin ydinkeskustan ulkopuolella, yliopiston modernissa Collegium Historicum rakennuksessa. Kansainvälisen kaupungin historian komission *Commission pour l'histoire des Villes/Commission for the History of Towns* kokouksessa Identity and Urban Space kuultiin professorien Ferdinand Oppl, Roman Czaja ja Martin Scheutz esitelmät. Ukrainalaisen professori Myron Kapralin esitelmä luettiin, sillä hän ei päässyt paikalle. Oppl esitelmöi Wienin kaupungintaloista identiteetin kannalta. Torunin yliopiston professori Roman Czajan esitelmä koski esiteollisen ajan itäisen Keski-Euroopan poliittisen toiminnan paikkoja ja Martin Scheutz aateliston ja porvariston taloja Wienissä.

Kongressin kuluessa ja sen jälkeen pohdimme, mikä merkitys isoilla, laajoja osa-alueita koskevilla kongresseilla on tutkijoille. Yhä useampi osallistuja kävi pitämässä vain oman esitelmänsä tai esitti esitelmänsä etänä. On syytä kysyä: Onko erikoistuminen mennyt liian pitkälle? Kiinnostavatko tutkijoita vain omaa tutkimusaluetta sivuavat esitelmät?

Olen osallistunut yhdeksään Kansainvälisen historian tutkijoiden maailmanjärjestön kongressiin alkaen Bukarestin kongressista vuonna 1980 ja päättyen Poznanin kongressiin 2022. Historian maailmankongresseissa tärkeimpiä on ollut tutustuminen huippututkijoihin ja uusimpiin historiantutkimuksen trendeihin. Käytävä-, kahvitauko- ja illalliskeskusteluissa jatkettiin esitelmien analysoimista. Ovatko nämä vetonaulatekijät jääneet taka-alalle? Aihealueita valittaessa olen korostanut omalla esimieskaudellani (2010–2015) uusia näkökulmia ja uusia lähdeaineistoja. Jinanin kongressissa oli ensi kertaa esillä digitaalinen historia. Poznanissa uusinta uutta oli eläinten historia ja teemat jotka tulevat yhä lähemmäksi idean esittäjiä, kuten *The Sixties*. Tulevien teemojen esittäjiltä vaaditaan ennustekykä ja tuntumaa niin kutsuttuihin heikkoihin signaaleihin. Näkemykseni mukaan uusien avausten valmistelu vaatii ryhmätyötä ja se olisi aloitettava riittävän ajoissa.

Marjatta Hietala
Tampereen yliopiston
yleisen historian professori emerita

Historiateko-palkinto jaettiin ensimmäistä kertaa

■ Palkinnon ottivat vastaan tekijöiden puolesta Harri Alanne ja Virpi Väisänen, Yle Radio 1:n ja Areenan puolesta Tiina Lundgren. Takarivissä Suomen Historiallisen Seuran hallituksen edustajia. Vasemmalla Historiantutkimuksen päivien järjestelytoimikunnan puheenjohtaja dosentti Ville Vuolanto Tampereen yliopistosta ja oikealla professori Jari Eloranta Helsingin yliopistosta. Kuva: Heini Hakosalo

Historia ei ole tärkeää vaan historioitsijoille, eivätkä historiallista tietoa tuota ja levitä vain historioitsijat, puhumattakaan siitä, että historiallinen keskustelu rajoittuisi ammattipiireihin. Laadukas historiatieto on tärkeää ja sen kysyntä on kova. Historiatietoa tarvitaan paitsi menneisyyden tuntemiseen ja ymmärtämiseen, myös tämän päivän ilmiöiden – kenties erityisesti kriisien – suhteuttamiseen, ymmärtämiseen ja jäsentämiseen. Sitä tarvitaan myös erilaisten tulevaisuuksien hahmottamiseen. Historiatietoa jaetaan monilla foorumeilla ja monenlaisin välinein, ja se on parhaimmillaan paitsi avartavaa myös elämyksellistä ja viihdyttävää.

Suomen Historiallinen Seura haluaa kiinnittää huomioita laadukkaaseen historiatietoon ja antaa tunnustusta sen tekijöille ja jakajille. Se on siksi perustanut uuden Historiateko-palkinnon, joka jaetaan Historiantutkimuksen päivien yhteydessä 3 vuoden välein. Ehdotuksia perusteluineen pyydetään seuran jäsenistöltä, ja päätöksen tekee seuran hallitus. Hallituksessa ovat edustettuina kaikki Suomen yliopistot, joissa historiaa opetetaan pääaineena. Palkinto myönnetään henkilölle tai yhteisölle, joka on toiminnallaan vahvistanut historian asemaa yhteiskunnassa, edistänyt historiakulttuuria, tuonut historiatietoa erilaisten yleisöjen ulottuville ja havainnollistanut historiatiedon merkitystä paitsi menneisyyden myös nykymaailman ymmärtämiselle ja erilaisten tulevaisuuksien hahmottamiselle.

Vuoden 2022 Historiateko-palkinto jaettiin kolmi-päiväisten Historiantutkimuksen päivien päätöstilaisuudessa Tampereella 22.10.2022. Sen saivat Yle Areenan ja Radio 1:n historia-aiheiset podcastit ja radio-ohjelmat. Ne ovat käsitelleet historiallisia aiheita monipuolisesti ja tutkimusperusteisesti, tuoden teemoihin uusia ja yllättäviäkin näkökulmia ja antaen äänen myös tutkijoille. Palkinnon luovuttivat Suomen Historiallisen Seuran puheenjohtaja dosentti Heini Hakosalo ja hallituksen jäsen professori Jari Eloranta. Palkinnon vastaanottivat tuottaja Tiina Lundberg ja toimittajat Harri Alanne ja Virpi Väisänen.

Heini Hakosalo
Suomen Historiallisen Seuran puheenjohtaja

Tilaushistoriakeskus: paikallis- ja tilaushistorioita pian 90 vuotta

Tilaushistoriakeskus, lyhenne TihKe (ent. Paikallishistoriallinen toimisto) perustettiin vuonna 1933, joten se juhlii ensi vuonna 90-vuotista taivaltaan. TihKe on historia-alan tieteellisten yhteisöjen ylläpitämä organisaatio, jonka tehtävänä on palvella historiateosten teettäjiä ja tekijöitä. Yhdistys työskentelee alan tieteellisen tason ja yhteiskunnallisen arvostuksen kohottamiseksi, ja sille on kertynyt kokemuksia sadoista historiahankkeista.

Tilaushistoriakeskus on yleishyödyllinen ja voittoa tavoittelematon yhteisö, jonka toiminta perustuu tieteelliseen asiantuntemukseen ja tulot käsikirjoitusten tarkastusmaksuihin. Sen jäsenjärjestöihin kuuluvat nykyään Historiallinen Yhdistys, Historian Ystävien Liitto, Historiska föreningen, Suomen Historiallinen Seura, Suomen Sukututkimusseura, Suomen taloushistoriallinen yhdistys sekä Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Toiminnan sisältö on pysynyt pääperiaatteiltaan samankaltaisena alusta alkaen. Tilaushistoriahankkeiden tukemisen ja tarkistamisen lisäksi se on julkaissut paikallishistoriaa käsitteleviä teoksia ja järjestänyt seminaareja. Esimerkiksi vuoden 2022 Historiantutkimuksen päivillä 20.10. Tilaushistoriakeskus järjesti session aiheesta ”Tutkijan urapolkuna tilaushistoriat”.

Kuten aiempienkin vuosien Historiantutkimuksen päivillä, tämäkin Tilaushistoriakeskuksen tilaisuus kokosi runsaan kuulijajoukon. FT Tuomas Hoppu kertoi urastaan tilaushistorioiden tekijänä, kuvasi oman työn jaksottamista, suunnittelua ja toteutusta ja muistutti myös ennakoinnin, taukojen ja levon välttämättömyydestä.

Tämän jälkeen professori Anna Sivula, Tilaushistoriakeskuksen uusi puheenjohtaja, kertoi monihenkisen tilaushistoriaprojektin toiminnasta, työn järjestämisestä ja viestinnästä tilaajan kanssa. Lopuksi professori Kari Teräs kertoi, millaista on tilaushistorioiden tarkastaminen ja millaisia asioita kirjoittajan kannattaa ottaa huomioon, jos tilaustyö on tarkoitus viedä asiantuntija-arviointiin. Tilaisuutta moderoi dosentti Tiina Lintunen ja kommentaattorina oli Anu Lahtinen, Tilaushistoria-

keskuksen puheenjohtaja kolmivuotiskausilla 2016–2022.

Asiantuntija-arvioinnin kehittäminen on ollut yksi Tilaushistoriakeskuksen toiminnan päätavoitteita viime vuosina. Tilaushistoriakeskus on välittänyt sopimuksia ja käsikirjoituksille arviointisijoita, mutta viime vuosien julkaisufoorumi- ja julkaisuraportointivaatimukset ovat vaikuttaneet tilaushistorioiden arvostukseen. Tiedekustantajien liiton rahoituksella Tilaushistoriakeskus teetti selvityksen erilaisista seuralle mahdollisista vertaisarviointimenetelmistä ja sertifikaateista.

Tilaushistoriakeskus olisi mielellään liittynyt TSV:n vertaisarviointisertifikaattiin ja sen arviointiprosessit olisivat olleet sopivat, mutta ongelmaksi tuli, että sertifikaattia myönnetään vain julkaisuille organisaatioille.

Selvityksen lopputulos oli, että Tilaushistoriakeskus julkaisi oman logo-sertifikaatin, jossa sinetissä on teksti ”Tilaushistoriakeskus takaa laadun” -logon, jota yhteistyöjulkaisut voivat käyttää asiantuntija-arvioinnin ja laadukkaan tutkimustyön sertifikaattina, osoituksena vertaisarviointista. Logon suunnitteli Vera Julkunen, ja se on käytössä esimerkiksi Lahden kaupunginmuseon tuottamassa teoksessa *Hyvä paikka: Aikakaaria Päijät-Hämeen historiaan* (Lahti & SKS 2022).

Tilaushistoriakeskus oli jo vuonna 2006 julkaissut oppaan, jossa esiteltiin tilaushistorian teettäjälle ja suunnittelijalle ohjeet hankkeen suunnittelusta, samoin kuin sopimuksen tekemisestä, työn hinnoittelusta ja laadun arvioimisesta. Vuonna 2022 oppaasta ilmestyi uusi, täysin uudistettu laitos, jonka oli toimittanut dosentti Jouko Kokkonen, Tilaushistoriakeskuksen hallituksen pitkäaikainen jäsen. Uudistetussa laitoksessa on päivitetty ohjeet samoin kuin uusien taksojen mukaiset palkkasuosituksiset ja mallisopimukset, ja sen myyntihinta on 80 euroa.

Tilaushistorian ABC julkistettiin keskiviikkona 23.11.2022, kun Tilaushistoriakeskus järjesti seminaarin tekijänoikeuksista yhteistyössä Päivälehdessä arkiston kanssa. Lisätietoja Tilaushistoriakeskuksen toiminnasta esimerkiksi Tilaushistoriakeskuksen sivuilta (<https://tilaushistoriakeskus.fi/>) ja Facebook-sivulta <https://facebook.com/paikallishistoria>. Tilaushistoriakeskuksella on myös paikallishistoriawikin kaksikielinen pilotti osoitteessa <https://paikallishistoriawiki.miraheze.org/>.

Anu Lahtinen
Tilaushistoriakeskuksen
puheenjohtaja 2016–2022

CFP: Seksuaalisuuden historia (HAik 2/2024)

Seksuaalisuuden historia on kansainvälisesti vilkas tutkimuskenttä, johon liittyyvää keskustelua on käyty viime vuosina enenevässä määrin myös Suomessa. Alan tutkimuksissa on tarkasteltu niin seksuaalisten identiteettien, seksuaalisten käytäntöjen kuin lisääntymisen tai seksuaalisuuteen liittyvän hyväksikäytön ja väkivallan historioita. Tutkimusten myötä ymmärrys seksuaalisuuden historiasta on muuttunut moninaiseksi ja menneisyyden seksuaalisuutta koskevat tutkimukset ovat tarjonneet historian tutkimukselle laajemminkin tärkeitä pohdintoja tutkimusetiikasta, tutkimusmenetelmistä ja historian tutkimuksen teoriasta. Seksuaalisuuden historia kytkeytyykin moniin muihin historian tutkimuksen aloihin, kuten sukupuolihistoriaan, väestöhistoriaan ja vähemmistöjen historiaan, mutta myös esimerkiksi kulutuksen ja kansalaisaktiivisuuden historiaan.

Kutsumme *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumeroon seksuaalisuuden historiaa käsitteleviä artikkeliehdotuksia. Ehdotukset voivat keskittyä mihin ajanjaksoon ja maantieteelliseen alueeseen tahansa tai niiden fokus voi olla seksuaalisuuden historian teoriaan ja metodologiaan liittyvä.

Artikkelit voivat käsitellä esimerkiksi yhtä tai useampaa seuraavista aiheista:

- seksuaalisen halun, nautinnon ja käytäntöjen historia
- seksuaalisten identiteettien historia: heteroseksuaalisuuden, homoseksuaalisuuden, biseksuaalisuuden ja aseksuaalisuuden historia
- seksuaalisuuden ja aktiivisuuden historia: kansalaistoiminta seksuaalioikeuksien ja yhdenvertaisuuden puolesta — tai niitä vastaan
- seksuaalisuutta koskevan tiedon ja seksuaalikasvatuksen historia
- seksuaaliterveyden ja seksitautien historia
- lisääntymisen ja ehkäisyhistoria
- seksityön ja kaupallisen seksin historia
- seksuaaliväkivallan historia
- teoreettiset ja metodologiset näkökulmat seksuaalisuuden historian tutkimuksessa.

Artikkeliehdotukset (max. 400 sanaa) sekä lyhyt ansio- ja julkaisuluettelo (1 sivu) tulee toimittaa sähköpostitse yhtenä liitetiedostona teemanumeron toimittajille **16.1.2023 mennessä**. Teemanumeron toimittavat yliopistonlehtori *Riikka Taavetti* (riikka.taavetti [at] utu.fi), professori *Kirsi Vainio-Korhonen* (kirsi.vainio-korhonen [at] utu.fi) ja väitöskirjatutkija *Lotta Vuorio* (lotta.vuorio [at] helsinki.fi).

Valinnoista ilmoitetaan viimeistään tammikuun 2023 loppuun mennessä. Valmiiden artikkelikäsitteiden tulee olla aiemmin julkaisemattomia ja ne palautetaan *Historiallisen Aikakauskirjan* OJS-järjestelmään (<https://journal.fi/haik/login>) **14.8.2023 mennessä**, minkä jälkeen toimittajat kommentoivat niitä ja pyytävät mahdollisesti muutoksia.

Artikkelit vertaisarvioidaan ja lopulliset artikkelit palautetaan toimitukselle **1.3.2024 mennessä**. Teemanumero ilmestyy kesällä 2024.

Artikkelit noudattavat *Historiallisen Aikakauskirjan* yleisiä kirjoitusohjeita: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/kirjoitusohjeet>.

Kaarina Koski:

Painajaisen merkityksen muutos Suomessa
The Semantic Change of 'Nightmare' in Finland

Artikkelissa jäljitetään suomen kielen painajainen-sanan merkityksiä vanhan kirjasuomen lähteiden, arkistoidun kansanperinteen ja vanhojen sanomalehtitekstien pohjalta. Kuten monissa muissakin eurooppalaisissa kielissä, suomessa painajaisella tarkoitettiin alkujaan hengenahdistuksena ja painon tunteena ilmenevää tautitilaa sekä sen aiheuttavaa olentoa. Uskomusperinteessä painajainen tulkittiin yleensä pahantahtoisten ihmisten lähettämäksi. Kyseisiä oireita lähestytään nykyään unihalvauksena, mutta painajaisolennoksi on todennäköisesti tulkittu laajempi kirjo öisiä ongelmia. Aineisto osoittaa, ettei painajaisella ole tarkoitettu pahaa unta ennen 1800-luvun loppua. Artikkelissa esitellään painajainen-sanan uskomusmerkityksiä ja metaforista käyttöä sekä selvitetään, kuinka sen merkitys lopulta muuttunut tarkoittamaan pahaa unta.

Asiasanat: painajainen, semanttinen muutos, sanomalehdet, kansanusko

In this article, I analyse the semantic change of the Finnish word *painajainen*, 'nightmare' in the early 20th century. In Finnish, as in many other languages, the word 'nightmare' did not originally refer to a bad dream, but to a nocturnal attack involving pressure on the chest and a difficulty to breathe – a state today interpreted as sleep paralysis. The vernacular tradition knew the phenomenon as a demonic being that physically pressured its victim and harmed their health. To examine the development of the uses and meanings of the word, I use samples from old literary Finnish starting from the 17th century, archived folklore and lexical collections from late 19th and early 20th centuries, as well as newspaper and journal articles from the early 20th century. In the newspapers of the 1910s and 20s, 'nightmare' was chiefly used as a metaphor for a burden or hindrance, referring to the experience of weight. In the 1930s and 40s, it already meant the content of a distressing dream or referred to anxiety. The change was connected with

a new understanding of dreams and the growing significance of personal emotions.

Keywords: nightmare; semantic change; newspapers; folk belief

Marko Lamberg:

Pahoissa paikoissa – 1600-luvun suomalaisten painajaiset tilallisina kokemuksina
In Bad Places: Seventeenth-Century Finnish Nightmares as Spatial Experiences

Tässä artikkelissa tarkastellaan varhaismodernin ajan ja tarkemmin sanoen 1600-luvulla eläneiden suomalaisten painajaisunien tilallisia ulottuvuuksia eli kuvauksia tiloista, joihin unien tapahtumat sijoituivat. Pääasiallisina lähteinä käytetään kuvauksia, jotka on kirjattu noituusepäilyjen yhteydessä oikeuspöytäkirjoihin vuosien 1607 ja 1707 välisenä aikana. Unikuvausten avulla selvitetään, mitä ihmiset kertoivat uneksimistaan tiloista ja oliko niillä yhteyttä valvemaailman fyysisiin tiloihin vai tapahtuivatko unet täysin vieraisissa ja kuvitteellisissa ympäristöissä.

Varhaismoderneista oikeuspöytäkirjoista piirtyvät tilakokemukset ovat hyvin heterogeenisiä ja ankkuroituvat vakaasti valvetilan ympäristöihin ja uneksijoiden tuntemaan fyysiseen elinympäristöön. Unista on löydetävissä samankaltaisia piirteitä kuin nykyunista: nukkuminen oman vakituisen kodin ulkopuolella näyttää edistyneen painajaisunien näkemistä, uniin saattoi sisältyä liikettä tilasta toiseen tai se saattoi jäädä puuttumaan, uneksitut ympäristöt saattoivat jäädä epämääräisiksi samoin kuin nykyihmisten unikuvauksissa ja unien tapahtumaympäristöissä oli paljon valvemaailmasta tuttuja piirteitä. Oikeuspöytäkirjoihin kirjatut unikuvaukset ovat kuitenkin valikoituneita siinä mielessä, että ne kirjattiin muistiin vain siltä varalta, että unia saattoi pitää todellisia tapahtumia heijastavina eikä pelkinä unenäköinä. Lähiympäristön ja uneksijalle tuttujen tilojen korostuminen aineistoissa johtuu todennäköisesti siitä, että paikkakunnalle sijoittuvat unet olivat todennäköisemmin relevantteja muillekin. Tapahtumaympäristöjen

viitteellinen tai niukka kuvaaminen johtuu siitä, että kohtaamiset muiden ihmisten tai olentojen kanssa olivat tiloja tärkeempiä ainakin silloin, kun oltiin oletetusti tekemisissä noituudenharjoituksen kanssa.

Asiasanat: varhaismoderni, noituus, unet, painajaiset, tilat, kokemukset

The starting point of the article is the results which have been produced by analysing modern populations' dreams within psychological research. The article focuses on early modern Finns' bad dreams and utilises descriptions from court records between 1607 and 1707. The analysis covers nightmare experiences of a total of 43 people living in different areas of Finland and even outside it. The focus on nightmares in the study is explained by the fact that virtually all dreams recorded in early modern official records were nightmares, and their context was usually suspected witchcraft.

The study's main question deals with the role of space in the nightmare experience: what was told of the surroundings where the dream took place? According to psychological studies on dreaming, dreams often take place in familiar surroundings, yet place is the element which changes most often in dreams. Early modern nightmares seem to confirm these patterns. Even dreams in which the dreamer experienced a kidnapping to a witches' coven, the surroundings are based on elements which were present in the dreamer's waking reality.

Keywords: early modern; witchcraft; dreams; nightmares; spaces; experiences

Mia Korpiola:

Nuoren Pehr Stenbergin levottomat unet (1775–1788) – Enteitä, painajaisia ja unien sosiaalisia merkityksiä

Young Pehr Stenberg's Restless Dreams (1775–1788): Omens, Nightmares, and the Social Meanings of Dreams

Artikkeli tarkastelee, miten nuori, papiksi opiskeleva Pehr Stenberg (1758–1824) käsitteli ja kuvasi unia elämäntarinassaan "Pett: Stenbergs Lefwernes beskrifning", joka on julkaistu neljässä osassa. Artikkelin fokuusi Stenbergin lapsuus- ja nuoruusvuosiin (1758–1789). Tällöin talonpoikaistaustainen Stenberg jätti perheensä ja koulukaupunkinsa Uumajan opiskellakseen Turun Akatemiasa. Rahoittaakseen opintonsa hän työskenteli vuosia Suomessa kotiopettajana aatellisperheissä, joissa hän rakastui useisiin ylempisäätisiin naisiin.

Pehr Stenberg kirjasi elämäntarinassaan 23 unta, joista 16 oli hänen itsensä näkemisiä. Analysoin, millaisia unia hän kirjasi, kuinka ne vaikuttivat häneen sekä millaisia merkityksiä hän ja hänen aikalaisensa unille

antoivat. Paikoin analysoin lisäksi sitä, miten Stenberg ja hänen tuttavansa kertoivat ja keskustelivat unista sekä tulkitsivat niitä tilannesidonnaisesti. Koska unia pidettiin potentiaalisesti enteellisinä, unikertomuksilla saatettiin vaikuttaa toisiin ihmisiin. Pohdin myös elämäntarinassa esitettyjen unitulkintojen lähteitä. Stenbergin kirjaamat muut tulevaisuuden ennustukset puolestaan kontekstualisoivat uskoa enneuniin.

Pehr Stenberg mainitsi tuli- ja käärmeunet useamman kerran. Niiden katsottiin merkitsevän rakkautta, joskaan tulkinnat eivät pohjautuneet ajan ruotsalaisiin unientulkintaoppaisiin. Haaveet avioliitosta aatellisneidon kanssa lisäsivät Stenbergin unien levottomuutta positiivisten toiveunien ja painajaisien myötä. Stenberg keskusteli monesti tuttaviansa kanssa unista. Vaikka hän toistuvasti kielsi uskovansa niihin, hän kuitenkin kirjasi niitä muistiin varalta, että ne toteutuisivat ja siten muodostuisivatkin enteellisiksi. Ristiriita oli ilmeinen, mutta unet ja entet on tulkittava epävarman tulevaisuuden hallintakeinoiksi.

Asiasanat: varhaismoderni, unet, nuoruus, Ruotsi, Suomi, rakkaus, painajaiset

The article discusses how young Pehr Stenberg (1758–1824), who was studying for the priesthood, dealt with and described dreams in his autobiography, 'Pett: Stenbergs Lefwernes beskrifning', published in four volumes. The article focuses on Stenberg's childhood and youth (1758–1789). Stenberg, who came from a peasant family, left Umeå, his family's town and the town of his schooling, to study at the Academy of Turku. To finance his studies, he worked as a tutor in noble Finnish families for years. There, he fell in love with several socially superior women.

Pehr Stenberg reported 23 dreams in his life story, 16 of which were his own. I analyse the kind of dreams he described, how they influenced him, and what kind of meanings he and his contemporaries gave them. I also analyse how Stenberg and his acquaintances recounted and discussed dreams and interpreted them situationally. As dreams were considered potentially prophetic, stories of dreams could influence others. I will also reflect on the sources of the dream interpretations in the autobiography. The other prophecies and omens that Stenberg documented contextualise beliefs in premonitions.

Pehr Stenberg mentioned dreams about fire and snakes several times. These were considered to be related to love, although this interpretation lacked support in contemporary Swedish dream interpretation books. Hopes of matrimony with a noble maiden increased the restlessness of Stenberg's dreams, whether positive dreams or nightmares. Stenberg talked repeatedly about dreams with his acquaintances. Although he frequently denied believing in them, he

documented them in case they became reality and thus divinatory. This evident paradox can best be interpreted by perceiving dreams and portents as strategies for managing the uncertain future.

Keywords: early modern; dreams; youth; Sweden; Finland; love; nightmares

Kirsi Kanerva:

”Hirvittävät unet” – Käsitteitä pahoista unista 1800-luvun lopun Suomessa

‘Horrible Dreams’: Conceptions of Bad Dreams in Late Nineteenth-century Finland

Artikkelissa tarkastellaan käsitteitä painajaisista 1800-luvun lopun Suomessa. Tapaustutkimuksen aineistona on Anders Allardtin (1855–1942) vuonna 1886 ilmestynyt tarina *Släktingar emellan*, jossa Allardt kuvaa uusmaalaisen maaseutuväestön elämää ja ahdinkoja. Tutkimus osoittaa, että aikalaissäitys painajaisista muodostui monista ajallisista ja aatteellisista kerrostumista. Vanhempi, kansanomainen käsitys painajaisista ulkoisen painajaisolennon aikaansaamana tilana tunnustettiin yhä. Samoin katsottiin yhä melankolisen luonteen altistavan painajaisille. Tarina ilmentää kuitenkin myös jo psykologisempia käsitteitä, joiden mukaisesti yksilön valveilla kokemat voimakkaat, kielteiset tunteet ja ajatukset sekä ahdistukset aikaansivat painajaisia. Nämä ahdistavat ajatukset ja tunteet saattoivat olla luonteeltaan niin moraalisia kuin maallisiakin. Pahat unet saattoivat pitkittyessään johtaa myös mielen järkkymiseen. Tässä psykologisemmässakin painajaiskäsitteessä sielu ja ruumis ja niiden sairaudet ja ahdistukset olivat kuitenkin yhä olennaisesti yhtä.

Asiasanat: painajaiskäsitteet, *mara*, 1800-luku (Suomi), Anders Allardt

The article examines conceptions of nightmares in late nineteenth-century Finland, as reflected in a short story called *Släktingar emellan* (‘Between Relatives’, 1886) written by Anders Allardt (1855–1942). In the story, Allardt describes the everyday life and plights of the rural population in southern areas of Finland (Nyland). It is suggested that conceptions of nightmares consisted of various temporal and ideological layers. An older folk view of nightmares as nocturnal conditions caused by a supernatural extrabodily being, known as a *mara*, was still recognised. It was also believed that a melancholic disposition predisposed people to nightmares. However, *Släktingar emellan* also reflects more novel conceptions of bad dreams that considered strong negative emotions and thoughts, as well as anxieties experienced while being awake, as the cause of nightmares. These distressing thoughts and emotions could be related to both moral and worldly issues. Nightmares that became chronic could eventually lead to the onset

of insanity. Even according to this more ‘psychological’ conception of nightmares, which regarded the causes of bad dreams as originating from the human themselves instead of being externally induced by supernatural extrabodily agents, the body and the soul, as well as bodily and mental ailments, were still fundamentally linked to each other.

Keywords: (conceptions of) nightmares; (conceptions of) bad dreams; *mara*; 19th-century Finland; Anders Allardt

Ville Kivimäki:

Taistelun ja tappion näyt – Kesän 1944 kokemushistoria suomalaisissa painajaisissa ja elokuissa *Visions of Battle and Defeat: Summer 1944 as a History of Experiences in Finnish Nightmares and Films*

Artikkelini käsittelee sotapainajaisien ja sotaan viittavien elokuvien sisältöä ja yhteyttä toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa. Ensimmäinen tutkimuskysymykseni on, miten kesän 1944 taistelut ja jatkosodan päätyminen näkyivät suomalaisveteraanien sodanjälkeisissä unissa. Toiseksi tutkin, miten sotapainajaisien aiheet ilmenivät suomalaisissa elokuissa 1940- ja 1950-luvuilla. Tarkastelutapani on kokemushistoriallinen, millä tarkoitan sen tutkimista, kuinka kesän 1944 rintamatapahtumat muuttuivat sotilaiden eleyksi todellisuudeksi ja vaikuttivat heidän unimaailmaansa sekä kuinka tämä laaja kokemuspohja vuorostaan heijastui sodanjälkeiseen kulttuuriin Suomessa. Osoitan, että veteraanien sotaunet olivat voittopuolisesti päällekkäviä painajaisia, mutta että niiden joukosta löytyy myös niin sanottuja torjuntaunia, joissa sotilaan toimijuus säilyi. Näiden unien voi tulkita kertovan tappion kokemuksen suomalaisista erityispiirteistä: kaikesta huolimatta suomalaiset säästyivät täydellisen tappion kokemukselta. Samat aiheet nousevat viiveellä esiin 1950-luvun elokuissa, joissa sotakokemukset alkoivat saada kiinteämmän muodon.

Asiasanat: elokuvat, kokemushistoria, painajaiset, sotaveteraanit, toinen maailmansota, unet

This article studies the content of and connection between war-related nightmares and films after the Second World War in Finland. The first research question concerns how the final battles and the end of the Continuation War in 1944 became visible in war veterans’ post-war dreams. Second, I study how the war nightmares’ themes appeared in Finnish movies in the 1940s and 1950s. I approach the topic from the perspective of the history of experiences, which entails an examination of how the events at the frontlines in the summer of 1944 turned into soldiers’ lived reality and affected their lives at night, and furthermore, how this

wide experiential basis was reflected in wider Finnish post-war culture. I show that a great majority of the war veterans' dreams were oppressive nightmares, but that there were also examples which can be called defensive dreams, in which a soldier retained his agency. These dreams can be interpreted as telling of a specific Finnish experience of defeat: after all, the Finns were spared

from experiencing an unconditional defeat. The same themes appeared with a delay in the Finnish movies of the 1950s, where war experiences started to take a more integral shape.

Keywords: movies; history of experience; nightmares; war veterans; Second World War; dreams

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 4 / 2022

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Hyvät historian ystävät!

Loppumaisillaan olevana vuotena on jälleen ilmestynyt lukuisa määrä hienoja historiaa tutkivia, avaavia ja ajatuksiakin herättäviä kirjoja. Venäjä on jatkuvasti uutisissa ja niin sanottu normaali kanssakäyminen ison naapurimaan kanssa on hämärän peitossa. Siksi on hyvä, että vuosisataista historiaamme idän suuntaan on tuotu esille. Esimerkkinä totean, että valtionarkistonhoitaja, professori Kari Tarkiaisen Venäjän historiaa käsittelevästä erinomaisesta teoksesta *Moskoviten* (SLF 2017) on saatu suomennos nimellä *Moskovalainen, Ruotsi, Suomi ja Venäjä 1478–1721* (SKS 2022). Kirja antaa vahvaa perspektiiviä nykyajankin tapahtumille. Samoilla ajanjaksoilla liikkuu myös suurlähtetilas René Nyberg kirjassaan *Ruotsin ja Venäjän välissä* (Siltala 2022).

Syksyn aikana ovat olleet paljon – syystäkin – esillä Ester ja Kaarlo Ståhlberg. Elokuun lopussa Liitto järjesti yleisötilaisuuden, jossa professori Seppo Hentilä kertoi Ståhlbergeistä vaimonsa Marjaliisan kanssa tekemänsä kirjan *Tasavallan ensimmäiset* (Siltala 2022) pohjalta. Tieteiden talon luentosali oli aivan täysi ja keskustelu niin vilkasta, että vahtimestari joutui jo hätistelemään meitä ulos. Kansallisteatterin erinomainen juhlanäytelmä *Ensimmäinen tasavalta* on täydentänyt hienosti sitä ehkä liian vähäistä tietoutta, mikä liittyy juuri itsenäistyneen Suomen ensimmäiseen presidenttipariin ja siihen myrkylliseen poliittiseen ilmapiiriin, jossa he joutuivat toimimaan.

Liiton toiminta

Liiton hallitus päätti 1.11. pidetyssä kokouksessa käynnistää Liiton toimintaa koskevan strategiatyön. Tarkoitus on analysoida Liiton nykytilaa, tehdä siitä johtopäätöksiä ja siltä pohjalta miettiä

vuosien 2023 ja 2024 tapahtumia ja myös varautumista mahdollisiin muutoksiin. On tietenkin varsin tärkeää kartoittaa toteuttaako yhdistys oikealla ja riittävällä tarkoitustaan ja nimenomaan vastaako sen toiminta myös jäsenten näkemyksiä. Ilman jäsenmaksuna maksavia jäseniä ei yhdistystä enää ole. Erittäin tärkeää on saada toimintaan mukaan nuorempia ikäluokkia! Tarkoituksemme on, että hallitus voisi tehdä johtopäätöksiä ja linjauksia kokouksessaan 24.1.2023. Harkittavaksi tulee myös, onko myös tarpeen suorittaa laajempi jäsenkysely. Joka tapauksessa kommentteja saa ja on hyvä lähettää koko ajan, vaikka puheenjohtajalle.

Uusien sääntöjen mukaan Liiton kevätkokous pidetään huhtikuun loppuun mennessä, jolloin käsitellään tilinpäätös ja syyskokous marraskuun loppuun mennessä, jolloin valitaan hallituksen puheenjohtaja ja hallituksen jäsenet erovuoroisten sijaan, sekä vahvistetaan toimintasuunnitelma ja talousarvio seuraavalle vuodelle. Näiden kokousten yhteydessä hallitus myös tuo jäsenistön käsiteltäväksi näkemyksensä Liiton strategiaksi.

Vuosijuhla

Liiton vuosijuhla on 9.12.2023 Tieteiden talossa, jolloin professori Henrik Meinander kertoo pitkäaikaisesta pääministeristä Kalevi Sorsasta ja hänen aikakautensa Suomen politiikasta tekemänä kirjan *Kansakunnan kakkonen: Kalevi Sorsan poliittinen toiminta 1969–1993* pohjalta.

Yleisötilaisuus 24.1.2023

Vuoden 2023 ensimmäinen yleisötilaisuus on Tieteiden talolla tiistaina 24.1.2023. Luennon pitäjä on vielä auki, mutta aihe tulee olemaan varmasti ajankohtainen ja kiinnostava.

Suomalaiset Historiapäivät

Suomalaiset Historiapäivät järjestetään 3.-4.2.2023 Lahden Sibeliustalossa. Ohjelmassa, mikä julkaistaan tammikuun alussa, tulevat näkymään eri tavoin Ukraina, Venäjä, Eurooppa, Pohjola ja niin edelleen.

Matka Puolaan

Koronapandemian vuoksi peruuntunut matka Puolaan toteutuu 24.-28.5.2023. Tarkempaa tietoa ilmoittautumisineen on Liiton nettisivuilla.

Uskon, että halukkaita matkalle löytyy. Muista matkoista ilmoitetaan jäsenkirjeissä ja Liiton nettisivuilla.

Toivotan omasta ja Liiton hallituksen puolesta jäsenille mitä parhainta ja tervettä joulua ja menestyksestä vuotta 2023!

Kari Salmi
puheenjohtaja

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2022

120. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen

TOIMITUSSIHTEERIT: Heidi Kurvinen (numerot 1–2), Helena Laukkoski (numerot 3–4)

TOIMITTAJAT: Ville Kivimäki, Simo Mikkonen, Tiina Männistö-Funk, Riikka Taavetti, Tuomas Laine-Frigren

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Niklas Jensen-Eriksen, Sari Katajala-Peltomaa, Petri Karonen, Maarit Leskelä-Kärki, Mikko Puustinen
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu) ja Miia Huttu (taitto)

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen, Ole mahdollisimman rohkea 3
Anu Lahtinen, Kylmää kyytiä ja kovaa työtä 131
Anu Lahtinen, Aineistojen kirjoja 258
Anu Lahtinen, Arvon mekin ansaitsemme 370

Teemajohdanto

Pia Koivunen ja Simo Mikkonen, Kulttuuridiplomatian näkökulma kylmään sotaan 133
Anu Korhonen, Rauhattomat unet – Painajaisten historiaa 372

Tutkimukset

(läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)

- ✎ *Sari Aalto*
Kandidaatti kunnanlääkärinä ja epävarmuuden kokemus 318
- ✎ *Jouni Ahmajärvi*
Kuolemanrangaistusta vastaan – Sosiologi Gunnar Landtman julkisena intellektuellina 69
- ✎ *Laura-Elina Aho*
”Ihanteiden ilmoilhtija” – Nuori Ida Aalberg suomalaisuuden personifikaationa 22
- ✎ *Louis Clerc ja Simo Mikkonen*
Kansainvälistymisen haaste – Opetusministeriö opiskelijavaihdon järjestäjänä sodanjälkeisen kauden Suomessa 191

- ✎ *Marek Fields*
Poliittisia viestejä kulttuurin vaalimisen ohessa – Yhdysvaltojen lyhytelokuvatoiminta Suomessa 1948–1970 141
- ✎ *Topi Houni*
Kansan eheyttäminen – Käsitteen merkityskerrostumat ja käytön historia 56
- ✎ *Mikko Huhtamies*
Hyökkäys rannikolle – Uusimaa viholliskohteenä ja sodan tukialueena 1570-luvulla 261
- ✎ *Laura Ipatti*
Teollisuuskolossin kulttuurimarkkinoille – Kulttuurisopimus, vaihtokonsultaatiot ja Suomen kulttuuridiplomatia Japanissa 1977–2000 205
- ✎ *Kirsi Kanerva*
”Hirvittävät unet” – Käsityksiä pahoista unista 1800-luvun lopun Suomessa 418
- ✎ *Ville Kivimäki*
Taistelun ja tappion näyt – Kesän 1944 kokemushistoria suomalaisissa painajaisissa ja elokuvissa 431
- ✎ *Mia Korpiola*
Nuoren Pehr Stenbergin levottomat unet (1775–1788) – Enteitä, painajaisia ja unien sosiaalisia merkityksiä 405
- ✎ *Hanna Korsberg*
Kansallisteatteri ja kaksi Berliiniä 180
- ✎ *Kaarina Koski*
Painajaisen merkityksen muutos Suomessa 376

- ✚ *Maija Koskinen*
 Kylmää sotaa kotitalousrintamalla – Suomalais-Amerikkalaisen Yhdistyksen ja Yhdysvaltojen tiedotustoimiston Amerikkalainen koti -näyttely vuonna 1953 153
- ✚ *Marko Lamberg*
 Pahoissa paikoissa – 1600-luvun suomalaisen painajaiset tilallisina kokemuksina 391
- ✚ *Olli Matikainen*
 ”Meidän lapinmaamme” – Ylä-Savon erämaiden rajakysymys keskiajalla ja 1500-luvulla 5
- ✚ *Rony Ojajärvi ja Ilkka Huhta*
 Uskonto ja kylmä sota Suomen rauhanpuolustajien julkaisuissa 1949–1970 166
- ✚ *Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen*
 Kuinka nähdä ja puhua seksuaalisuuden, sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta historiassa? – Kaksi 1800-luvun esimerkkiä arkistosta 289
- ✚ *Anna Repo*
 Ruoka, luokka ja affektit 1500-luvun lopun italialaisessa visuaalisessa kulttuurissa 275
- ✚ *Aaro Sahari*
 Sotakorvauskertomus ja historiankirjoituksen tulkinnat uroteosta myytiin 83
- ✚ *Jaakko Suominen, Tero Pasanen ja Karoliina Koskinen*
 Lapuanpeli (1930) osallistavana ajankohtaismedian ja mediahistoriallisena lähteenä 332
- ✚ *Janne Tunturi ja Heli Rantala*
 Kansainvälisyyden ja kulttuurin nimissä – Friedrich Anton Meyer 1800-luvun alun kirjakulttuurin toimijana 304
- ✚ *Marianne Vasara-Aaltonen*
 Maallikkoasianajosta kohti juristien esiinmarssia – Asianajotoiminta 1800-luvun Kuopiossa ja Vaasassa 37

Katsaukset

Laura Saarenmaa

”Tulkaa katsomaan! Takaamme että Teillä on hauskaa!” – Helsingin DDR Kulturzentrum itäsaksalaisen elokuvan näyteikkunana 216

Keskustelua

Maarit Leskelä-Kärki

Mihin menneitä elämiä käytämme? 222

Eino Murtorinne ja Pekka Visuri

Hitlerin ja Stalinin neuvotteluista on päteviä dokumentteja 103

Jyrki Vesikansa

Historiapoliitikkaa kolkkapojille 106

Syväluotaus

Marja Jalava

Kohti monilajisen yhteiskunnan historiaa 446

Kolumnit

Ville Jalovaara

Sota palasi historiankirjoista Euroopan arkeen 225

Puheenvuoro

Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen

Kohti sateenkaarisensitiivistä käännettä Suomen historian tutkimuksessa 98

Arvioita

Timo Aho, Jiri Nieminen ja Arttu Salo (toim.)

– Miestutkimuksen metodologiaa
(Mari Välimäki) 243

Mats Fridlund, Mila Oiva ja Petri Paju (toim.),

Digital Histories – Emergent Approaches within the New Digital History *(Saara Kekki)* 244

Mali Fritz, Elämä jälkeen Auschwitzin

(Anna-Leena Perämäki) 456

Anna-Liisa Haavikko, Kaari – Kirjailija Kaari

Utrion elämä *(Anna Niiranen ja Pirita Frigren)* 357

Ari Helo, Amerikan Yhdysvaltojen historia

(Marja Härmänmaa) 359

Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä, Tasavallan

ensimmäiset – Presidenttipari Ester ja Kaarlo Juho Ståhlberg 1919–1925 *(Kati Katajisto)* 4

Antero Holmila ja Matti Roitto, Rooseveltista

Trumpiin – Yhdysvaltain ulkopoliitikka ja kriisit 1900-luvun alusta tähän päivään
(Janne Lahti) 118

- Ilkka Huhta & Juha Meriläinen (toim.), Käsitteet Suomen kirkkohistoriassa (*Joonas Tammela*) **453**
- Mikko Huhtamies, Seitsemäs vyöhyke – Pohjoista merihistoriaa (1200–1600) (*Jaakko Björklund*) **349**
- Marika Hyttinen, Ajan multaamat muistot – Historiallisen arkeologian tutkimus Oulun Pikisaaren pikiruukista, ruukkiyhteisöstä ja maailmankuvasta 1640-luvulta 1890-luvulle (*Marko Lamberg*) **232**
- Petteri Impola, Piria Frigren, Petri Karonen, Matti Roitto ja Antti Rähkä (toim.), Vanhojen käsialojen lukuopas (*Jenni Merovuuo*) **120**
- Maria Julku, Vallan ja tiedon rajamailla – Kruunun ja Pohjanmaan käskynhaltijoiden vallankäyttö 1600-luvun alussa (*Petri Karonen*) **229**
- Lauri Julkunen, Kynällä ja Sanalla – Yrjö Karilas poikien kasvattajana 1910–1960-luvuilla (*Johanna Annola*) **240**
- Kalle Kananoja, Kahlitut – Orjuuden historia Amerikan mantereella (*Pekka Valtonen*) **230**
- Pia Koivunen, Rauhanuskovaiset – Suomalaiset maailman nuorisofestivaaleilla 1940–1950-luvuilla (*Juho Saksholm*) **241**
- Antti Kujala, Voudintileistä veroparatiiseihin – Verotuksen historia (*Petteri Norring*) **236**
- Ritva Kylli, Suomen ruokahistoria – Suolalihasta sushiin (*Matti O. Hannikainen*) **237**
- Janne Lahti ja Rebecca Weaver-Hightower (toim.), Cinematic Settlers – The Settler Colonial World in Film (*Raita Merivirta*) **115**
- Marko Lamberg, Noitaäiti – Malin Matsintyttären tarina (*Nikolai Paukkonen*) **109**
- Maria Lähteenmäki (toim.), Laatokka – Suurjärven kiehtova rantahistoria (*Ulla Ijäs*) **234**
- Marianna Muravyeva, Phillip Shon ja Raisa Maria Toivo, Parricide and Violence Against Parents – A Cross-cultural View Across Past and Present (*Anna Kantanen*) **113**
- Marianna Muravyeva ja Raisa Maria Toivo (toim.), Parricide and Violence Against Parents Throughout History – (De)Constructing Family and Authority? (*Anna Kantanen*) **113**
- Pekka Niiranen, Työleirien saaristo Työleiri-järjestelmä Suomessa vuosina 1942–1944 (*Martti Turtola*) **356**
- Jaakkojuhani Peltonen, Aleksanteri Suuri – Sankari ja myytti (*Elina Pyy*) **227**
- Raimo Pullat ja Risto Pullat, Viinameri – Salapiiritusevedu Läänemerel kahe maailmasoja vahel (*Jaakko Blomberg*) **177**
- Martina Reuter (toim.), Miesvaltaa murtamassa – Varhaisten feministien filosofisia kirjoituksia (*Henriikka Hannula*) **239**
- Barta Róbert, A magyarság vonzásában. Válogatás Carlile Aylmer Macartney írásából és beszédeiből (*Anssi Halmesvirta*) **354**
- Jana Sverdljuk, Terje Mikael Hasle Joranger, Erika K. Jackson ja Peter Kivisto (toim.), Nordic Whiteness and Migration to the USA – A Historical Exploration of Identity (*Jari Nikkola*) **352**
- Raisa Maria Toivo ja Riikka Miettinen (toim.), Varhaismodernin yhteiskunnan historia – Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin (*Petteri Impola*) **111**
- Veli Pekka Toropainen, 13 pyöveliä – Päättöntä menoa 1600-luvun Turussa (*Petri Karonen*) **110**
- M.A. Vituhnovskaja-Kauppala, A.Ju. Osipova, V putšine graždanskoi voiny – Karely v poiskah strategij vyživanija 1917–1922 (*Alpo Juntunen*) **116**
- Johanna Wassholm ja Ann-Catrin Östman (toim.), Att mötas kring varor – Plats och praktiker i handelsmöten i Finland 1850–1950 (*Sanna Kuusikari*) **350**
- Guy Windsor, The Art of Sword Fighting in Earnest – Philippo Vadi's De Arte Gladiatoria Dimicandi (*Antti Ijäs*) **452**

Tiedemaailma

Heini Hakosalo

Historiateko-palkinto jaettiin ensimmäistä kertaa **461**

Marjatta Hietala

Kansainvälisen historiantutkijoiden maailmanjärjestön XXIII kongressi Poznanissa, Puolassa 21.8 –28.8.2022 **459**

Josephine Hoegaerts

Yhtä ja toista Toisten Maalla – havaintoja Kansallismuseon näyttelystä **247**

Pekka Kauppinen ja Jukka Kokkonen

Rajanylittäjien syvätuntija – Pekka Nevalainen (1959–2021) **122**

Anu Lahtinen

Tilaushistoriakeskus: paikallis- ja tilaushistorioita pian 90 vuotta **463**

Elämäkerta ajassa -seminaari 18.11.2022 361
Erkki Lehtisen teos varhaisesta suomalaisesta
patriotismista julkaistu postuumisti 246
Työväestöä käsittelevälle tutkimukselle tunnus-
tusta 246

Historian Ystävä

Kari Salmi

Hyvät historian ystävät! 127

Kari Salmi

Historian Ystävien Liiton kuulumisia 254

Kari Salmi

Historian Ystävien Liiton kuulumisia 366

Kari Salmi

Hyvät historian ystävät! 469

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

TOIVOTTAAN LUKIJOILLEEN

*RAUHALLISTA JOULUA JA
ONNELLISTA UUTTA VUOTTA*

**TILAA HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA
VUODELLE 2023**

Tilauslomake ja hinnat löytyvät osoitteesta:

<http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/tilaukset>

MAINOSTA HISTORIALLISESSA AIKAKAUSKIRJASSA

Ilmoitushinnat:

takasivu (väri) 600 euroa

1/1 sivu (mv) 400 euroa ja (väri) 480 euroa

1/2 sivua (mv) 250 euroa ja (väri) 300 euroa

1/4 sivua (mv) 200 euroa ja (väri) 240 euroa.

Ilmoitusten koot löydät verkosta:

www.historiallinenaikakauskirja.fi/mediakortti

Ilmestymisaikataulu:

1. numero maalis-huhtikuun taitteessa
2. numero juhannusviikolla
3. numero syyskuun lopussa
4. numero joulun alla

Päätoimittaja: *Anu Lahtinen*, anu.z.lahtinen@helsinki.fi
Toimitussihteeri: *Helena Laukkoski*, helena.laukkoski@helsinki.fi

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi
Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä yliopilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisu- ja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: Heini Hakosalo
Varapuheenjohtaja: Jari Ojala
Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, shs@histseura.fi, www.histseura.fi
Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

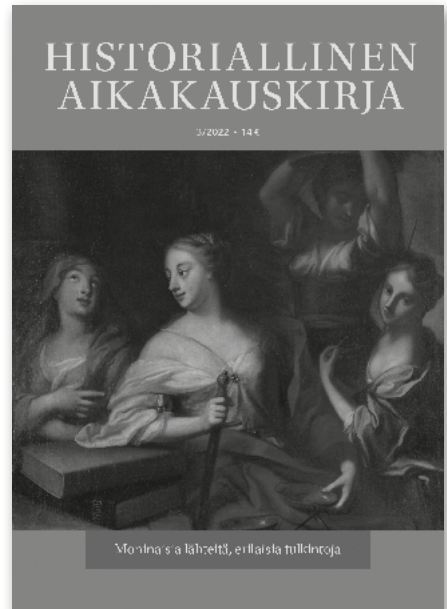
Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimus-artikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2022 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

Totuus ja kauneus.

Onneksi meillä on muistomme.

Hyvä kirja on ihmisen muisti. Ajatuksella annettu kirja on unohtumaton muisto aikojen takaa. Kyynelin kirjattu omistus, jaetut yhteiset sivut. Aika joka joskus oli, joka ei koskaan enää palaa mutta muistoissa elää iäti, hetkeen jolloin muisti ei enää kannaa.

Hyvä kirjakauppa, kuin antiikkinen kirjasto, on ihmisen kollektiivinen muisti. Kuin ihmisen tieto ja kauneus joskus oli, kuin se on nyt ja kuin se on joskus ehkä oleva. Manipuloimaton arkisto ajastaan.

Rosebud Sivullinen pyrkii olemaan hyvä kirjakauppa. Yli tuhannen neliön vanhanaikainen erittäin suuren valikoiman kirjasali, jossa ylväästi leijuu sana. Jossa sulassa sovussa tuoksuvat vanhan paperin pöly ja tuore painoväri. Kirjallinen tila, joka haluaa kertoa, että tämä päivä rakentuu eilisestä, huomista rakennetaan nyt. Rakennetaan rehellisestä kauneudesta ja oikeellisesta ja kriittisesti tutkitusta tiedosta.

Kaksi hyllykilometriä fyysisiä kirjaolentoja, 40 000 eri nimikettä uusia helmiä ja ajattomia klassikoita. Lähes päivittäistä ohjelmaa ja keskusteluja ajan aiheista. Sanan, kuvan ja äänen kauneutta. Julistusta, kriittistä sanomaa ja tieteellistä faktaa. Ympäristö, jossa sana, kynä ja paperi muuttuvat aseiksi.

ROSEBUD
SIVULLINEN

Kaisaniemenkatu 5
Kaisa-talo, Helsinki

Kaikkien Rosebud-kauppojen yhteystiedot ja valikoiman löydät verkosta.

rosebud.fi

**Meiltä löytyvät hyllystä kaikki mahdolliset
kulttuuri-, mielipide- ja tiedelehdet.
Sekä tietysti jokainen Finlandia-ehdokas.**